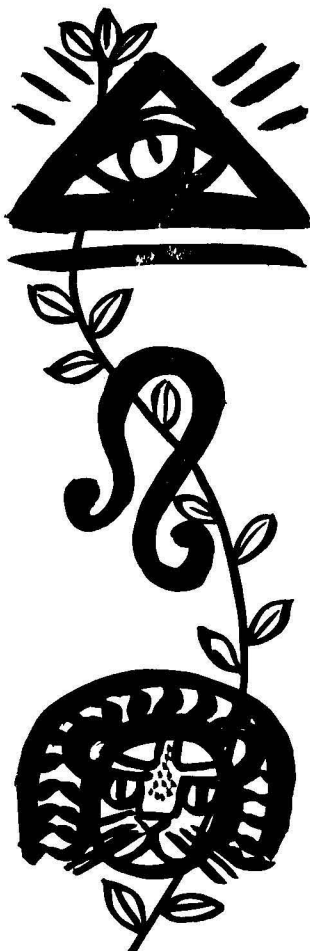

VIGILIA

1 9 7 2
augusztus

8

Tomka Ferenc
Az egyházban levő változásokról

Király Ilona
Szent István ábrázolások

Pergel Ferenc
A Nyugat utóda, a Magyar Csillag

Lukács László
A tévedhetetlenség problémájához

Makkai Ádám (Chicago)
A szerves kétnyelvűség

Miha Kvlividze versei
**Rab Zsuzsa és Rónay György
fordításában**

Zimándi P. István
Újabb elfelejtett József Attila-vers

A Vigilia Galériája
Borsos Miklós munkái

TOMKA FERENC	Az egyházban levő változásokról	— — — —	505
KIRÁLY ILONA	Szent István ábrázolások (XI-XV. század)	— — — —	510
VAS JÓZSEF	Szent István miséje	— — — —	517
SZÁNTÓ KONRÁD	A jászok és a ferencesek	— — — —	523
MÉCS LÁSZLÓ	Szentmargitszigeti nagyfa (vers)	— — — —	526
PERGEL FERENC	A Nyugat utóda, a Magyar Csillag	— — — —	527
MAKKAI ADÁM	A szerves kétnyelvűség mint „anyanyelvi” kérdés	—	538
MIHA KVLIVIDZE	Júdás monológja, Akvárium (versek Rab Zsuzsa és Rónay György fordításában)	— — — —	542
POSSONYI LÁSZLÓ	A kaukázusi mén (elbeszélés)	— — — —	544
KALLO FERENC	Döntés (elbeszélés)	— — — —	546
TÓTFALUSY ISTVÁN	Üdülés, vakáció, szabadság	— — — —	551
DÉVÉNYI IVÁN	Borsos Miklós	— — — —	552
SZEDŐ LÁSZLÓ	Az új mappa	— — — —	553
HEGYI BÉLA	Párbeszéd és kommunikáció	— — — —	555

DOKUMENTUM

Újabb tallózás a Kassai Naplóban. Újabb elfelejtett József Attila-vers (Zimándi P. István)	— — — —	559
--	---------	-----

NAPLÓ

Lukács László: A tévedhetetlenség problémájához — 562; Siki Géza: Könyvek között (Balássy László—Horváth László: Kelj föl és járj!) — 565; D. I.: Képzőművészet (Kiállítási beszámoló; Művészeti irodalom) — 567; Rónay László: Zenei jegyzetek (Bach: H-moll mise; Lemezfigyelő) — 569; Ungváry Rudolf: Filmek világából (Folytonosság és megszakitottság) — 571; Balássy László: Képernyő előtt (Jöjjön el a Te országod; Ismerem Poldini urat) — 573.

Idegen nyelvű kivonatok	— — — —	575
-------------------------	---------	-----

A címlapon Szántó Piroska rajza, a műmellékleten Borsos Miklós munkái, a hátsó borítón a „berni diptikon” miniatűrái.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. Tel.: 188-098, 188-068. Postacím: 4. Postafiók: 111. Terjesztő, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, vagy bizományosai útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 5,00 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54.) a Kultúra 024 2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: egy évre: 100,— Ft, félévre: 50,— Ft, negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

AZ EGYHÁZBAN LEVŐ VÁLTOZÁSOKRÓL

Az egyházi életnek vannak olyan formái és strukturái, amelyek „megalvadt hibáknak” tűnnek. Az egyház önmagához való hűsége nem jelentheti azt, hogy megrögződjék e hibákban. A kritikus teológiának itt határozottan ellent kell mondania.

J. B. Metz

Ha egyházzal beszélünk, először azt kell megkérdeznünk, *melyik* egyházfoglalomról van szó. Hiszen lehet valaki — látszat szerint — a látható egyház tagja, bár nem tartozik Krisztushoz, másvalaki viszont látszólag nem tagja az egyháznak, de tagja Krisztusnak. (Az egyházzól 14). A Krisztus által láthatóan megszervezett egyház célja, hogy Krisztus művét folytassa: Krisztus életét élje, kegyelmét közvetítse a világ számára. Ugyanakkor az egyház emberek közössége, amely még akkor is, ha tagjainak formálisan bűnös mulasztásaitól eltekintünk, magán viseli az emberi fogyatékoságokat. A krisztusi és emberi egyház között — bizonyos értelemben — csak elméletben tehetünk különbséget. Gyakran mégis alkalmaznunk kell e megkülönböztetést, mert nélkül félreérthető, sőt téves megállapításokhoz jutunk. Ilyen téves és egyoldalú megállapítás az, hogy az egyház lényegét tekintve „kisiklott”. Az egyház *maga Krisztus*, azaz nem lehet lényege a „kisiklás”. Krisztusi voltának egyik nagy bizonyítéka éppen az, hogy — bár történelmében voltak súlyos hibák — „egy-egy hullámvölgy után saját — azaz Krisztus — erejéből emelkedett fel újra az eszmények magaslatára”. De nem kevésbé téves az az állítás sem, mely szerint „az egyház soha nem késett le”. Az egyház történetét vagy akár jelenét reálisan tanulmányozónak megdöbbenve kell tudomásul vennie, hogy az egyház „intézménye” milyen gyakran süket volt az idők szavával szemben.

Ha az egyház hibáiról, a megújulás sürgető fontosságáról van szó, az egyoldalúan pneumatikus egyházszemlélet arra hivatkozik, hogy kár az aggodalomért, hiszen ugyanis a Szentlélek vezeti az egyházat, s ez biztos garancia. De vajon nem éppen azáltal vezeti-e, nem azt garantálja-e, hogy minden korban támaszt megmozdulásokat, vagy egyéniségeket, akik kritikát gyakorolnak az „intézményes egyház” korszerűtlensége felett? Nem ilyen nagy kritikus volt-e Szent Benedek, Assisi Szent Ferenc, Keresztes Szent János, vagy a legutóbbi zsinat?

Az „intézmény” késése

Minden társadalmi intézmény természetében hordozza az igényekhez való folytonos alkalmazkodás szükségességét. Viszont *minden létesítmény*, amely emberi *elvárásokra* hivatott választ adni, *késik*, hiszen az intézmény választát az igény hozza létre, illetve váltja ki. Előbb hangzik el a kérés, az igény, s csak utána jöhet a válasz. Egy új törvény például általában akkor jön létre, ha előzőleg már szükség volt rá. Amíg a törvény nem jogerős — bár a társadalom már igényelné — bizonyos „vákuum-állapot”, ún. joghézag áll elő: az igény már létezik, de az intézmény még nem adott rá választ, — nem alkalmazkodott hozzá.

Egy intézmény életképessége és korszerűsége attól függ, hogy mekkora az érzékenysége, illetve, hogy milyen hamar tud választ adni az igényekre. Az igények iránti érzékenység viszont az intézmény belső szerkezetének függvénye — és egyenesen arányos a belső demokráciával. Minél demokratikusabb egy közösség „alkotmánya”, annál hamarabb eljut a tagok igénye a vezetőséghez, és annál természetesebben, hogy a vezetőség megfelelő választ fog adni. A zsinat demokratizáló törekvései, a kollegialitásnak és a nemzeti püspöki karok szerepének hangsúlyozása, a Kúria nemzetközivé tétele, a papi- és laikus tanácsok létrehívása, mind e célt szolgálják. (Itt meg szeretnénk jegyezni, hogy az egyház

„demokratizálódásán” a jelenkori teológiai irodalom nem „uralmi formát” ért — ez ugyanis meghamisítaná az egyházat —, hanem sokkal inkább „életformát”, a krisztusi testvériség és az egyetemes felelősség komolyan vételét.) Kétségtelen azonban, hogy az egyház „intézményének” szerkezete a legutóbbi időkig feudális és diktatorikus volt (amit részben megokol a letűnt kor kormányzási stílusa). Ennek lett következménye az a szociológusok között jól ismert és sok adattal igazolt tény, hogy a katolikusok átlagánál visszafejlődött a kritikai érzék és ezzel párhuzamosan az egyéni kezdeményezés iránti fogékonyság.

A kritika és az önálló gondolkodás hiánya viszont a tespedés táptalaja. Ez a szellem képtelen felismerni a kor igényeit és még kevésbé képes azokra válaszolni. A *Roma locuta, causa finita* (Róma nyilatkozott, az ügy tehát be van fejezve) elv ijesztően sok területen alkalmazást nyert. Ennek alapján sokan nemcsak felmentve érezték magukat a gondolkodás alól, de a hit elleni vétségnek is tartották volna a kérdést, hogy ez miért van így, vagy nem lehetne-e jobban? A szellemi diktatúra következménye az is, hogy a tagok ki sem merik fejezni igényüket, mert ezzel esetleges fenyték veszélyét vonhatják magukra. S ha az igény mégis megfogalmazódik, úgy egyrészt a bürokrácia útvesztőin könnyen elvesz és számtalan esetben el sem jut az illetékesekhez, másrészt még ha el is éri a címzettet, a „feladó” ritkán kap megfelelő választ: a többség nem érzi, hogy válasszal tartozik. Ilyen okok, tények miatt az egyházi intézmény valóban magában hordta a korszerűtlenség, illetve a „lekésés” csíráját.

Elgondolkoztató példa az igények meg nem hallgatására McNally könyvében — Az *elmulasztott reformban* — feldolgozott anyag. A mű bőséges adattal szemlélteti, hogy azok a kérdések, amelyeket a II. vatikáni zsinat elkezdett megválaszolni — az egyház struktúrájának, a liturgiának, a Szentírásnak vagy kinyilatkoztatásnak problémái — jelentős részükben felvetődtek már a *Tridentinum* idején is. Nemcsak a reformátorok részéről, akik a vitában egyes tételre talán kisarkítottak (bár a sarkítás a katolikusok oldaláról is tapasztalható volt), de a római egyház kebelében maradt teológusok részéről is. Az egyházi vezetőség azonban — részben a strukturális adottságok következtében — érzéketlen volt az igények iránt, s nem adott rájuk választ. A mai katolikus történeírást is jelentős tényezőként tartja ezt számon a reformáció okai között.

Az átlagos katolikus ember szemléletének eltorzulása — ti. a kritika és az önállóság hiánya —, valamint az egyháznak ezzel kapcsolatban levő megmerevedése egyebek között két jelenséggel hozható összefüggésbe: a tekintély és a történelem misztifikálásával.

A tekintély misztifikálásán azt értjük, hogy bár a teológia elméletben mindenkor különbséget tett a tévedhetetlen és nem tévedhetetlen egyházi tanok között, a közfelfogás a legtöbb egyházi tanítást tévedhetetlenként kezelte. Úgy érezték, hogy az egyház tekintélyével ellenkezne bármilyen tévedés: illetve az egyházi tekintély iránti tisztelet követeli meg azt, hogy gondolkodás nélkül elfogadjuk mindazt, amit az egyház vezetősége mond. Ez a szemlélet bizonyos értelemben a teológusok közt is gyökeret vert. Jellemző például, hogy — bármilyen paradoxonnak tűnik — a legutóbbi évekig senki nem mert kimondani a „nem tévedhetetlen” tanításokra, hogy „tévedhető”, mert ezt sértésnek érezték volna. E felfogásból természetszerűen következett az említett passzivitás és vak engedelmeség elve és gyakorlata.

A tekintély misztifikálásával összefügg a történelem misztifikálása. A kifejtett hibás tekintély-elv csak akkor létezhet, ha az ezt cáfoló történeti tényekről nem vesznek tudomást. Amint Kis Szent Teréz önéletrajzában nem tudták egyesek elviselni az „emberi” elemeket, és a korábbi kiadásokból kihagyták ezeket, éppúgy történelemszemléletünk is az apologetikus célzatú retusálás volt jellemző. McNally megállapítása szerint sokszor „a papok sem ismerik az egyháznak, mint élő organizmusnak életét, s még kevésbé az egyház történelmében is működő Rossz titkának problémáját”. „Mivel a történelem becsületes, majdnem mindig nyugtalanítóan hat egyesekre”. Éppen ezért például a hitoktatás-

ban, prédikációban is bevett szokás volt „elhallgatni a botrányt keltő eseményeket”. A zsinat vége felé — egy, a püspököknek tartott előadásában — *H. Küng* is azt kifogásolta, hogy az egyházi közvélemény formálói a történelem folyamán „a legkülönbözőbb árutakon kerestek menedéket, hogy védhessék azt, ami védhetetlen volt és ne kelljen elfogadniuk, hogy az egyház tévedett”. Jellemzőként idézi az ismert mondást: „Senatus non errat, et si erret, non corrigit, ne videatur errasse”. (A szenátus nem téved; ha pedig mégis tévedett, nem helyesbít, nehogy úgy lássék, mintha tévedett volna.)

Az egyház természetzerűen magán viseli a kor vonásait. Az egyházi tanok és formák sok esetben kifejezetten egy kor szülöttei és a korhoz vannak kötve. A jelenben, amikor eddig soha nem tapasztalt módon felgyorsult a történelmi, társadalmi, emberi viszonyok változása, az egész keresztény tudat jutott létbizonytalanságba. Az a katolikus, aki eddig csak tévedhetetlen tanokról tudott, most egyszerre számtalan vallási kérdéssel találja szemben magát, amelyekre megváltozott körülmények következtében új választ kellene adnia. De az új utak keresését, az újszerű válaszadást tiltja eddigi felfogása. A katolikusokban támadt belső ellentmondás megoldása végett tehát ma *létkérdés*, hogy szembenézünk-e misztifikált tekintély- és történelemszemlélet hibájával, és tudjunk az egyház emberi arcáról, korhoz kötöttségéről, tévedéseiről és fejlődéséről. Mert csak a helyes egyházkép alapján leszünk képesek megtalálni helyünket a világban a jelen állandó változásai közt.

A fejlődés szükségszerűsége

A teológia fejlődésére sok területen alkalmazhatjuk Marx alapfelépítmény tanát. A társadalom erkölce, etikette, formái, művészeti stílusa stb. jellemzőek a korra. Az egyház is meghatározott korban él, és ugyancsak magán hordozza a kor jellemzőit. Isten és Krisztus igazsága egy. Azonban a *Deus semper maior* (Isten mindennél nagyobb) elv értelmében a végtelen Isten igazságait az emberi képek sosem képesek teljesen visszaadni. Az Istenről alkotott fogalmak (teológia), az Istennel való találkozás közösségi formái (liturgia), az Istenhez vezető egyéni utak (lelki élet) stb. is magukon viselik a kor szellemének bélyegét, ezért koronként komoly eltérést mutathatnak.

Így lehet — és van — fejlődés az egyház tanításában is. Egy példa szemléltetheti talán ennek magától értetődő voltát: A térben elhelyezkedő testet a síkból szemlélő a sík elmozdulásával új oldalairól, új látószögekből ismeri meg. Az idom változatlan, a róla alkotott kép azonban a szemlélő helyzetétől függően változhat. (A változatlan test jelen esetben az örök és változhatatlan igazságokat akarja jelképezni, amelyeket a változó időben élő ember korának megfelelő „látószögből” szemlél.) Nemcsak a dogmafejlődést, hanem az ószövetségi kinyilatkoztatás fejlődését is e szempontból érthetjük meg. Mi az oka, hogy az Ószövetség szemléletében olyan óriási kibontakozási folyamat tapasztalható, pedig ugyanaz az Isten a kinyilatkoztatás forrása? Hogyan lehetséges, hogy Krisztus sok esetben lényegileg megváltoztatja az Ószövetség — kinyilatkoztatás által közölt — tanítását és formáit? A válasz témánkba vágó részét az alapfelépítmény gondolatban találjuk. Egyrészt a kinyilatkozó *Isten* meghatározott *kor emberéhez* szól, tudva, hogy az ember a fejlődés bizonyos alacsonyabb fokán nem képes egyes igazságok megértésére, amelyeket azonban később felfoghat. Másrészt Isten szavát az *ember hallgatja*: azt érti meg és hangsúlyozza ki belőle, ami az illető kor embere számára felfogható.

Nem ijedhetünk meg tehát a fejlődéstől. Hiszen — a Szentírás állítja, hogy — „most még csak töredékes a tudásunk, a prófétálásunk... most még csak tükörben, homályosan látunk” (I Kor 13,9-13). A cél pedig a végtelenül gazdag — a mindennél nagyobb — Isten. Amint a kinyilatkoztatásról szóló zsinati konstitúció mondja: „Az egyház a századok folyamán állandóan az isteni igazság felé tart, amíg csak be nem teljesednek benne az Isten igéi”.

Még kézenfekvőbb a változás fontossága az egyházi élet *formáiban*, különösen a járulékos formákban. E formák többsége a kor lelkéből és a kor teológiájából fakadt. Mivel pedig mindkettő fejlődik, egy részük szükségszerűen előregszik. Az egyházi életnek, így például a liturgia formáinak is az a céljuk, hogy az adott kor emberét Isten felé irányítsák. Ezért általában nem rendelkeznek semmiféle önálló jelentőséggel. Az intézményt viszont épp e vonatkozásban állandóan fenyegeti a formalizálódás veszélye: tagjai (pl. akik nagy munkával alkották meg a formákat) mintegy „beleszeretnek” a külsőségekbe, megszokják azokat és elfelejtkeznek a lényegről, azok eredeti jelentéséről (lásd farizeusok). A formákban való megrekedés volt sok társadalmi rend vagy állam hanyatlásának egyik fő oka. Krisztus azonban semmitől nem óvott jobban, mint hogy valaki a külsőséget, a „betűt” tartsa fontosnak a lényeg helyett. Az egyházban különösen is mód nyílik a *formák fetiszizálására* és öncéllá tételére, mert a szakrális formák és tárgyak, például a szent edények, ruhák — vallási rendeltetésük miatt — nemegyszer bizonyos önálló tisztelet tárgyává váltak; amint mondták, ún. „objektív szentséggel” rendelkeznek. A formák fetiszizálása idézte elő a liturgia megmerevedését. Ha ugyanis ez a forma vagy külsőség *ilyen* voltában szent, akkor kézenfekvőnek látszott a következtetés, hogy megváltoztathatatlan. (Gondoljunk arra, hogy hányan megváltoztathatatlannak tartották a latin misét, — a misekánont; az áldozás pedig ma is sokak szemében csak ostyával érvényes stb.) A fetiszizált formáktól és tárgyaktól pedig már egyenes út vezet — többek között — a szentségek mágikus — varázslás módjára elképzelt — szemléletéhez.

A II. vatikáni zsinat ezzel szemben ismételten óv a „világ mágikus felfogásától” és a „babonás csökevényektől” (Egyház a mai világban 7).

Gyakorlati következtetések

Témánk — az egyház rugalmasságának, illetve megújulásának kérdése — a zsinatnak szinte egyetlen fő problémája volt. A gyakorlati következmények közül éppen ezért csak egy-egy szempontot emelhetünk ki a teljesség igénye nélkül. Elsősorban azokat, amelyeknek területén adva vannak a megújulás lehetőségei is.

Az intézmény *struktúrájával* kapcsolatban láttuk, hogy a legsúlyosabb hiba a feudális-diktatorikus felépítés és szemlélet. Ez teszi lehetetlenné a megfelelő kommunikációs csatornák kialakulását, amelyeken az igények, az információk a vezetőséghez áramlanának. Világiak és papok sok esetben meg sem fogalmazzák elképzelésüket, nem fejezik ki igényüket a magasabb egyházi fórumok felé, mert — rossz tapasztalataik alapján — nem remélnek változást. Mennyivel más a zsinat által előírt (!) és sok országban már megvalósult nemzeti — vagy egyházmegyei — zsinati szellem, amelyben kifejeződhetnek és választ kapnak az igények. A „válasz” szükség esetén az egyházmegye és a lelkipásztorkodás teljes struktúrájának átalakítása is lehet, amint például — hogy ne menjünk messzebbre — a bécsi zsinat hatására, *König* bíboros egyházmegyéjében történt.

Az egyház életében való felelős részvételnek, a véleménynyilvánítás szabadságának minden szinten meg kell valósulnia — így legalsó fórumon — az egyházközségben is. „A fölszentelt papok ismerjék el és mozdítsák elő a világiak megbecsülését és felelősségét — írja az egyházzal szülő hittani rendelkezés —, használják fel okos tanácsukat, ruházzanak rájuk feladatokat, hagyjanak nekik cselekvési szabadságot és teret, sőt lelkesítsék őket, hogy önként is tudjanak tevékenykedni” (37). Jelenlegi egyházközségi tanácsaink többnyire legfeljebb gúnyképei a zsinat által vázolt elképzelésnek.

A liturgikus megújulás megindult, de nagyon az elején járunk még. Ha meggondoljuk, hogy liturgikus formáink — ruháink, mozdulataink, kifejezéseink vagy szimbólumaink — mennyivel mást jelentettek keletkezésük korában — hogy az akkori ember számára legalább többségük annyira kézenfekvő volt, amennyire idegenek a mai embertől —, akkor nem marad kétségünk afelől, hogy

még nagyon sok fontos tennivalóra lesz szükség. Mindenekelőtt meg kell találnunk a mai emberhez közelálló jelképeket. Mert vajon van-e értelme folytonosan olyan jelképek használatának, amelyekről előbb meg kell magyarázni, hogy mit is akarnak jelképezni?!

A teológia kifejezéseinek megújítását világviszonylatban sürgetik. Ha egy szó elvesztette eredeti jelentését, ha a hallgató mást ért azon, mint amit mondani szeretnénk, akkor vagy úgy körül kell írunk, hogy ne okozunk félreértést, vagy — és egyes esetekben ez sokkal kézenfekvőbbnek látszik — meg kell változtatnunk kifejezéseinket. A prédikációk és a hitoktatás legközismertebb szavai — pl. mennyország, pokol, ördög, angyal, mennybemenetel, lélek, Isten, szent, jámborság, pap stb. — sok esetben elvesztették eredeti jelentésüket, vagy legalábbis annyi hamis babonás képzet tapadt hozzájuk a köztudatban, hogy eleve félreértéshez vezet, ha magyarázat nélkül beszélünk róluk.

A kifejezéseken túl — ha világos számunkra a teológia fejlődésének lehetősége — nem jelenthet problémát az sem, hogy például minél hamarabb megújítsuk a Credo, a „Hiszekegy” szövegét. Nem azért, mintha ezentúl nem hinnénk mindazt, ami benne van! Mostani Credó-ink azonban olyan gondolatokkal foglalkoznak, amelyek a múlt évezred vallásos emberét érdekelték, s számtalan alapvető mai vallásos kérdést nem is érintenek (amelyek viszont akkoriban nem jelentettek problémát). Az új hitvallás mai igényeket szem előtt tartó megfogalmazását már többen megkísérelték, — többek között maga VI. Pál pápa is.

A lelki élet megújítása: ez bizonyára az egész reform alapfeltétele. Hogy ismét Krisztus és az egyéni lelkiismeret kerüljön a középpontba, s ne a törvény! Hogy a szeretet domináljon, és ne a szabályok! Hogy gyakorlati életünkben ne tartsuk Krisztust fantasztának, akit valójában képtelenség követni, s akinek tanításából csak annyit kell elfogadnunk, amennyit a mi „bölcseri belátásunk” megenged.

Az egyház jelenkori változásával, megújulásával szemben gyakran hivatkoznak annak — állítólag — változatlanul egyenes irányban fejlődő történetére. Ez a téves elképzelés azonban ugyancsak a történelem említett misztifikálásából származik. Hiszen a megszokotthoz való ragaszkodás ismert emberi tulajdonság. Az egyháztörténelem pedig éppenséggel számtalan példát szolgáltat arra, hogy a helyes megújulás csak nagy harcok — mondhatjuk, hogy krisztusi forradalmak — árán tudott diadalra jutni. Assisi Szent Ferencet éppúgy gyanakvó, sőt elítélő szemmel nézte kora egyházi vezetőségének jelentős része, ahogy egyházi bíróság elé állította Aquinói Szent Tamást vagy Loyolai Szent Ignácot (kilencszer); és elhallgattatta nemcsak Galileit, Teilhard-t, Congart, de Lubacot vagy Rahnert is. Természetesen abból a tényből, hogy az egyházi vezetés szigorú vizsgálat alá vett, sőt olykor elítélte a történelem folyamán olyanokat, akiknek igazsága és személye a későbbiekben közismertté vált, nem vonható le olyan következtetés, hogy az egyházi vezetésnek nincs joga ítélnie, vagy egyes bizonytalan tanokat megfélemeznie. Hiszen a „tévesztések” mellett nagy számú téves tant is elutasított. Az egyház feladata öröködni a tanítás tisztasága felett. Eleinte azonban minden új megfogalmazás szokatlan; — a felelős tényezők számára is az. Éppen ezért — s erre int a történelem is — mindenképpen óvatosnak kell lenni az ítéletalkotásban. Azokban az esetekben ugyanis, amikor az egyház bizonyos tagjai, illetve egyes felelős egyházi vezetők ítéletet mondtak olyan újszerű megállapítások felett, amelyek később beigazolódtak, nem az volt a fő hiba, hogy bizonyos személyek „nem érték fel észsel” az új gondolatokat. A baj az volt, hogy tévedhetetlennek képzelték magukat olyan területeken, amelyeken Krisztus semmiféle tévedhetetlenséget nem garantált számukra: — az volt a baj, hogy — sarkítva a fogalmazást — nem tudták elképzelni, hogy kívülük más is gondolkodhat okosan, mást is vezethet őszinte igazságkeresés; vagyis, hogy nem hallgatták meg a számukra idegennek tűnő vélemény megokolását, hanem elhallgattatták azt, aki másként vélekedett, mint ők.

Mindez világosan arra utal, hogy a jövő útja az egyházon belüli dialógus útja. Ma sokan félnék ettől és arra hivatkoznak, hogy túl sok nem eléggé megalapozott vélemény vagy kritika hangzott már el a zsinat óta. A pszichológia és a társadalomlélektan azonban arra tanít, hogy egy közösségben a pusztító erejű „robbanásokat”, forradalmakat éppen a visszaszorított, elfojtott és ezáltal károsan felgyülemlett energiák váltják ki. Az igények meg nem hallgatása, a vélemény-nyilvánításnak gyakorlatilag lehetetlenné tétele olyan benső feszültséget okoz, amely a romboló és felelőtlen kritikában törhet ki. Részben ez a magyarázata az egyházi életben ma olykor nagyon is fellelhető szélsőségeknek és feszültségeknek. A dialógusban — a szellemi szabadság és a szeretet légkörében — ellenben nincs mód káros energiák felhalmozódására, hiszen itt meghallgatást nyer és emberi választ kap minden vélemény. Ezért sürgetik ma minden szinten ezt a „házon belüli” párbeszédet. „És noha örömmel látjuk, hogy a dialógus megindult — írja VI. Pál pápa az *Ecclesiam suam* enciklikájában —, a munka nagyobb része még hátra van. Sürgető kívánságunk, hogy váljon még elevebbé és szélesebb körűvé mind a témákat, mind a beszélgető partnereket illetően, — s ezáltal növekedjék Krisztus Titokzatos Testének életereje és megszentelődése... Hiszen a szeretetben való párbeszéd hozzátartozik az egyházhhoz, amelynek lényegi alkotóeleme a szeretet.”

A zsegrai templom
(Szepes megye, Csehszlovákia)
Szent István képe. Készült 1280 körül.

KIRÁLY ILONA

SZENT ISTVÁN ÁBRÁZOLÁSOK (XI—XV. század)

Szent István király egykorú ábrázolását a *székesfehérvári miseruha* őrízte meg számunkra: hímzésén ott ékeskedik a donátoroknak: Szent Istvánnak és Boldog Gizellának alakja. Államalapítónk fejedelmi bőkezűséggel halmozta el bazilikáját, de adományából csak ez a harangalakú miseruha (kazula) maradt fenn. Felirata szerint az ajándékozás 1031-ben, valószínűleg Szent Imre halála után történt. A XII. század végén a kazulát elől felvágták, palásttá alakították. Királyaink koronázáskor viselhették, ezért kapta a koronázási palást nevet.

Kovács Éva tanulmánya tisztázta,¹ hogy a palást anyaga bizánci brokát, hasonló a bécsi egyházi kincstárban őrzött Szent István-sapka selyméhez. Az alakok előrajzolója európai nivójú hazai művész volt, képessége még szembevető-nőbb a kazula Pannónhalmán őrzött mintájának rajzán. A hímezés technikája bizánci, hiszen a veszprémvölgyi görög apácák kolostorában, a királyi hímezőműhelyben készült. A kazulán azonban a bizánci művészet csak nagyon mérsékelten, nyugati közvetítéssel tükröződik. Ellenben egyes szálakkal fűződik a szintén bizánci hatás alatt álló ottó-kori német művészethez. Gizella királynő egyénisége magyarázza meg ezt a befolyást. Bár az arcokon némi realizmus, sőt a miniatűrök hatása is mutatkozik, a hímezés technikája azonban bizáncian mérlegelt, kivitelezésre. Az alakok merev elhelyezése pedig hordozható ol-tárra emlékeztet, szinte ötvösmunka benyomását kelti. Ez viszont érv arra, hogy hazai művész tervezte, mert nálunk az ötvösség már Szent István korában virágzott.

Szent István a kazula közepétől jobbra, a legsó sorban, a vértanúk kórusában ábrázolt védőszentje mellett áll. Tunikáját öv fogja össze, palástját jobb vállán díszes csat tartja össze. Jobb kezében lándzsát tart, baljában országmát. Fején diadémszerű alacsony koronát visel. Arcán méltóság tükröződik. Szinte illusztrációja a Nagyobbik legenda felfogásának (1077 körül), hogy „Krisztus katonája”, aki „orcája komolyságával arról tanúskodott, hogy Krisztust hordozza szájában, Krisztus lakozik szívében, Krisztus él minden cselekedetében”.

Az esztergomi főszékesegyház díszkapujának timpanonja a Szent István-i országfelajánlás első kőbevést emléke. III. Béla királyi palotája mellé pompás székesegyházat építtetett, amikor az előző leégett. Az alapítás oklevele csak 1198. évi átírásban maradt ránk, azonban a benne szereplő III. Béla király és Jób érsek uralkodásának dátuma lehetővé teszi, hogy a díszkapunak, a templom főekességének elkészülését 1185 és 1195 közé helyezzük. A bazilika a törökök elleni harcokban erősen megsérült, 1764-ben pedig a délnyugati torony beomlott és összetörte a díszkapu timpanonját. Csak néhány töredéket őriznek belőle az esztergomi kőtárban, és két XVIII. századi festményen maradt fenn ábrázolása. Ezek felhasználásával alkotta meg Lux Kálmán a rekonstrukcióját.

A díszkapu alapanyaga vörös márvány, az alakokat vörös és fehér márványberakás adja, tehát technikája a helyi adottságokhoz alkalmazkodik. A központi helyet nem a diadalmas Krisztus foglalja el, mint a korabeli timpanonokon általában, hanem a trónon ülő Istenanya. Szűz Máriának ilyen ábrázolásmódját Dercsényi Dezső a Chartres-i katedrális (1145 körül) és a párizsi Notre Dame Szent Anna kapuja (1170 körül) hatásának tulajdonítja. Feltételezését igazolja III. Béla erősen francia érdeklődése, és Capet Margittal ebben az időben (1186) kötött házassága. Bogyay Tamás a bizánci befolyást emeli ki. Szerinte a kaput díszítő öszövényes szobrok sorrendjében és az Istenzülő központi elhelyezésében bizánci gondolat jut kifejezésre. Elgondolását III. Béla egész életre kiható bizánci neveltetésével indokolja.² Feltételezését erősítik az újabb kutatások: Magyarország és Bizánc kapcsolatairól egyre több adat áll rendelkezésünkre.

Az Istenanya gyermekével az idők teljességét mutatja, a mellette álló két szent pedig a keresztény Magyarország megalapítója és első királyunk megkeresztelője, nemzetünk jelképei. Szűz Mária a kis Jézussal együtt a balról álló szent király felé fordul. Szent István ősz, szakállas, komoly arcán áhitat és méltóság tükröződik. Fején magas, nyitott korona, nimbusza vörös márvány. Fehér öltönye felett hangsúlyú vörös köpenyt visel. Kardját mellette álló kísérfője tartja, ezzel felsúlyozza, hogy Szent István a hit védője és az ország ura. Szent Adalbert az Istenanya jobbán áll, teljes püspöki díszben, pástorbottal. Egyházi ruhát viselő kísérfőjének kezében misekönyv és tömjénező.

A timpanon alapeszméjét a személyek kezében tartott feliratok szóltaltják meg. Szent István tábláján felajánlása: „Suscipe, Virgo pia, mea regna regenda, Mária.” (Fogadd el, kegyes Szűz, és Te kormányozd országomat, Mária.) A Szűzanya tábláján válasza: „Suscipio servanda tuis, si iura sanctorum summat Adalbertus, sicut petis.” (Elfogadom és megőrzöm a tizedet, ahogyan kívánod, ha Adalbert is vállalja szent hivatala jogán.) Szent Adalbert tábláján beleegyezése: „Annuo, Virgo tui iussis ac exequar sicut vis.” (Engedelmeskedem, ó Szűz, parancsodnak, és teljesítem, amint kívánod.) A feliratok szép stílusú méltó párja a korabeli esztergomi oklevelek választékos nyelvének, amely szintén francia ha-

tást mutat. Dercsényi lehetségesnek tartja, hogy a timpanon alakjainak mozgalmassága és a feliratok alliterációs lejtése ihletőleg hatottak olyan liturgikus dráma keletkezésére, amelynek éppen az ország felajánlása lett a témája. Így talán a timpanon alapgondolata mint liturgikus dráma is élt Esztergomban, Szent Adalbert templomában.

Az esztergomi díszkapu magas művészi értékű alkotás. Jellemzői: egységes kompozíció és biztos vonalvezetés. A különböző hatásokat jól egyesíti a kivitelezésben. Létrejöttét III. Béla hatalmas egyéniségének köszönhetjük, de ihletője Hartvik Szent István legendája (íratott az 1116 előtti években). Szent István kezét és szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: „Ég Királynője, e világ jeles újjászervezője, végső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel, a papokkal, az országot a néppel és az urakkal a te oltalmadba bízom: nekik utolsó Istenhozzádót mondva lelkemet a te kezébe ajánlom.”

Szent István legrégebb, művészi kidolgozott miniatűr képét utolsó Árpád-házi királyunknak, III. Andrásnak a XIII. század második feléből származó *házioltára őrizte meg* teljes szépségében. Ez a diptikon (két táblából álló oltár) jelenleg a berni történelmi múzeum kincse. Stammer Jakab 1888-ban olyan komoly kutató munkával foglalkozott vele, hogy több eredménye még ma is elfogadható. A magyar ismertetések azóta is az ő munkájából merítenek, berni diptikon néven emlegetik.³

A középkorban igen kedvelt és gyakran előforduló házioltárok közül a legértékesebbek közé tartozik, ha méreteit, gazdagságát és művészi szépségét tekintjük. Valószínűleg templom vagy kápolna részére készült. Két 44 cm magas és 38 cm széles táblából áll. Alapanyaga hársfa, a táblák szélét pedig diófakertet erősíti. A külső részt aranyozott ezüstlemezek burkolják, amelyeket vésett mintákkal díszítettek. A minták rajzai nem készültek körző pontossággal, szinte feltűnő szabadságot mutatnak. Jellegük egészen korai gót. A belső oldalt aranyalap fedi, pompás ötvösmunka és igen gazdag ékkő és drágagyöngy díszítéssel. Mindkét tábla 23 különböző nagyságú és alakú területre oszlik, ezeken vannak a pergamentre festett miniatűrök és egy 11,5x9,5 cm nagyságú, sötét színű jaspiskó relief. A képek között aranyalap tölti ki, 16 mm széles, művészien díszített csikok választják el egymástól és apró gyöngyök keretezik. Krisztusnak és a szenteknek glóriáját szintén gyöngyökből állították össze, parányi gyöngyök és ékkövek ragyognak a koronák ábrázolásain.

A két tábla a megváltás történetét állítja elénk. A jobboldali tábla központjában lévő jaspiskövön a kereszten függő Krisztus alakját látjuk, míg a baloldali a diadalmas Krisztust ábrázolja. A körülöttük elhelyezett pergament képek bibliai jeleneteket és Szűz Mária mennybevitelét mutatják be. A négy szélen elhelyezett miniatűrök pedig az életükkel Krisztust hirdető őszövetségi előfutárok és újszövetségi szentek ábrázolásai. A jaspiskövek biztosan több évtizeddel régebbiek, mint a pergamentképek. Nemcsak feliratuk görögbetűs, hanem jellegük is hangsúlyozottan bizánci. A kereszten függő Krisztus fején nincsen töviskorona, ez is bizonyítja, hogy legkésőbb a XIII. század első éveiben készült. A bal tábla jaspiskövén, a diadalmas Krisztus alakján, még jobban kitűnik a bizánci merevség. Hatalmát jelképező szívárványon ül, jobbát áldásra emeli, baljában csukott könyv, négy hatalmas szárnyú angyal veszi körül. Stammer feltevése helytállóan látszik, hogy a jaspisköveket Konstantinápoly meghódítása után (1204), sok bizánci kincssel együtt a velencei keresztesek hozták magukkal, a miniatűrök sorozatát pedig a reliefek felhasználásával későbbben készítették.

A miniatűrök korának elég pontos meghatározásához több adat siet segítségünkre. A latin feliratok korai gót latin betűtípusa a XIII. század második felére utal. A szentek kanonizációjának éveiből pedig megállapítható, hogy melyik év előtt nem készülhettek képeik. A domonkos rendi Veronai Szent Péter vértanú szentéavatási éve 1253 az utolsó, tehát diptikonunkat csak ez után állíthaták össze. Viszont mivel — amint majd látni fogjuk — III. András tulajdona volt, csak Habsburg Ágnessel való eljegyzése előtt (1296) készülhetett el. Ugyanis a vértanú szentek közül hiányzik a XIII. században igen népszerű Szent Ágnes, a magyar király pedig semmi esetre se hagyhatta volna ki menyasszonya védszentjét, akit Habsburg Ágnes különösen tisztelt és Bécsben pártfogása alatt álló kolostort is alapított.

A *berni diptikon velencei jellegének*, sőt velencei származásának bizonyítására több érvet sorakoztat fel Stammler. A miniatűrök helyesírásában felső-itáliai jellegzetességeket mutatott ki, például a H betű hiányát. Elena=Helena, Catarina=Catharina, és a szokatlan Agustinus Augustinus helyett. A szentek helyi kultusza is fontos támpont. A női vértanúk között szereplő Fumiát (Eufumia) és Marinát főleg Velencében tisztelték, ott volt templomuk. Az ötvösmunka sodrott díszei, a képeknek vékony hegyi kristálylemezzel való burkolása szintén a velencei művészet sajátja.

Diptikonunk csodálatos kiállítása és nagy értéke bizonyítja, hogy *tulajdonosa* előkelő, gazdag személy volt. Azonkívül a házioltárok szentjei kapcsolatban voltak készítettőjükkel. Márpedig ezen túlsúlyban vannak a lovagok, királyok és császárok, sőt a jobbszárny felső szélén a díszhelyet Árpád-házi szentjeink: Szent István, Szent Imre, Szent László és Szent Erzsébet foglalják el. Tehát magyar király számára alkották. Akkor pedig diptikonunk kora és velencei stílusa miatt csakis III. András, a „velencés” jöhet számba. Az ő személyére utal, hogy védőszentje, Szent András apostol és anyai ágának védőszentje, Tamás apostol (Tomasini Tamás leszámazottja) szintén megkülönböztetett helyet kaptak. Stammler feltételezi, hogy III. András édesanyja, Tomasinij Morosina Velencéből hozta magával ezt a fejedelmi ajándékot, amikor fia meghívta őt Magyarországra, és idősebb királyfő rangjával ruházta fel (1291).

Ezzel szemben Berkovits Ilona felveti a gondolatot, hogy a tábla velencei jellege ellenére is Magyarországon készült. Hiszen magyar művészek is tanultak Észak-Itáliában, és III. András több velencei mestert hívott meg hazánkba. Szerinte az is lehetséges, hogy könyvborítónak készült, márpedig azok kivitelezésében a magyar ötvösök remelkedtek. Sőt a miniatűr festészet is virágzott már ekkor nálunk. Dercsényi Dezső sem tartja lehetetlennek a hazai származást.

A *diptikon történetét* III. András halála után is nyomon követhetjük. Mikor özvegye, Habsburg Ágnes 1301-ben az Árpád-ház utolsó tagjával, a tössi (Svájc) domonkos zárda későbbi nővérével, Boldog Erzsébettel elhagyta az országot, magával vitte férjének ajándékait. A tössi krónika meg is említi, hogy Ágnes megmutatta Erzsébetnek az atyjától kapott kincseket. Mivel pedig még házassága előtt is vágyódott a kolostori élet után, most már visszavonulhatott a köznigsfeldi ferences kolostor közelébe, és annak adta minden vagyonát. Szerencsére a köznigsfeldi krónika megőrizte a kolostornak adományozott kincseknek még Ágnes életében, 1357-ben összeírt jegyzékét. Ebben szerepel „eine grosse Tafel mit 2 grossen Steinen in der Mitte, besetzt mit Gestein und Perlen.” Ez a leírás, főleg a két nagy kő (jászpikóvek) említése diptikonunkra illenek. Köznigsfeld 1415-ben Bern uralma alá került. A kolostor szelleme hanyatlott, 1523-ban pedig lakói csatlakoztak a reformációhoz, és elhagyták zárdájukat. A berni tanács birtokába vette, és Bernbe szállította a kolostor értékeit. Diptikonunkról ekkor is egykorú krónika emlékezik meg: Murner Tamás ferences felsorolja az elkobzott javakat, és azok között „der Königin von Ungarn guldeinen Tisch == Tafel”.⁴ Tehát így jutott diptikonunk a berni történelmi múzeumba, ahol ma is őrzik.

Művészi értéke még a reprodukción is mélységes hatást gyakorol. Az ötvösmunka gazdagsága, a gyöngykeretek finomsága, a csavart-díszítések változatos vonala felülmúlja a legtöbb korabeli velencei alkotást. A miniatűrökkel kapcsolatban Stammler kiemeli, hogy a San Marco mozaikjai után egyik legrégebb emléke a velencei festészetnek és annak hatása alatt áll. Több közös motívumot mutat ki a szentek ábrázolásában, például hasonló a diadémi alakja, a szüzek fátyla, a hitvédők keskeny keresztje, de főleg a kifelé fordított tenyérrel való ábrázolás hasonló. Diptikonunk a San Marco mozaikjainak bizáncias merevségét ellensúlyozza a későbbi nyugati formák hatása. A színezés gazdagsága is a bizánci formáktól való szabadulást jelenti, de főleg a vonalak légyságával, az arcom élénk kifejezésével miniatűrünk alkotója versenyezhet a korabeli művészekkel. Bár az evangéliumi jelenetek, Szűz Mária halála és mennybevitele típusokra vezethetők vissza, de mozgalmasságot és finomabb vonalakat visz beléjük a művész. Ebből a szempontból hasonlíthatjuk nagy kortársához, Pietro Cavallinihoz, a nagy római mozaikfestőhöz. A közös típus hatásán túl feltűnő vonalvezetésük rendkívül hasonlósága, például Jézus születésének és a három királyok imádásának ábrázolásánál.

A diptikonon számunkra Árpád-házi szentjeink miniatúrái a legfontosabbak. Szent István ábrázolása már nem a hímezés kötöttségében, a márványberakás merevségében jelenik meg, hanem nagy festőművész alkotta finom ecsetvonásokkal. Szent királyunkat hosszú, ősz haja és kétágú hosszú, hófehér szakállá öregnek tünteti fel. Így jelképezi kegyességét, bölcsességét és utódaival szemben atyagságát. Fenséges arc kifejezésén a Pantokratos (Krisztus, a világ Ura) képeknek hatását is felfedezhetjük, hiszen a fenséges alakok ezzel a típussal mutatnak közös vonást. Azonban a vonalak sokkal lágyabbak, a szemek élnek és energiát sugároznak. Ezt a képet méltán állíthatjuk párhuzamba XIII. századi verses törtéijával, ahol úgy jelenik meg „nemzeti egyéniségével egyvezően, mint Rex fortis” (Mezey László) az apostol, kinek nevét és hivatását az első vértánú hirdeti. Kegyes, de hadakban győzelmes, bölcs és vitéz uralkodó, a vad és kegyetlen nép igába törője.

Öltözete is fejedelmi: biborszínű köntösét aranszálak és gyöngyök ékesítik, hátracsüngő kék palástot visel. Jobb kezében tartja kormánypalcáját, balkarját pedig a tipikusan előre fordított tenyérrel emeli melle elé. Fején gyöngyökkel díszített, háromszögű, csukott koronát visel. Ilyen korona csak itt fordul elő. Valószínűleg a diadém megmagasítása, mint amilyent a kazulára hímezt Szent Istvánon, vagy a Monmachos-korona uralkodóin láthatunk. Ez a motívum tehát a bizánci hatást hangsúlyozza. Államalapítóink többi képén (XI—XV. század) három koronatípus szerepel: 1) diadém, 2) nyitott levélkorona, 3) zárt félkör alakú korona, az általános uralkodó jelvény-típusoknak megfelelően. De éppen ilyen koronát találunk egy XIII. század közepén festett kölni miniatúrán, a háromkirály típuszerű ábrázolásán. A magyarázat kifejti, hogy ez a kép a bizánci hatás bizonyítéka, amelyik ezen a német területen későn, éppen a XIII. században mutatkozik.⁵ Diptikonunknak a háromkirály imádását megelevenítő képe is ugyanarra a típusra megy vissza, mint a kölni miniatúra. A háromkirály között még nincsen néger, hanem a fő életkorokkal fejezik ki az emberiség hódolatát a Gyermekek előtt. Az öreg király mindkét képen közvetlenül a kis Jézus előtt térdel, ősz haja, szakállá, koronája hasonlít Szent Istvánéhoz. A háromkirály ábrázolások ilyen felfogását párhuzamba állíthatjuk három szent Árpád-házi királyunkkal, azonban az ő alakjukban a szimbólum mint történelmi valóság testesül meg Szent István fenségében, Szent László érett hősiességében és Szent Imre ifjú lángolásában. Ezért ragyoghatott fel ilyen beállításuk a diptikon miniatúráin is. Hiszen ebben a korban az európai uralkodóházak szent királvaikra voltak büszkéek. De uralkodásuk megalapozásának kezdetén három szenttel egyetlen törzs sem dicsekedhetett.

Szent István képeinek időrendi bemutatása újra hazánkra vezet vissza. A XIII. század második feléből való művészeti emlékeinkre nemcsak fennmaradt részleteikből, hanem legendairodalmunk leírásából is következtethetünk. Így Szent Margit életrajza többször szól csodálattal a szigeti templom és kolostor képeiről, sőt az ásatások legelső leírása a falakon akkor még látható festés-maradványokról is megemlékezik. Még többféle idegen befolyással kell számolnunk, hiszen nemcsak a német és olasz kereskedelmi utak vezettek hazánkon át Bizánc felé, hanem idegen művészek is vándoroltak rajtunk keresztül. Másrészt hazai festőink is tanultak, sőt dolgoztak idegenben.

A szepességi *zsegrai templom* (Csehszlovákia) egyik freskója Szent István királyunk legrégebb hazai képe. A templom alapításának éve, a szepeshelyi káptalan levéltárának oklevele szerint 1270, alapítója Sigray János gróf, akinek módjában volt kiváló művészre szert tenni, és a zsegrai freskók mestere valóban magas nivójú képeket alkotott. Sajnos a kép már erősen kopott, színei megfakultak, térdtől rongált, fénykép-felvételről és aquarel másolatról azonban megismerhetjük. Feltűnően hasonlít a berni diptikonhoz. Szent Istvánt szintén öreg férfinek festi meg, így hangsúlyozza bölcsességét. A ruha merevebb redőzete, sőt még arcvonásai is erősebb bizánci hatást tükröznek, bár az élénk szemek itt is erőt sugároznak. Fején nyitott levélkoronát visel, jobb kezében jogart, baljában a diptikonhoz hasonló mozdulattal az országmát tartja melle előtt. Jelentősége, hogy későbbi műalkotásainkban tovább élő típusnak ez az első hazai emléke. Másrészt a zsegrai mester többi képével együtt (Szent László, Utolsó vacsora) művészi értékben felveszi a versenyt a korabeli külföldi alkotásokkal és a mi vesztprémi Gizella kápolnánk apostolképeivel.⁶

A XIV. században olasz emlék a legelső: 1320 körül a *nápolyi Donna Regina falán* szerepelnek Szent Istvánnak és Árpád-házi szentjeinknek freskói. Az öregedő Pietro Cavallini tanítványaival együtt festette meg remekművét. A híres mester magyar kapcsolatainak még okleveles bizonyítéka is van, egy 1308. december 15-i adománylevel, amelyben Róbert Károly évi segélyt adományoz Cavallini „római festőnek”.

A *római Szent Péter bazilika* 1361-ben keltezett leltára Árpád-házi szentjeinknek pompás, de sajnos elveszett ábrázolásáról ad leírást. Ugyanis Erzsébet anyakirálynő, Nagy Lajos királyunk édesanyja 1343-ban Nápolyból visszatérve nagy kísérettel meglátogatta az apostolok sírját. A Szent Péter bazilika lépcsőjén bitorosok fogadták, Erzsébet fejedelmi ajándékokat hozott nekik. A legszebb adomány egy himzett oltárterítő lehetett. A leltár szövege „dorsale”-nak nevezi, az olasz ismertetés „paliotto”-nak, oltárterítőnek és nem szőnyegnek fordítja. Ez annál is helyesebb értelmezés, mert a himzés alapanyaga violaszínű vászon. (A feltevést igazolja, hogy hasonló anyaga és beosztása van a halberstadti — NDK — dómi kincstárában őrzött XIII. századi oltárterítőnek.) Erzsébet ajándékát a leltár leírása szerint 9 kép díszítette: közepén a Miasszonyunk képe, tőle jobbra Szent Pál apostol, Szent István, Magyarország királya, Szent Imre, Magyarország trónörököse és Szent Lajos — a szintén Árpádoktól származó toulouse-i Szent Lajos püspök (†1274), akit Nagy Lajos védőszentjének tisztelt —; balra Szent Péter, Szent László magyar király, Szent Erzsébet magyar király lánya és Szent Margit magyar király lánya. A képek közé kettős aranykalászokat, a vörös vászon szélekre pedig arany rózsákat hímeztek. Bizonyosan magyarországi himző-műhelyben készült, hiszen hazai himzésünk ekkor európai hírnévnek örvendett. Nyelvi bizonyítéka, hogy Franciaországban is az egyik finomított fajtát „point de Hongrie”-nak nevezték. Sajnos a képeknek rajzuk sem maradt fenn, tehát nincs típusfejlődési jelentőségük, de annál fontosabb bizonyítékai Árpád-házi szentjeink tisztelésének.

A XIV. századi *miniatur festészet*ünkben fontos szerepet játszik Szent István királyunk alakja. A pazar kiállítású *Vatikáni Legendáriumból* (1338) sajnos éppen az őt ábrázoló miniaturák fóliói veszttek el. Egyetlen képe Szent Imre legendájában szerepel. Mint megtört, öreg ember nagy, nyitott ablakon keresztül nézi fia holttestét. Arcvonásairól, alakjáról eltűnt a bizánci merevség, befelé hajló testtartása könnyed; hagyományos, hosszú ősz haja és szakálla szabadon leng. Nyitott koronát és piros öltönyt visel. A bolognai hatás azonnal felismerhető.⁸

A *Képes Krónika* (1358) miniatúra csillogó fantáziával és fölényes tudással beszéli el Szent István életét születésétől haláláig. Ezért nem adhat egységes típust. Művész stílusa a trecento általános sajátosságait tükrözi, tehát különböző német és olasz elemeket foglal magában, a bizánci motívumok hatása csak általánosságban mutatkozik. A 20/a. fólión, az S iniciálé kék háttérében állva, mint győztes hadvezért, harcias vallásossággal telített lovagkirályt ábrázolja, erős ellentétben a régi öreg király típussal. A 20/b. fólión Szent István trónusán ül. Fején ótágú levélkorona, kezében jogar és kormánypálca. Őszes haja és szakálla rövidebb, mint eddigi képein. Arca energikus. A 21/a. fólió miniatúrája uralkodói díszben ábrázolja. Mellén kettős kereszt, balján országalma. A 21/b. fólió az óbudai templom alapítását illusztrálja. A kegyes öreg király és Gizella királyné a templom modelljét tartják. Remek háromszög alakú kompozíció. A 22/b. fólión Szent István megtört, öreg ember, arckifejezése aggó, menekülésre ösztönzi az előtte álló Endrét, Bélát és Leventét. Ugyanezt az arcot festi meg Szent Imre temetésénél a gyászoló királyról. Végül a koporsóban fekvő halott Szent Istvánt szinte fiatalnak tünteti fel, így jelképezi megdicsőülését.

Freskófestészetünk XIV. századi emlékei megsokasodnak, hiszen a XIV. és XV. század gótikánk virágkora. A fennmaradt műalkotások főleg az ország északi és délkeleti vidékeiről származnak, mert ott kevésbé voltak kitéve a törökök pusztításainak. Általánosságban még erősen hatnak az idegen, főleg olasz, német és bizánci befolyások. A bizánci jellegű képek ebben a korban valószínűleg olyan festők művei, akik ekkor a Kárpátokon túl a dunamenti balkáni országokban is dolgoztak, és onnan még szinte klasszikus, régi bizánci képek mintáival tértek vissza. Példa rá az őraljboldogfalvi (Románia) templomképek bizánci stílusú sorozatának mestere, aki a Szent Kereszt megtalálását áb-

rázoló festményén együtt szerepelteti a bizánci és magyar öltözetű hősöket. Ez a történeti festészet azonban nemcsak külföldi gyökerekből táplálkozott. Nagy Lajos király hatalmas egyéniségének, aki Szent Lászlót választotta eszményképének, fontos szerepe volt abban, hogy az érdeklődés nemzeti szentjeink felé fordult.

A *mezőtelegi templom* (Románia) nyugati falán maradt fenn három vasba öltözött szentünk freskóképe. Huszka József⁹ főleg a feliratok betűtípusából következteti, hogy a XIV. század második feléből származik. Szent Lászlónak sajnos éppen a feje hiányzik, Szent Imre alakja annyira kopott, hogy csak a kezében tartott liliomról ismerhető fel. Szent István arca teljesen ép. Itt a hármas ábrázolásnál önként adódott az öreg típus. De az arc energikus, nemcsak a kegyes, hanem a hős királyt is mutatja. Fején levélkorona, kezében buzogányt és országalmát tart. Nyitott vörös öltönye alól kilátszik vaspáncélja. Állítólag a freskónak különösen a színskálája gazdag: minium vörös, szürkéskék, arzénzöld, sárga és karmin váltakoznak rajta.

A Kassa közelében fekvő *Csécsi templom falképei* jóval gyengébbek a zsegrainál. A szentélyben lévő a magyar címeres pajzsot tartó ifjú Szent Imrét ábrázolja, míg a diadalíven látható két királyt kivont karddal: Szent Istvánt és Szent Lászlót. Érdekes, hogy ruházatuk inkább bibliai hősök viseletéhez hasonlít. A feliratokból csak néhány betű olvasható, ebből és a díszítések ornamentikájából következtetett Huszka XIV. századi eredetükre.¹⁰

A *muraszombati (Vas megye) templomban* Szent Istvánnak állítólag még 1342-ből való falképét őrzik. Feltehetően a XIV. század végén alkothatták. Trónuson ülve ábrázolja a kegyes öreg királyt, érdekessége a jobb kezében tartott levéldíszben végződő magas kormánypálca. Az almakereki (Románia) templom freskókkal gazdagon díszített falán már jellegzetesen magyaros vonásokkal és viseletben látjuk Szent István alakját.

A XV. században a hangsúly a freskókról a *táblaképekre* tevődik át. A *Vitkóci templom* (Csehszlovákia) régi főoltárának egyik szárnyán Szent Istvánt fára festett képe Szent Imrével és Szent Lászlóval együtt ábrázolja. Fején nyílt levélkorona, ruházata ezüstös páncél, felette vörös, zöld belésű köpeny dús redőkben omlik alá. Jobb kezében kormánypálca, baljában országalma keresztel. A templomról már 1390-ből van említés. Az 1458-ban kelt oklevél tanúsága szerint Ország Sebestyén és Mihály voltak a templom újjáépítésének jótéveői, az oltár tehát 1460 körül készült.¹¹

A *matheóci templom* (Csehszlovákia) szárnyas oltárán (1460 körül) a középkép Szent Istvánt és Szent Imrét ábrázolja. Szent István a hagyományos kegyes király, magas nyitott koronával, jogart és országalmát tartva kezében. Mint a XV. századi előkelők, díszes, mintás öltönyt és hátul hosszan lelógó palástot visel. A nagyméretű alakokat nyugodtan állva ábrázolja, kompozíciója elég szegényes.

Mozgalmasabb a szepeshelyi főoltár szárnyképe (1470 körül), Árpád-házi szentjeink a három életkort személyesítik meg, Szent István vasba öltözött alakját pompás nyitott köpeny keretezi. A képen már érezhető a reneszánsz hatása.

Egyik erdélyi festőnkről oklevél is megemlékezik: Palnár Péter kolosmonostori apát szőlőjükből két holdat adományoz borsajtóval együtt a Kolozsvár külvárosában lakó Lukács mesternek, hogy az a Szűz Mária templomra és a barátok lakóházára képeket készítsen. Sajnos alkotásairól nincs tudomásunk.

Hazai szobrászművészetünknek már a XIV. században volt két európai hírű mestere Kolozsvári György és Márton személyében. A nagyváradi templom mellett magaslott fel Szent László lovasszobra (1390) és Szent István, Szent Imre álló szobrai (1370). A nép annyira szerette ezeket, hogy a törökök azt hitték bálványok, és ezért összetörték (1660). Európai magaslatú értékükről csak alkotóinknak másik szobra, a prágai Szent György szobor alapján alkothatunk némi képet.

A XV. században az ország északi részén két nagy szobrászunk: Kassai Jakab és Lőcsei Pál iskolájának emlékei maradtak fenn. Kassai Jakab neve mutatja magyar származását, de csak bécsi működéséről tudunk. Az ő iskolájához tartozott a kassai múzeumba került Szent István szobor művésze (1480). A zsegrai arcot láthatjuk rajta viszont, ruházata azonban remek redőzetben omlik alá. Középutat talál a túlfinomultság és a túlzott drámaiság között reális beállítottsággal.¹²

Lőcsei Pál mesternek kapcsolata volt világhírű kortársával, Vit Stovval, a krakkói székesegyház világhírű főoltárának szobrászával. Lőcsei Pál tanítványa volt a *matheói* királysobrok (XVI. sz. első tizede) művésze, akinek Szent István szobrát tökéletesen biztos vonalvezetés, lendület, elegáns könnyedség, reneszánsz vonások jellemzik. A kompozíció mozgalmas, a redig páncélra könnyedén csapódik a hatalmas köpeny. A súlyos szakállal övezett arc energikus, fenéjét a magas korona is növeli.

Bibliográfia:

1. Kovács Éva: *Casua Sancti Stephani Regis. Acta historiae Artium*, 1958. 181-22. lap.
2. Dercsényi Dezső: *Az Esztergomi Porta Speciosa*. Budapest, 1947. Bogyay Dezső: *Iconographie de la Porta Speciosa. Revue des études byzantines*, 1950. 3. Czobor Béla: *A berni díptikon (Archeológiai Értesítő 1890. 334-339. l.) Berkovits Ilona: Illuminated manuscripts in Hungary Corvina*, 1969. 23. lap. Magyarországi művészet, szerkesztő Dercsényi Dezső — 1964. 141. lap. 4. Dr. Bächtold: *Bibliothek älterer Schriftwerke der deutschen Schweiz*, II. k. 5. Swavzenski Hanns: *Die lateinischen illuminierten Handschriften des XIII. Jhds*. Berlin, 1936. 157. ábra. 6. Divald Kornél: *Szepesvármegye művészeti emlékei*, Bp. 1906. 6. 1. Sansoni: *Encyclopedia Universale dell'arte*. Roma, 1958. 234-237. lap. 7. Dercsényi Dezső: *Nagy Lajos és kora*, Bp. 1941. 8. Lévárdy Ferenc: *Il leggendario ungherese degli Angio Acta Historiae Artium*, Bp. 1963. 9. Huszka József: *A mezőtelegdi templom freskója. Archeológiai Értesítő*, 1893. 10. Huszka József: *Csécsi falképek. Archeológia Értesítő*, 1890. 81. lap. 11. Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország táblaképei*. Budapest, 1938. 12. Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország faszobrai*. Budapest, 1967.

VAS JÓZSEF

SZENT ISTVÁN MISÉJE

A krónikások 1083-at írtak, amikor István király holttestét országos ünnepségek keretében kiemelték a fehérvári kriptából, és az életszentségét igazoló két csoda után VII. Gergely pápa a szentek sorába iktatta. Azóta nemcsak jthton, hanem 1687-től külföldön is gyorsan terjedt a tisztelete. Bizonyítják ezt többek között az ünnepeire készült miseszövegek is.

Ismeretes, hogy a középkori misekönyvekben, az ún. sacramentariumokban a szentmise részei közül csak azok voltak meg, amelyeket a miséző olvasott. Tehát az áldozat liturgiája, kiegészítve a könyörgésekkel (oratio, secreta, postcommunio), valamint a bevezető és a befejező rítus. Az ige liturgiáját rendszerint külön könyvek (Lectionálék, Antiphonariumok, Graduálék, Evangelistariumok stb.) tartalmazták. Ezért Szent István miséjének történeti áttekintésekor a misekönyvekben kívül figyelembe kell vennünk az összes jelentősebb szertartáskönyveinket.

HÁROM KÓDEX VALLOMÁSA. A magyarországi miseliturgia legrégebb, XI. századi emlékeit mindössze három kútfő, a Hahóti-, a Szelepchényi- és az Oláh Miklós-féle kódex őrizte meg. Ezek közül az első a zágrábi, a másik kettő meg az esztergomi érseki könyvtár tulajdonában van.

A Zágrábban levő Hahóti-kódex hiányos állapotban maradt reánk. Tartalmát tekintve misekönyv. Névadója a Zala megyei Hahót község volt, mert az ottani bencés apátság számára írták 1073 és 1092 között. Zágrábba Szent László (1077-1095) idejében került, valószínűleg a püspökség alapításakor (1093). Ebben Szent István ünnepe már augusztus 20-án, a szentté avatásának évfordulóján van. Kezdetben nem volt kötelező a megülése, a szabolcsi zsinat (1092) azonban a parancsolt ünnepek rangjára emelte, Szent László törvénykönyve (I,37) pedig vigiliával látta el. Ettől kezdve a naptáraink piros betűvel írják, és az összes liturgikus kódexeink számon tartják. A latin nyelvűek: *Elevatio*, illetőleg *Transitus corporis Sancti Stephani regis*, a magyar nyelvűek pedig: *Zent Estuan királ halala*, vagy *Zenth Ystwan kyrál napia* stb. néven emlékeznek reá.

A miséjének kezdettől fogva saját *oratiója*, *secretája* és *postcommunioja* volt, ami az akkori felfogás szerint *saját misét* jelentett, mert ellenkező esetben mindent a közösből (Commune Sanctorum) vettek, beleértve a három könyörgést is. Szent István miséjének könyörgései a 82. főlíon olvashatók, és arról nevezetesen, hogy lényegében kilencszáz esztendő óta változatlanok. Eredeti szövegük így hangzott:

Oratio. Deus qui beatum Stephanum Regem et confessorem tuum terreni imperii gloria coronasti et sanctorum tuorum societate sublimasti, presta quesumus, ut quem panonia meruit habere diuine religionis doctorem in terris, eum modo ecclesia tua mereatur habere defensorem in celis. P.

Secreta. Sacrificium, quod tue, domine maiestati offerimus, benignu uultu respice et intercessione beati Stephani regis et confessoris tui nos ab omnium inimicorum insidiis defende et premia eterne uite concede. P.

Postcommunio. Tuere domine familiam tuam et quam per doctrinam beati Stephani regis et confessoris tui de tenebris ad ueram lucem conuertisti, eam post istius temporis decursum oblatis sacrificii numine clementer perducas ad regna celorum. P.

Látnivaló, hogy az oratio értelem szerint, a secreta és a postcommunio pedig, a szórendtől eltekintve, szinte betű szerint megegyezik a mai propriumban levővel.

Vannak, akik azt állítják, hogy első szent királyunk legrégebb, XI. századi miséjéből ezen a három könyörgésen kívül más nem maradt ránk. Egyrészt, mert a Hahóti-kódexből hiányzik a Miserend (Ordo missae), amelyben az áldozat liturgiájának, valamint a mise bevezető és befejező rítusának a szövege volt leírva. Másrészt, mert az Esztergomban levő két evangéliumos könyvünk (Evangelistarium), a Szelepcényi — és az Oláh-kódex 1083 előtt készült. Szerintük tehát ezekben hiába keressük Szent István miséjének evangéliumát.

Úgy tűnik azonban, hogy ez a kizárólagos állítás nem felel meg a valóságnak. Tudjuk ugyanis, hogy az Árpád-kor folyamán a szentek miséit mindig a közösből mondták. Ott pedig a nem főpap hitvallók (Confessor non pontifex) ünnepeire a *Videte, vigilate et orate* (Mk 33,33-37) kezdetű evangélium van előírva. Nagyon valószínű tehát, hogy kezdetben Szent István ünnepén is ezt a szakaszt olvasták. Annál is inkább, mert néhány későbbi misekönyvben, augusztus 20-án ez szerepel. Következésképpen az eddigi véleményektől eltérően, első szent királyunk XI. századi miséjéből nemcsak az *oratiót*, hanem az *evangéliumot* is meg tudjuk nevezni.

ÚJABB KÜTFÖK ADATAI. Az említett három kódex adatainál sokkal többet tud felmutatni a XII. század végéről való, bencés eredetű Pray-kódex és a XIII. század első feléből származó, valószínűleg a pécsi egyházmegye számára készült Németújvári-misekönyv.

Az előbbi ugyanis nemcsak sacramentarium, hanem *Radó Polikárp* szerint liturgikus Collectaneum, tehát gyűjteményes mű. Az utóbbi pedig a legrégebb, magyarországi teljes misekönyv. Mind a kettőből látni lehet, hogy:

1. A szent király tisztelete nagyon népszerű volt a középkorban, mert a vigiliával egybekötött fő ünnepén kívül megülték a halála évfordulóját (augusztus 15-én), testének megtalálását (október 11-én) és III. István (1162-1172) uralkodása óta a Szent Jobb átvitelét is (május 30-án). Neki tehát őt, a többi szentnek pedig egy, legfeljebb két ünnepe van a kódexekben.

2. Az öt ünnep közül azonban csak négynek volt saját miséje, illetőleg orációja, és ezeket az Árpád-kor folyamán az *In virtute tua* kezdetű közös misébe illesztették bele. A később keletkezett ötödik ünnepen pedig ugyanazt a misét mondták, mint a negyediken, mivel a tiszteletük tárgya is egyezett.

3. Hazánk miseliturgiája az Árpád-korban átmeneti jellegű volt. Vagyis a magyar püspökök által 1100 táján elfogadott római rítus még keveredett a korábban használatos frank eredetű, gallikán liturgia elemeivel. Érthető tehát, hogy az akkori Szent István-mise szertartása több helyen eltér a ma is használatban levő római rítustól.

Bevezető része a sekrestyében kezdődött hosszadalmas előkészületi és öltözködési imádságokkal. A lépcsőima első felét az oltárhoz menve végezte a miséző, miközben a kórus az *In virtute tua* (Ps. 20,2-3) kezdetű introitust énekelte. Az oltárhoz érve választott egyet a gallikán liturgiára emlékeztető, különféle Confiteor-típusok, feloldozási szövegek és bánatimák közül. A kóruson pedig

zengett a Kyrie. A Gloria intonálása után körültömjenzte az oltárt, és kézmosást végzett. Majd „Dominus vobiscum”-mal köszöntötte a híveket, és elmondta a szentmise könyörgését.

Az ige liturgiája ugyanazokból a részekből állt, mint ma. A szent leckét a Bölcsesség könyvéből (Eccl. 39,6-14) vették, és az istenfő ember erényei voltak felsorolva benne *Iustus cor suum...* kezdettel. Ezt követte a *graduálé* vagy lépcsőének, amelyhez a 111. zsoltár bevezető sorai (*Beatus vir...*) szolgáltatta a szöveget. Majd az evangélium, amelyben Szent Máté (24,42-44) a *Vigilate* szó ismétlésével ugyanazt az állandó éberséget sürgeti, mint Szent Márk a legrégibb Szent István-mise *Videte, vigilate et orate* kezdetű evangéliumával. Az ige liturgiáját szentbeszéddel és a *Hitvallás* elmondásával fejezték be.

Az áldozat liturgiájának részei közül leginkább a felajánlás tért el a mai rítustól. Egyrészt, mert hiányzott belőle a Lavabo-zsoltár a kézmosással. Másrészt itt történt a halottakról való megemlékezés a *Suscipe s. Trinitas* könyörgés után. De a különféle felajánlási imák, az *Orate fratres*-re adott hosszadalmas válasz is azt mutatja, hogy az áldozat liturgiájának ez a része szinte teljes egészében a gallikán rítus maradványának tekinthető. Ellentétben a *Prefáció*val és a *Kánon*nal, amelyet a római rítus szerint mondtak. Ezért a középkorban használatos tizenegy prefáció közül Szent István két augusztusi ünnepére a *De Beata*, a többire meg a *Communis* volt előírva. Saját prefációja a rendelkezésükre álló források szerint később sem volt. A kánonban a maitól mindössze egy lényeges eltérés mutatható ki, az Ürfelmutatás hiánya.

A Pray-kódex és a Németújvári-misekönyv szerint ugyanis a pap az átváltoztatás szavai után a kezében tartott szent ostyát nem mutatta fel imadásra a híveknek, hanem letette az oltárra és így szólt: „Hic uere fit corpus Xti.” Most valóban Krisztus teste lett. Ugyanígy nyilatkozott a bor átváltoztatásakor is: „Hic uere fit sanguis Xti.” Térdhajtást azonban nem végzett sem a kenyér, sem a bor átváltoztatása után. Ehelyett újabb fohászimákkal juttatta kifejezésre, hogy Berengár téves tanításában nem hisz.

Az áldozás szertartása szintén vegyes típusú volt. Imáinak bőséges választéka ugyanis a gallikán, az *Ite missa est* és a *Placeat* imádság rövidebb változata viszont a római rítusra enged következtetni. A hívek megáldását a Pray-kódex írója nem említi, pedig Rómában ez is szokásban volt. Végül vegyesnek mondható a szentmise zsoltárokból és különféle könyörgésekből álló *Befejező része*, amelyet a miseruha levetése után, kezdetben az oltár előtt, később pedig a sekrestyében kiközösítés terhe alatt el kellett mondani a papnak.

Amint láttuk, az Árpád-kori misék liturgiájában kétféle rítus keveredett. A közöset, az egyszerűt szorgalmazó római és a változatosat, az egyéni kedvelő gallikán. Az Árpád-korra virradó humanizmus az utóbbinak újjászületését segítette elő. Ezért a XIV. századtól kezdve a magyarországi miseliturgiában nagy átalakulási folyamat ment végbe, amely természetesen a Szent István-mise történetében is új korszakot nyitott.

AZ ANJOU-KORTÓL TRIDENTIG. Ebből a három századból harmincnégy kézzel írott és körülbelül harminc fajta nyomtatott misekönyv (ősnymotatvány) maradt ránk több kiadásban, de elég kevés példányszámban. Ezek összehasonlításából első tekintetre látszik, hogy Szent Istvánnak mind az öt ünnepe nincs meg mindegyik misekönyvben. Továbbá, hogy a meglévők szertartása sok helyen eltér az Árpád-kortól, akár az ige, akár az áldozat liturgiáját vizsgáljuk.

1. Az ige liturgiájában végbemenő, többnyire szövegcserekből álló változások világjelenségnek mondhatók, mert nemcsak a hazai, hanem a külföldi misekönyvekben is előfordulnak. Nálunk a kialakulásuk valószínűleg az Anjoukor első felében fejeződött be, mert az 1363-ból való Soproni-misekönyv szerint már nem az *In virtute tua*, hanem az *Os iusti* közös misét mondják Szent István király tiszteletére. Ebbe illesztik bele ünnepeinek oratióit, és ez lesz a miséje 1632-ig, a magyar proprium megjelenéséig.

Magától értetődő, hogy a misetípussal egyidejűleg megváltozott a régi Szent István-mise első fő része, az ige liturgiája is. Eszerint az augusztus 20-i vigíliás ünnep új olvasmánya a *Dedit dominus confessionem...* (Bűnbánó szívet adott az Úr fiának...) kezdetű szakasz lett a Bölcsesség könyvéből. Evangéliuma pedig a messi földre utazó királyi ember (*Homo quidam peregre proficiscens...*) parabolája Szent Lukács (19,12-26) elbeszélése alapján. A lecke és az evangélium között levő zsoltárének, a *graduálé*, ekkor már felvette a mai, rövidebb alakját. Tehát nem az egész zsoltárt énekelte el a kórus, mint az őskeresztények

idejében, hanem csak néhány versét a hozzá tartozó kis allelujával (versus allelujaticus) együtt. A graduálé: *Domine prevenisti eum...* (Ps. 20,4-5), az allelujia pedig: *Justus ut palma...* (Ps. 91,13) szavakkal kezdődött. Míg az új offeratorium szövege a 88. zsoltár *Veritas mea...* kezdetű mondatából alakult ki.

2. Az áldozat liturgiájában levő újítások szintén külföldi eredetűek, és mindössze négy az említésre méltó közülük. Egyik az ún. *Proskomidia*, amely azt jelenti, hogy a misézők a bort és a vizet nem felajánlaskor töltötték a kehelybe, hanem közvetlenül a lépcsőima előtt vagy után, ahogyan a XIII. századi párizsi, illetőleg a későbbi dominikánus rítus előírta. Ez a szokás Nagy Lajos (1342-1382) uralkodása idején, az egyik Kassai-misekönyvünkben tűnik fel először, és hamarosan országszerte állandósul. A másik újítás az *Úrfelmutatás*, amelynek elvégzésére egyik Pozsonyi-misekönyvünk már 1341 előtt így figyelmezteti a papot: „Hic eleuet corpus domini.” Azután pedig: „Hic eleuet calicem...” Ebből mindenki láthatja, hogy nálunk kezdetűl fogva kettős Úrfelmutatás volt. Némelyik országban azonban a kehely felmutatása csak évtizedek múlva követte a szent ostyáét. A harmadik újítás az ún. „szent csend”, amelyre a pap áldozása és a *communio* („Beatus servus...”) elmondása között került sor. Ennek megtartását a Római-misekönyv a II. vatikáni zsinatig csak a papnak ajánlotta: „Quiescat aliquantulum in meditatione ss. sacramenti...” Áldozás után merüljön el kissé az Oltáriszentség imáadásában. A zsinat után azonban a hívek községére is kiterjesztették. Végül újítás mutatkozik a nép megáldásában, amely kezdetben néma, később bizonyára szöveges keresztvetéssel történt, de adatunk egyikre sincsen. Hazánkban a misevégi áldás első nyomtatásban is közzétett kötöttség szövege később, 1503-ban bukkan fel az Esztergomi-misekönyvben kétféle változatban: „In unitate sancti Spiritus, benedicat vos Pater et Filius.” Áldjon meg benneteket az Atya és a Fiú a Szentlélekkel egységben. A gyászmisékben pedig: „Deus vita vivorum et resurrectio mortuorum, benedicat vos in secula seculorum. Amen.” Áldjon meg benneteket az élők és a holtak Istene mindörökkön örökké.

Utolsó evangélium ekkor még nem volt. A *Befejező rítus* hálaadó imáit azonban el kellett végezni, de már nem a „kiközösítés” terhe alatt.

Könnyen megállapítható, hogy az eddig felsorolt újítások Szent István miséjében nem minőségi, hanem csak mennyiségi változást idéztek elő. Hiszen az áldozat liturgiájának csupán a cselekményén módosítottak. Az ige liturgiáját pedig az oratóiok kivételével a szövegcsereké után is a közösből (*Commune Sanctorum*) kellett mondani. Ez azonban, éppen a rendeltetése miatt, nem volt alkalmas sem Szent István, sem más szentek igazi énjének, származásának és sajátos életszentségének a megvilágítására. Ezért az Árpád-kori miseliturgia humanista szemléletű átdolgozásához nélkülözhetetlenné váltak a szentek egyéniségével részletesen foglalkozó irodalmi alkotások, a saját himnuszok, szekvenciák és az alleluják.

Ezek felhasználása valószínűleg már a XIV. század elején megkezdődött, de adataink többsége a század második feléből való. A külföldi misekönyvekben ugyanis ekkor jelenik meg a húsvéti titok költőjének, Wiponak (990-1050) *Victimae paschali* kezdetű verse. *Gerson* (1363-1429), a párizsi egyetem világhírű tanára ekkortájt állítja össze az Oltáriszentség miséjét, beleillesztve szekvenciának Aquinói Szent Tamás örökszép himnuszát, a *Lauda Siont*. És nálunk is ekkor jelenik meg Szent István miséjében az első szekvencia, amelyet az ismeretlen szerzők tollából származó és szinte egyházmegyénkint változó kis alleluják népes családja követ.

Az utóbbiak két csoportra oszthatók. A kéziratos misekönyvekben levők még kezdetlegesebbek. Rövid, litániaszerű megszólítások minden művészi érték nélkül. Ennek tipikus példája a legrégebbi, Pozsonyi-misekönyvünkben olvasható: „Iste rex stephane miserere nobis.” De a fiatalabb, Esztergomi-misekönyvé sem mond többet: „Sancte rex stephane ora pro nobis famulis devotis.” Viszont a száz évvel későbbi nyomtatott misekönyvek kis allelujái már részletesen tájékoztatnak Szent István egyéniségéről, és költői invenció is található bennük. Ime két adat. Az egyik a Pécsi-misekönyvből (1499): „Sancte Stephane, hungarorum apostole ave doctor panonie, tu pro nobis ora clementer ad dominum.” A másik meg az Esztergomi-misekönyv 1484., 1486 és 1493 évek kiadásából: „Beatus rex Stephanus, qui fulges ut sol in celo, amplectens immortalitatem gaudens in eternum in paradiso.” Ó, boldog István király, te tündökölsz, mint nap az égen, és a halhatatlanság birtokában örökké örvendezel a mennyben.

Az ilyen és ezekhez hasonló adatok alapján az a felfogás vált általánossá a hazai kutatók között, hogy a kis alleluják kialakulása nálunk a XIV. századra tehető. Ezt az eléggé elterjedt véleményt azonban megcáfolta *Gábor Gyula* felfedezése, aki 1910-ben, Bamberg város könyvtárában, egy XIII. századból való szertartáskönyvben, a híres *Bambergi-graduáléban* talált egy Szent Istvánról szóló kottás alleluját, amely egykorú a bajorországi graduáléval. Szerinte ez vagy úgy került Bambergbe, hogy a graduálét a tatárjárás után, előttünk ismeretlen okból Magyarországra hozták, és itt varrták bele a kitépelt 34. lap helyére a Szent Istvánról szóló részt; vagy pedig úgy, hogy egy magyar származású szerzetesi közösség használta Bambergben. Az alleluja kottája nagyon elmosódott, a szövege azonban jól olvasható: „Alleluja De s(ancto) stephano rege: Sanctissime confessor dominij Ungarorum pater et rex stephane intercede pro nostra omniumque salute...” Istennek szent hitvallója, magyarok királya és atyja, István, járj közben mindnyájunk üdvösségéért.

Kétségtelen, hogy ennek az allelujának a hangjegyei a magyar zeneirodalom legrégebb emlékei közé tartoznak, ritmikus prózában írott szövege pedig önálló költés valamelyik magyar szerző tollából, de a legnagyobb értéke mégis az, hogy dokumentum! Bizonyágtétel arról, hogy Szent István miséjének a XIII. század közepén már nemcsak saját oratiója, hanem saját graduáléja is volt kottás allelujával, amelyhez egy évszázadon belül saját szekvencia is járult.

A szekvencia szó a latin „sequor”, követni igéből származik. Eredetileg olyan prózai szöveg volt, amely a kis, illetőleg a nagy alleluja utolsó a hangjának dallamos elnyújtását követte. Később Európa legtöbb országában a szentekről és a hittitkokról szóló önálló költeményeket is felhasználták szekvenciának. Ezek közül a középkori angol és francia misekönyvek 163-at, a lengyelországiak 164-et őriztek meg. Olaszországban viszont csak négy volt, Spanyolországban pedig egy sem. Nálunk nyolcvanra tehető a számuk, és ebből négy a magyar szentek dicséretét hirdeti.

Szent István miséjében az Anjou-kortól a tridenti zsinatig (1545-63) a *Corde voce* kezdetűt használták, amelynek könnyedén hullámzó trocheuszai ünnepélyes, meleg hangulattal árasztották el a Pannónia megtérésén és a magyar erkölcsök megszilárdulásán örvendező névtelen költő versét.

Corde uoce mente pura
solvens deo laudis iura,
Ydolorum spreta cura
letare pannonia...

*Tiszta lélek, szív és ajak
Istenünknek hálát adnak.
A bálványok veszte miatt
Örvendhetsz Pannónia.*

A tridenti zsinatot követő miseforma alapján a sokszáz szekvencia közül mindössze öt (Victimae paschali, Veni Sancte, Lauda Sion, Dies irae, Stabat Mater) került bele az V. Pius által 1570-ben közzétett és a II. vatikáni zsinat-ig használatban levő misekönyvbe. Érthető tehát, hogy Szent István miséjében négyszáz éven át nem volt szekvencia. De az is érthető lett volna, ha a II. vatikáni zsinat visszaállítja első szent királyunk miséjének ezt a minden bizonynyal magyar szerzőtől származó, középkori himnuszát.

Ilyen előzmények után nyilvánvaló, hogy az Árpád-korban római alapokra helyezett hazai liturgiánk az Anjou-kortól Tridentig több forrásból táplálkozott, de mindegyiktől függetlenül, önállóan fejlődött. Ezért találoan nevezte el *Dankó József*, a kiváló liturgiátörténész római-magyar rítusnak. Ez azonban csak háromszáz évig tudta megőrizni önállóságát. A tridenti zsinat után az történt vele, amit a magyar püspökök már Kálmán király idejében, az 1100 körül tartott nemzeti zsinaton kértek: beleolvadt a római rítusba, és ezáltal újabb, négyszáz évig tartó korszak kezdődött a magyarországi miseliturgia történetében.

TRIDENTTŐL NAPJAINKIG. A tridenti zsinat liturgiareformjára két okból volt szükség. Egyrészt, mert a középkorban Európa-szerte olyan szövegek, imák, illetőleg cselekmények is meghonosodtak a szentmise szertartásában, amelyek az ősi liturgia szellemének nem feleltek meg. Másrészt a szentmise eredeti jellegét csak egyszerű liturgiával és egy holt nyelvnek, a latinnak kötelezővé tételével lehetett megvédeni. Ezért a zsinat 1562-ben bizottságot állított össze, amelynek az volt a célja, hogy a legjobb kéziratok alapján az 1100 körül átvett római rítust megtisztítsa az időközben hozzátapadt idegen, vagy kevésbé értékes elemektől. Ez a munka V. Pius idejében (1566-72) fejeződött be, aki az új misekönyvet

1570 nyarán, *Quo primum* kezdetű bullájával a világegyház számára kötelezővé tette. A pápai rendelet értelmében az új misekönyv rítusára fokozatosan kell áttréni, de sem hozzáadni, sem elvenni belőle nem szabad.

Ez a zsinati döntés nem vonatkozott a kétszáz évnél régebbi szokásokra. Következésképpen hazánk középkori miseliturgiájára sem. De az esztergomi érsekek: *Oláh Miklós* (1493-1568), *Forgács Ferenc* (1566-1615), főképpen pedig *Pázmány Péter* (1570-1637) rögtön felismerték, hogy az egységes liturgia és az egységes liturgikus nyelv nemzeti összetartó erőt is jelent a három részre szakadt ország területén. Ezért mindent megtettek a római rítus meghonosítása érdekében. A fő érdem Pázmányé, aki ebben az ügyben a „valamit valamiért” (dout des) elvét alkalmazta. Egyrészt ugyanis az országgyűlési rendek bevonásával azt kérte a pápától, hogy Szent Adalbert és Szent István miséjét vegye fel a Római-misekönyvbe, vagyis tegye kötelezővé hazánk határain kívül is. Másrészt őt tartományi zsinaton elnökölt, hogy a magyar püspökökkel, a háromszáz éves hazai liturgiánk feláldozása árán is, elfogadtassa a római rítust. Az eredmény az lett, hogy a zágrábi káptalan kivételével a többi egyházmegye küldöttei beleegyeztek. De ennek fejében azt kérték a Szentszéktől, hogy a magyar szentek miséit és zsolozsmáját továbbra is megtarthassák. Amennyiben Róma ezt megtagadná, visszatérnek a régi rítushoz. Ismeretes, hogy VIII. Orbán pápa 1631-ben örömmel teljesítette Pázmányék kérését, 1632-ben pedig értesítette a primást, hogy Szent István magyar király ünnepét az egész egyházra kiterjesztette. Ettől kezdve természetesen a Szent István-mise története is két ágra szakadt.

Külföldi történetét hivatalosan innen számítjuk. A gyakorlatban azonban — több mint ötven évig tartó huzavona után — csak 1687-ben kezdődött, amikor XI. Ince (1611-1689) pápa Szent István külföldi ünnepét, Budavár visszafoglalásának (1686) emléknappjára, szeptember 2-ra tette, miséjéül pedig a középkori *Os iustit* jelölte ki, de természetesen a tridentin zsinaton újjászervezett liturgiával.

Az újjászervezés azt jelenti, hogy vettek el belőle, de adtak is hozzá. Hozzácsatolták a *Iudica* zsoltárral bővített lépcsőimát és az utolsó evangéliumot. Ezt a kettőt évszázados középkori gyakorlat alapján V. Pius vette fel a Római-misekönyvbe és a II. vatikáni zsinatig hagyták benne. Viszont az ige liturgiájából kimaradt mindaz, ami magyar vonatkozású volt. Így a szekvencia, amelyet nem is pótoltak; a graduáléhoz tartozó saját alleluják, amelyek helyett ezentúl a közöset kellett mondani. Sőt az ősi könyörgéseket is átalakították. Az evangélium megmaradt ugyan, de az új olvasmány (Beatus vir...) már a közösből került ki. Az áldozat liturgiájából pedig kihagyták a proskomidiát, mert nem mindenütt honosodott meg. Az Ürfelmutatás és a szent csend viszont megmaradt, mert mindenütt elterjedt a középkor folyamán.

Szent István miséjének ettől a külföldi szövegétől a magyar propriumban levő csak annyiban tér el, hogy ami külföldön introitus (*Os iusti*) volt, itthon némi változtatással graduálé lett, és fordítva. Az itthoni oratio azonos a külföldivel, de a secreta és a postcommunio a Hahóti-kódexből való. Az offertorium szövege nem azonos, de a communio és a többi szövegrészek szó szerint egyeznek a tridentin misekönyvben levőkkel, bizonyosságul annak, hogy Pázmányék kérését nem teljesítette Róma. A magyar szentek miséje és zsolozsmája nem tarthatta meg régi, középkori liturgiáját.

Négyszáz év múlva, a II. vatikáni zsinaton ismét újjászervezték a miseliturgiát. Feloldották a tridentin merevségeket, és ünneprendezést hajtottak végre. Ennek következtében Szent István külföldi ünnepe augusztus 16-ra, mennyei születésnapjára került. Miséjét pedig hazánk határain kívül szabadon választhatják a Commune Sanctorum hat szövegtípusa közül a korábbi könyörgésekkel.

Hazai ünnepei közül csak kettő maradt meg, az ősi augusztus 20-a és a Mária Terézia idejében újra engedélyezett május 30-a, a Szent Jobb tiszteletére. A fő ünnep miséje egészen új és sikeresnek mondható összeállításban került a hívek elé, mert minden része jellemző Szent Istvánra és korára. Az introitus „Beata gens”-nek mondja a magyarságot. Az olvasmányból (*Pét* 4,10-15,18-27) Szent István *Intelmeit* lehet hallani. Leckéje (*Ef* 4,17-24) a pogányságunkból való megtérésünkre utal. Evangéliuma (*Mt* 7,24-29) pedig az egyház kösziklájára épített országot, a „Beata gens” lakóházát juttatja eszünkbe. Örömeinkre szolgál, hogy a miséjéhez saját prefációt szerkesztettek, de ugyanakkor fájjaljuk az ősi szekvencia és a sok szép alleluja sorsát.

A JÁSZOK ÉS A FERENCSEK

A jászok és a ferencesek közti hétszáz éves kapcsolatra figyelmünket a jászberényi volt ferences templom és kolostor ötszáz éves jubileuma irányítja. 1472-re készült el az a szentegyház és zárda, amelyet a jászok hálából építettek a barátok számára, amiért megajándékozták őket a keresztény hittel. A jászok lelkébe ültetett jó magot és a belőle sarjadt bő termést a török hódítás időszakában a ferencesek őrizték meg. A török kiűzése után a megőrzött vallásos buzgóságot a ferencesek öregbítették, növelték a jászok szívében.

A tatárjárás után IV. Béla által visszahívott és véglegesen letelepített török kunok és alán eredetű jászok már mint egységes nép jelentek meg a magyarság színe előtt. Ez lehet az oka annak, hogy a jászokat a kunokkal együtt sokáig egységes népként kezelték. Az egykori források ezért általában csak a kunok megtérítéséről beszélnek. Ezekben az esetekben mindig gondolnunk kell a jászokra is, akiknek megtérítése a kunokkal együtt történt.

A jászok és a kunok pogány vallású, nomád életmódot folytató népként jöttek hazánkba, és így idegen elemet képeztek a magyarság testében. Népünk biztonsága, egysége szempontjából igen fontos volt, hogy a pogány kunok és jászok a magyarsággal összeolvadjanak, ugyanolyan termelési módban élő néppé alakuljanak. Ezt a hatalmas történelmi feladatot a ferencesek végezték el, akik a tatárjárás utáni betelepítést követően azonnal megkezdték hosszú és nagy áldozatokkal járó munkájukat. 1245-ben IV. Ince pápa a minél eredményesebb munka érdekében különleges meghatalmazásokkal látta el a térítő franciskánusokat.

1278-ban újabb eróket küldött III. Miklós pápa felszólítására Adorján ferences tartományfőnök a jászok megszelídítésére. Arról, hogy a XIII. században milyen eredménnyel működtek, nincs tudomásunk. A missziós munka eredményéről az első adatunk Károly Róbert uralkodásának idejéből, 1323-ból való. Ekkor a jászok felső, előkelő rétege már keresztény. Valószínű azonban, hogy erre az időre már a szegényebbek közül is sokan felvették a kereszténységet. Lehetetlennek tűnik ugyanis, hogy a ferencesek száz év alatt csak az előkelőket tudták volna megtéríteni.

Az egész jászok nép maradéktalan katolizálására az utolsó volna akció: Nagy Lajos királyunk indította el 1348-ban. VI. Kelemen pápától leiratot eszközölt ki, mely felszólította Márton magyar rendfőnököt, hogy küldjön újabb térítőket a kunok teljes megszelídítésére. Hóman szerint 1365 körül már teljesen befejeződött Kötöny népének katolizálása.

A megkeresztelkedés azonban még nem jelentette azt, hogy a jászokunok egésze véglegesen le is telepedett volna. A nép nagyobb része tovább folytatta nomád életmódját. A ferencesek vándorapostolként követték őket. Ennek a vándorapostolkodási formának a természete megkövetelte, hogy a franciskánusok a jászok nemzetiségre kiterjesztett plébánosi joghatósággal rendelkezzenek. Azt, hogy valóban bírtak az effajta, ún. nemzetiségi plébánosi joghatósággal, IX. Bonifácnak egyik bullájából tudjuk, amelyben a pápa meghagyta, hogy ha a ferencesek a kunokkal más plébánia területére is kószálnak, a kunok fölött az illető plébánosnak semmiféle követelni valója ne legyen.

A jászokunok nomád életmódját lassan felváltotta a feudális gazdasági-társadalmi rendbe való beépülés. A XIV. és XV. század folyamán véglegesen letelepedtek. Mihelyt egy-egy jelentősebb helység keletkezett, az egyház ezekben plébániákat szervezett, melyek vezetését világi papokra bízta rá.

A franciskánusok kétszáz éves hősies munkájának jutalma a Berénszálláson, a Jászok központjában való végleges letelepedés lett. A hálás jászok, feltehetően Szilágyi Erzsébet támogatásával, csúcsíves stílusú templomot és kolostort építettek számukra.

A csúcsíves stílusnak hazánkban a legfőbb terjesztői a szerzetesek voltak. Ezek között is előkelő helyet foglaltak el a ferencesek. Kolduló rend lévén, hatalmas katedrálisok helyett szerényebben díszített, mindenben a legfontosabb istentiszteleti céloknak megfelelő templomokat építettek: nagy tömegeket befogadni képes egyhajós szentegyházakat, amelyeknek szentélyei is tágasak voltak, hogy ott a barátok a szolozsmát nyugodtan végezhessék.

A jászberényi templomot is, valószínűen rendi építőmester tervei alapján ilyen ferences típusú csúcsíves szentegyháznak építették a jötevők. A négy mezőből álló tágas hajó keleti oldalához csatlakozik a keskenyebb, de szintén nagy, három mezős s a nyolcszög három oldalából képzett szentély.

A szentegyház és klostrom 1472-re készült el teljesen. Mátyás király szerezte meg a pápától az engedélyt, hogy a tulajdonnal nem bíró franciskánusok az új hajlékot lakókként elfoglalhassák. IV. Sixtus pápa 1472. május 18-án kiállított bullájának kézhezvétele után Igali Fábián, a konventuálisok tartományfőnöke vonult be rendtársai élén az új szentegyházba és rendházba, melyet a Boldogságos Szent Szűz tiszteletére szentelt föl.

A ferencesek egyik híres történetírója, Karácsonyi János azt állítja, hogy 1480-ban a berényi rendházban már nem az enyhébb irányzatú konventuálisok, hanem a szigorúbb obszervánsok (a későbbi szalvatoriánusok) laktak, és ők kapták a királytól azt a kedvezményt, hogy világi gondviselőjük (anyagi dolgaik intézője) minden adózástól mentes legyen.

A kedvezményt biztosító eredeti oklevél a Ferences Levéltár birtokában van. Az oklevélből Karácsonyi véleménye nem igazolható. Mátyás király egyszerűen csak „a Szent Ferenc Kisebb Testvérek Rendjéhez tartozó berénszállási kolostornak” adta meg a kiváltságot. Valószínűbb tehát a szalvatoriánus rendtartomány történetírójának, Fridrichnek véleménye, mely szerint az obszervánsok csak 1492 táján vették át a jászberényi rendházat.

A tágas, jól berendezett kolostor a szalvatoriánus provincia egyik legjelentősebb állomáshelye lett. Volt idő, amikor a tartomány vezetőségének közgyűlését is itt rendezték meg.

A rendház azonban nemcsak a ferencesek, de az egész jász nép életében is igen fontos szerepet töltött be, különösen a török idők első évtizedeiben, majd a török kiűzése utáni századok folyamán. A jászok a köztük élő és munkálkodó franciskánusoknak köszönhették, hogy a törökvilág és a vallásújítás viharai közepett kisebb ingadozásokat leszámítva megőrizték őseik igaz hitét.

A franciskánusok a jászberényi rendházból 1567-ig pasztorálták a város és a környék népét. 1567-ben a török kiűzte őket otthonukból, és erődítménnyé alakította azt. Ennek ellenére a barátok nem hagyták magukra a jászokat. Karácsonyi a magyar ferencesekkel foglalkozó nagy művében azt írja, hogy a berényi franciskánusok a kiűzetés után csak mint igehirdetők jártak ide a gyöngyösi kolostorból 1583-ig. Ezután csak több, mint száz év múlva rendelt ide a ferences vezetőség egy atyát, Hetényi Albert személyében.

Karácsonyi értesülései hiányosak. 1586-ig bizonyíthatóan állandóan Jászberényben tartózkodott egy-egy atya, aki innen még Kecskemétre is átjárt rendszeresen az ottani hívek gondozására. Ezt a tényt Karácsonyi a kecskeméti rendház történetét tárgyalva a sorok közt maga is elismeri, viszont amikor a berényi rendházzal ír, mégis az ellenkezőjét állítja.

A 15 éves háború (1591-1606) idején Jászberény elpusztult, lakossága elmenekült. Amikor a háború utáni nagy visszatelepítési akció következtében a helység újból benépesült, ismét megjelentek a török idők berényi pasztorai, a barátok. Erre lehet következtetni abból a tényből, hogy a város lakói 1623-ban török engedéllyel ideiglenesen rendbehozták a Nagyboldogasszony tiszteletére szentelt templomukat, 1639-ben pedig teljesen restaurálták szentegyházukat, amelyet 1649-ben a ferencesből lett belgrádi püspök, Pozsegai Ibrissimovich Marinus konszekrálta. A templomi szolgálatot ellátó lelkészek a ferencesek voltak. Dr. Fodor Ferenc, a jászok történetének kitűnő ismerője kéziratos forrásokra hivatkozva a következőket állítja: a törökvilág magyarországi fénykorának 1661-ig terjedő időszakában nem laktak állandóan a városban lelkészek, csak időnként jelentek meg a lelkesítő szolgálatot teljesítő vándorló barátok. 1661-ben már van állandóan a városban tartózkodó plébánosuk, Nagy Lukács ferencendi szerzetes személyében. A katolikus (értsd világi) papok csak a török uralom vége felé szivárogtak vissza a városba.

Arra vonatkozólag, hogy a barátok Jászberényben jó munkát végeztek, az a jegyzék a bizonyíték, amelyet a 1649-es vizitációs és bérmakörút alkalmával a már említett belgrádi püspök titkára készített. Ebből a jegyzékből a többek közt megtudhatjuk, hogy Jászberényben 204 volt a katolikus ház 1300 katolikus lélekkel, és az öt alkalommal történő bérmálás során 593-an vették föl a bérmálás szentségét.

A franciskánusok tehát nem hagyták magukra a jászokat, ahogyan nem feledkeztek el a Gyöngyöstől Szedegdig és Temesvárig terjedő vidék magyarságáról sem. Ezen a területen olyan vallás- és nemzetmentő hivatást töltöttek be, mely feladatára a török valláspolitikája miatt egyéb szervezetesek és világi papok nem nagyon vállalkozhattak. Nem csupán a hit őrei, hanem a magára hagyott nép minden bajának orvoslói, sőt a kultúra terjesztői is voltak. A hódoltság szomorú időiben nevezte őket a nép barátainak.

1694-ben a barátok templomuknak és klastromuknak csak romjait foglalhatták el. Nem estek kétségbe. Először a XIII. század végén emelt, de ekkorra már romhalmazzá vált Kis Szent László kápolnát építették föl. Utána a templom rendbehozatalát kezdték el.

Karácsonyi szerint a templom építésére 1711-ig, a Rákóczi-féle szabadságharc befejezéséig gondolni sem lehetett. Értesülései azonban ebben is hiányosnak bizonyultak. Pentz János egri kamarai tisztviselő 1699-ben összeírta a jászságot és a kunságot. Az összeírás Jászberényvel kapcsolatban elmondja, hogy van egy katolikus temploma, egy külön kápolnája, egy kolostora és ennek egy temploma, ami már be van fedve, oltára nincsen, hanem egy újonnan épült kis kápolnában van az istentisztelet. (Az összeírásból kiviláglik, hogy a rombadőlt templomot legkésőbb 1699-ig befedték, tehát építéséhez hozzáfogtak. Arra pedig, hogy az építést a Rákóczi-féle szabadságharc idején is folytatták, a Ferences Levéltárban találtam feljegyzéseket. Ezek közt olvasható pl.: „1701. Ecclesiae Bereniensis datus est titulus Sanctissimi Nominis Jesu.” A berényi templomnak Jézus Legszentebb Neve címet adták.) 1701-ben tehát ismét változás történt a templom történetében. A középkori szentegyházat eredetileg a Boldogságos Szent Szűz tiszteletére szentelték föl. Ha 1701-ben nem kezdték volna újból használni, mi értelme lett volna annak, hogy a külsőleg már rendbe hozott templomnak új titulust adjanak?

Az előbb említett feljegyzések azt is hírül adják, hogy az építkezést 1710-ben, tehát még a Rákóczi szabadságharc idejében folytatták. Ebben az esztendőben fogtak hozzá több oltárnak az elkészítéséhez.

A templom teljes felújítása természetesen csak később történt meg, amikor anyagilag már jobb helyzetben voltak a hívek, 1723-55 közt. Az akkor uralkodó barokk stílusban építették át az ősi szentegyházat, mely azonban a nagy átalakítás ellenére is megőrzött több gótikus részletet. A régi csúcsíves templomból megmaradtak a támpilléres falak, a padlástérben lévő gótikus ablakkeretek, és egy csúcsíves ajtókeret a gyóntatófolyosón.

Isten köből készült házával párhuzamosan igyekeztek építeni és szebbé tenni a lelkek szentélyét is. Istentiszteleti tevékenységüket kiszélesítették, és a barokk kor ízlése szerint megszínésítették. A lélekgyógyász általánosan végzett gyakorlatain (szentmisék, prédikációk, szentségkiszolgáltatások) kívül az egyesületi élet fellendítésével, búcsújárások szervezésével, és templombúcsúik minél fényesebb megünneplésével próbálkoztak közelebb férkőzni a szívekhez.

A magyar barátok országszerte gazdag, színes, mozgalmas, elsősorban ferences vonatkozású társulati életet honosítottak meg templomaikban és kolostoraikban. Jászberényben is már 1701-ben megalapították az egész országban egyre jobban terjedő kordások testvérületét, melyet Szent Ferenc társulatnak is szoktak nevezni. 1757-ben a kordásokénál szigorúbb szabályzatú ferences harmadik-rendi közösséget szerveztek meg. Mindezt azonban elhervasztotta II. József racionalizáló egyházipolitikája. A Jászberényben régebben virágzó egyesületi élet csak az 1900-as években lendült föl, amikor a berényi barátok is átvették a XIII. Leó pápa által bevezetett reformot. A berényi harmadik-rendi testvérek száma 3-400, a környező helységekben pedig 5-600 körül mozgott. 1926-ban a terciáriusok a tehetsős hívek segítségével impozáns és jól berendezett kultúrházat építettek, mely a város katolikus életének, sőt karitatív tevékenységének középpontja lett.

A pasztoráció másik, nem mindennapos, de igen hatásos eszköze, mellyel a berényi barátok is éltek, a zarándoklatok szervezése volt. A város és környéke híveit a franciskánusok előszeretettel a Mátraverebély-Szentkút nevű ferences búcsújáró kegyhelyre vezették. Arról nincs adatunk, hogy a barokk korszakban milyen tömegek vehettek részt egy-egy szentkúti búcsún, de hogy a Szent Antal napi búcsújárásnak ősi hagyományai lehettek, az nagyon valószínű.

A zarándoklatok szervezésén és vezetésén kívül a berényi franciskánusok templomuk búcsúinak minél fényesebb megünneplésével gyakoroltak nagy hatást

a vidéki és helybeli tömegekre. A Historia Domus köteteinek évente rendszeresen visszatérő megjegyzése, hogy Jézus Nevének ünnepén, még inkább az augusztusi porciunkulai búcsún „ingens multitudo”, hatalmas tömeg vett részt, amelynek csak egy része fért be a templomba. Az áldozók száma sokszor elérte, sőt meg is haladta a háromezretet.

Amilyen nagy volt a jelentősége a jászberényi ferences templomban teljesített lelkipásztori munkának, ugyanolyan nagyra lehet értékelni azt a tevékenységet, amelyet az atyák a vidéken mint egyesületvezetők, igehirdetők, kísérfők és misszionáriusok végeztek.

A túlnépesedés következtében már a XVIII. század végén, főleg azonban a XIX. század elején egyre több jász költözött el Berényből, és telepedett le a mai Lajosmizse és környéke területén. Berényből eleinte csak időnként, nagyobb ünnep alkalmával látogatta végig a helységeket és tanyákat egy-egy barát. Különösen a tavaszi vizitációnak volt fontos szerepe, mert ekkor áldották meg az atyák az állattenyésztéssel foglalkozó jászok legelőit, állatait. A lakosság növekedése később állandóan köztük élő és működő lelkipásztort kívánt meg. A miszsiós jellegű pasztoráció központja Lajos község lett, ahonnan kiindulva 1854-től 1875-ig Gajdos Sebestény ferences atya látta el Lajos, Mizse, Bene, Borbás, Szent Király és Szent Lőrinc nevű helységek és tanyáik híveinek lelki gondozását. Sebestény atyát Bokor Gedeon váltotta föl. 1879-ben világi papok vették át a lajosmizsei lelkészség, majd plébánia vezetését.

Szentmargitszigeti nagya

Óriásfa. Meg kell állni. Megcsodálni. Megimádni.
Könnyű néki: egyedül van! Terebélye nagy, kerek.
Nem kell néki szélviharban a szomszédját ütni-vágni
görcsös ággal, mint csinálják erdőstűrűs emberek.
Nincs mit tenni. Meg kell állni. Megcsodálni. Megimádni.

Száz méter az ágak hossza. Száz a karja. Ezer uja.
Százméteres karolással ölel napfényt, sugarat.
Száz fűgájú, ezer sípú orgonává lesz, ha fújja
az orkán vad fűjtatója. Ám fonsége megmarad,
akkor is, ha csend van, s lepkét ringat némely pajkos uja.

Nagy fának sok s nagy a titka, sok a sebből mélyült odva:
úgy fészkelhet benne méhraj, bagoly, harkály, seregély,
hogy egymásról nem is tudnak, s a gubó pillangósodva
tündérülhet s elrepülhet. Viharvágta sebe mély,
akkor is, ha csalogánydal csattog rajta tavaszodva.

Nagy fának nagy az árnyéka. Álltam ember-hírességek
fája mellett: lelkük lombján árny lappangott s téboly, bűn.
S álltam szentek fája mellett; a malaszti fényességet
úgy itták a Napistenből, hogy a lelki lombderűn
kerubos láng nyilazott át, melytől minden árny kiégett.

E fa látta Arany Jánost. Tőle jobbra áll a szobra.
Szemérmes volt: Biblián nőtt kálvinista, puritán.
Előtte strand. Meztelen nép. Nézi nekikomorodva,
mivé lettek a Piroskák és a Toldik: a titán
úr-parasztok ivadéki! Nézi Arany méla szobra.

Arany János. Óriásfa. Mennyi titka, fájó odva!
Puritán volt, — s azt a trágár, szabadszájú görögöt
fordította, kinek vaskos vígjátékin vidámodva
az ókori Görögország ünneplőben röhögött.
Meg kell állni. Megcsodálni. S odébbállni álmélkodva.

Mészáros

A NYUGAT UTÓDA, A MAGYAR CSILLAG (1941—1944)

A MAGYAR SZELLEMI ELLENÁLLÁS TÖRTÉNETÉBŐL

„Az igazságot akkor is ki kell mondani, ha javunkra szolgál” — ezzel a mondatral kezd egy cikkét Szabó Zoltán 1945-ben az *Új Magyarország* hasábjain. „Volt a magyar életnek — szól tovább az írás — nem egy, s nem is egy igen fontos szektora, amely éppen a háború alatt a régi Európa értékeit szedte össze annak a jövőnek, amely Németország leverése után kezdődött el... Volt egy-két év, s éppen a legveszesebb és legsúlyosabb háborús évek, amikor Európa magyarul beszélt... Amikor az egész magyar szellemi élet szinte ijesztő buzgalommal és ütemben dolgozott azon, hogy az európai szellem integritása Magyarországon magyarul megmaradjon.” Mindez akkor történt, amikor „a szövetséges népek közvéleménye úgy tudta már akkor, hogy Magyarország egészében a göebbseli propaganda gőzében fuldokol”.

Ez az időszak a *Magyar Csillag* működésének időszaka is. Illyés Gyula folyóiratának története 1941-ben kezdődött. Ebben az évben országunkat, irodalmunkat több tragikus esemény sújtotta. Már két éve tartott a világháború, 1941 tavaszán Teleki Pál miniszterelnök öngyilkos lett, Magyarország közreműködött Jugoszlávia lerohanásában, Hitler megtámadta a Szovjetuniót, Bárdossy az országgyűlés tudta nélkül hadat üzent a Szovjetunióknak és néhány hónapon belül háborús állapotba lépett egymilliárdnál több lelket számláló népcsoportokkal.

Az irodalmat is nagy csapás érte ebben az évben: augusztus 4-én meghalt Babits Mihály, a *Nyugat* felelős szerkesztője. Halála a 34 éve működő folyóirat halálát is jelentette, mert a Babits nevére szóló lapengedélyt azonnal bevonták. Még egy Babits-emlékszám megjelenését sem engedélyezte a törvény.

A könyvkiadást, a sajtót központi totális cenzúra ellenőrizte. Így látszólag a korszak sajtó- és irodalompolitikája nagyon egyszerű: a cenzúra minden haladó gondolatot tartalmazó mű megjelenését megakadályozta. Illés László *Az antifasiszta irodalomról* című tanulmányában állapította meg: „A *Nyugat* nyomdokait követő *Magyar Csillag* Illyés Gyula vezetésével megpróbálja szekértáborba gyűjteni a demokratikus irodalom legjavát, megszólaltat népieseket, polgárokat, sőt munkásírókat is és a fiatal szocialista lírikusokat. A fojtogató, nehéz viszonyok között a *Magyar Csillag* erőfeszítései mégis egy visszafojtottabb hangvételű rezignációba csendesednek, s kizárólag a magyar értékek átmentésében torokllanak.”

A két vélemény — Szabó Zoltán és Illés László véleménye — tükrözi a háború alatti irodalmi helyzet megítélésének alapvető különbségeit. És természetesen tükrözi a *Magyar Csillag* eddigi értékelésének bizonyos kérdőjeleit. Mert ha a *Magyar Csillag* szervesen beleépült a magyar irodalmi életbe, akkor tükröznie kellett a Szabó Zoltán idézte szellemi ellenállást, és egyik szektora lehetett a magyar szellem tiltakozásának a fasizmus, a háború ellen, ha viszont Illés László véleményét fogadjuk el, akkor kimaradt az irodalom vérkeringéséből, és valóban egy elszigetelt területen, bizonyos értelemben az élettől elszakadva, irodalmi széplelkek szatócskodása volt. Mielőtt bármelyik vélemény igazát vagy téves voltát bizonyítanánk, néhány korabeli statisztikai adatot idézünk a magyar könyvkiadás területéről és a *Magyar Csillagban* megjelent írásokról.

Mindenekelőtt tekintsünk az 1941-es Európa térképére. Moszkvától Marseille-ig a német katonaság szállta meg valamennyi országot, kivéve Svájcot és Svédországot. És kivéve Magyarországot. Körülöttünk az úgynevezett kis-antante országai darabokra hulltak, a birodalmi Németországhoz csatolták egy részüket, más területeken a németek kreálta protektorátusok élén valamilyen náci bábkor-

Európa magyarul beszélt

A háború alatti évek könyvészeti tevékenységét semmilyen hivatal nem tartotta nyilván részletesen. A statisztikai hivatal közleményei is elsősorban számszerűsége törekedtek és a minőséget nem határozták meg. Egyedül az Országos Széchényi Könyvtár Növedéknaplóiban található egészen részletes adatokat arra, hogy milyen nyelvről kiket jelentettek meg fordításban a magyar kiadók. Szabó Zoltán már idézett cikkében közli, hogy az öt legnagyobb magyar kiadóvállalat 1940-ben 103, 1941-ben 147, 1942-ben 216, 1943-ban 350, 1944-ben (a német megszállásig) az első három hónapban körülbelül 90 külföldi szépirodalmi művet jelentetett meg.

Az egyes nemzetek, illetve nyelvterületek részesedése a kiadott könyveket illetően 1941—1944 között a következőként alakult: angolszász, francia, orosz: 77%: német 16%.

(A német szerzők műveinek fordításánál figyelembe kell venni, hogy a magas százalékarányt a következő írók magyar nyelvű kiadása jelentette többek között: Freud, Heine, Goethe, Heinrich Mann, Thomas Mann, Schiller, Franz Werfel, Arnold Zweig, Stefan Zweig... Az élő birodalmi német szerzők részesedése a magyar nyelvű megjelenésben nem haladta meg az összes német kiadványok 1%-át.)

Az Országos Széchényi Könyvtár Növedéknaplói, mint említettük, főkönyvszerűen rögzítették a magyar nyomdák által előállított és a könyvtárnak megküldött irodalmi műveket. Ezekből jegyezzük ide a következő adatokat: az angol nyelvű irodalom az összes fordított művek 40%-a volt. Csak az 1944-es év első három hónapjában angol, amerikai írók közül többek között a következők művei kerültek könyvkereskedelmi forgalomba: L. Bromfield, W. Cather, G. Chesterton, J. Conrad, A. Cronin, C. Dickens, W. Disney, J. Hilton, A. Huxley, J. Knittel, S. Lewis, J. London, T. Macaulay, S. W. Maugham, U. Sinclair, H. Spring, T. Wilder, P. Wodehouse... A francia irodalom részesedése szintén kiemelkedő arányban jelentkezett a magyar könyvforgalomban. Baudelaire, Dumas, Flaubert, France, Gautier, Géraldy, Gide, Giono, Jammes, Maupassant, Molière, Rimbaud, Simenon, Stendhal, Verlaine, Verne, Villon neve olvasható a megjelentek listáján.

Különösen érdekes a szovjet-orosz irodalom kiadásának ténye. 1940-ben alig jelent meg valami, 1941—1943 között a lefordított művek 8—9%-a szovjet-orosz volt. (Ekkor jelent meg pl. Solohov *Csendes Don* című műve is.) 1944-ben könyvkereskedelmi forgalomba került Aldanov *A kulcs* című regénye Cserépfalvi kiadásában. Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regénye a Franklin kiadó gondozásában jelent meg. Ekkor látott napvilágot Fagyeyev *Nanja és a férfiak* című műve. További orosz nyelvről történt fordítások 1944-ben: Gogol *Holt lelkek*, bevezette Szerb Antal, Maxim Gorkij *Gyermekeivéim*, Ilf-Petrov két műve, Pudovkin *A film technikája*, Puskin *Anyegin*, L. Tolsztoj *A Kreutzer szonáta* és J. Tarle *1812—Napóleon* (az első francia császár Oroszországban). A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy az olasz irodalomból Dante és Machiavelli művei szerepeltek a lefordított művek között.

A felsorolt tények mellé idekívánkozik még a magyar könyvkiadás egyik hatalmas vállalkozása éppen a háborús években. Ebben az időben tervezték és valószínűleg meg is valósították meg *Az Európai Irodalom Kincsháza* című sorozatot. Ebben szerepelt Halász Gábor szerkesztésében *Az angol irodalom kincsháza*, Keresztury Dezső szerkesztésében *A német irodalom kincsháza*, Ruzicska Pál szerkesztésében *Az olasz irodalom kincsháza* és Illyés Gyula szerkesztésében *A francia irodalom kincsháza*. Az antológiákat az Athenaeum könyvkiadó 1942-ben hozta forgalomba.

Illyés Gyula a francia kötet bevezetőjében egyebek között a következőket írta: „A jobb idő és alkalom reményében szinte alapkövül teszem le ezt a könyvet... Hogy fejezi ki háláját az ember egy nép iránt? Bessenyei, Petőfi óta hány magyar író gazdagodott a francia szellem kincsházából? A fordítás tisztelgés is. Hálánk jeléül szeretnénk felmutatni ezt a tisztelgés-gyűjteményt a francia népek, sorsa felé pillanatában.”

Szó szerint jegyezzük ide az *Új Magyarország* egyik 1946-ban megjelent cikkéből a következő részletet: „...Érdekes és jelentős az a statisztika, amelyet a 'Der Schweizer Buchhandel' című svájci könyv-szakfolyóirat 1943. szeptember 13-i száma közölt a legnagyobb svájci könyvexport-vállalatnak, a Schweizer Vereins

Sortimentnek 1940/41. és 1941/42. évi exportjáról. A részletes kimutatás lényege, hogy míg 1941/42-ben a S. V. S. összesen 111.213.50 sfr. értékű könyvet exportált a világ 43 államába (Magyarországra 9.613.50 sfr. értékűt, azaz 8,6%-ot), addig 1941/42-ben, amikor teljes exportja 173.000.58 sfr-t tett ki, Magyarország egy-maga 54.691.09 sfr. értékű svájci könyvet importált, az egész svájci exportnak közel egyharmadát. Magyarán szólva: a háború kellős közepén Magyarország jóval több svájci könyvet vásárolt, mint a világ bármely más állama!"

A svájci szakfolyóirat a statisztikához hozzáfűzi még, hogy bár ez csak a S. V. S. exportját tünteti fel, a svájci könyvkiadók — lényegesen kisebb — saját exportja körülbelül ugyanazon arányokat mutatja. Megjegyzik még, hogy amikor a svájci könyvexport az amerikai kontinens felé csökkent, ugyanakkor „egyes európai államok” felé ugrásszerűen emelkedett.

Ami Stockholmot illeti, onnan főleg angol, amerikai és emigráns európai írók műveinek kontinentális kiadásait és német nyelvű fordításait (leginkább a Bermann-Fischer Verlag, a Ljus Förlag, a Continental Book Company stb. kiadványait) hozták a magyar könyvkereskedők.

„Vétkesek közt cinkos aki néma...”

A háború alatti magyar könyvkiadásnak a fordításokon kívül vitathatatlan eredményeként könyvelhetjük el az önálló magyar művek kiadását, illetve újrakiadását. Hiszen szinte valamennyi háborút viselő országban csökkent a szépirodalom kiadása. A Droit d'Auteur című folyóirat szerint, amelyet a Bernben működő Nemzetközi Szerzőjogvédelmi Iroda adott ki, az Egyesült Államokban 0,8, Norvégiában 2,1, Bulgáriában 4,3, Nagy-Britanniában 1,5, Magyarországon — a háború megkezdésének évében — 6,7 volt a 10.000 főre jutó önálló szépirodalmi kiadványok száma.

Nagy csökkenés mutatkozott az önálló kiadványokat illetően a legtöbb országban. Így például Finnországban 21%-kal, Nagybritanniában 7,3%-kal csökkent az önálló művek kiadása. Ezzel szemben Magyarországon a könyvkereskedelmi forgalomba került szépirodalmi művek 1939-hez viszonyítva 1941-ben 11%-kal növekedtek. 1943-ban például 7034 szépirodalmi mű látott napvilágot, 149 átlagos oldal-terjedelemmel. Ez különösen azért figyelemre méltó, mert már érvényben volt az 1942-ben kiadott miniszterelnöki rendelet, amely ponyvalektorátus létrehozását rendelte el. E tevékenység lényege: minden 3 pengő alatti mű megjelenését külön engedélyhez kötötte. A ponyvalektorátus függetlenül működött a cenzúrától, és ha a cenzúra át is engedett valamilyen ponyvát, a lektorátusnak joga volt a kiadását megakadályozni. Éltek is ezzel a lehetőséggel, sőt azzal is, hogy a már megjelent filléres vagy pengős ponyvát bevonják, zúzdába küldjék. A lehetőségeket mutatja a következő szám is. Ebben az időszakban Magyarországon ezernél több nyomda működött, a kiadók száma pedig meghaladta a háromszázat.

Az egykorú statisztikák szerint az 1942. és az 1943. évben eredeti szépirodalmi mű, tehát első kiadás, az összes megjelent irodalmi művek 80%-át tette ki.

Jelzéseként néhány író nevét és mű címét idézzük. Radnóti Miklóstól 1940-ben jelent meg az Apollinaire-fordítás, az *Ikrek havá* és a *Válogatott versek*. 1942-ben La Fontaine-fordítása, 1943-ban az *Orpheus nyomában* című válogatott műfordítások jelentek meg, és 1944-ben előkészítette új gyűjteményes kötetét, amelynek megjelenését a német megszállás tette lehetetlenné.

Ilyés Gyulától ezekben az években a következő művek hagyták el a nyomdát: 1940 *Összegyűjtött versei*, 1941 *Csizma az asztalon*, 1943 *Mint a darvak*, 1943 *Válogatott versei*, 1944 *A tű foka* (dráma).

A kiemlést a legnagyobbval folytatjuk: Móricz Zsigmond 1941-ben jelentette meg *Árvácska* című kisregényét és *Rózsa Sándor a lovát ugratja* című regényét. 1942-ben: *Rózsa Sándor összevonja szemöldökét*, *Kapitalista a tanyán*, *Rojtos Bandi*, *Fillettő*, *Nosza rajta*, *A fecskék fészket raknak*, *Kisiklott élet*, *Házasság vége*, *A csillagszemű* címen jelentek meg művei. Erre az időszakra esik a *Magvető* című Móricz-összeállítás többszöri kiadása is.

Az 1944. év első három hónapjában megjelent magyar művek szerzőinek nevét jegyezzük ide, távolról sem a teljesség igényével: Acsády Ignác *A magyar jobbágyország története* a Faust kiadásában, Ady Endre *Összes versei*, az Athenaeumnál jelent meg 100.000 példányban. Ambrus Zoltán, Arany János, Babits Mihály, Balázs Anna, Bercei A. Károly, Berda József, Bóka László, Bözdi György,

Féja Géza, Fekete István, Csathó Kálmán, Dercsényi Dezső, Dobrovits Aladár, Dsida Jenő, Gárdonyi Géza, Gulácsy Irén, Gyulai Pál, Herczeg Ferenc, Hunyadi Sándor, Ignác Rózsa, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Jókai Mór, (7 művel), Kádár Erzsébet, Karinthy Frigyes (*Tanár úr kérem*, Vértes Marcell rajzaival), Keller Dezső, Keszi Imre, Krúdy Gyula, Laczkó Géza, Kodolányi János (4 művel), Koroda Miklós, Kosztolányi Dezső, Lyka Károly, Lajtor László (*Kossuth dunai konföderációs terve és előzményei*, a Faust kiadásában), Mándy Iván, Máraj Sándor (3 művel), Mária Béla (az illegális kommunista párt tagja volt, a jeles ideggyógyász, de költészetével is harcolt, versei a Mentor kiadónál jelentek meg), Mécs László, Mikszáth Kálmán, Mohácsi Jenő, Mollinár Gizella, Móra Ferenc (4 mű), Móricz Zsigmond (3 mű), Munkácsy Mihály, Németh Andor (*József Attila* című munkáját a Cserépfalvi adta ki), Németh László, Passuth László, Ráth-Végh István, Reviczky Gyula, Ruffy Péter, Sándor Pál (*Két magyar filozófus* címmel jelentetett meg tőle könyvet a Faust kiadó. Itt jegyezzük meg, hogy az első magyar nyelvű Hegel-válogatás és fordítás is tőle látott napvilágot ezekben az években.), Szabédi László, Cs. Szabó László, Szabó Pál, Szalatnai Rezső, Szerb Antal, Szini Gyula, Tamási Áron (3 mű), Tersánszky Józsi Jenő, Thurzó Gábor, Thury Zoltán, Vajda János, Várkonyi Nándor, Vas Gereben, Vészi Endre, Veres Péter, Voinovich Géza, Zilahy Lajos, Zolnai Béla, Zrinyi Miklós (*A török áfium ellen való orvosság, avagy a töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum* című munkájának megjelentetése nemcsak irodalomtörténeti kuriózum, hanem a nemzet függetlenségének, szabadságának megőrzése, illetve kivívása nagyon is időszerűvé tette Zrinyi művét), Zsirai Miklós...

A felsorolt nevekkal szemben felvetődhet az a jogosnak tetsző kifogás, hogy az összeállítás tendenciózus volt, mert például teljesen kihagytuk a fasiszta, antiszemita, antidemokratikus szerzőket. Valóban így történt, ennek okaként csupán azt az egyszerű ténnyt jelölhetjük meg, hogy számottevő magyar író — néhányat kivéve, akiknek a jobboldalhoz való csatlakozása szinte klinikai okokra vezethető vissza — nem adta el tollát olyan világnézetnek és politikai csoportosulásnak, amely emberiség-ellenes vagy antidemokratikus volt. A többiek, akiknek művei a felszabadulás után a Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya által összeállított jegyzékben szerepelnek, másod-, harmadrangú alakjai voltak az irodalom, de még inkább az irodalom túli életnek, s akik elsősorban a fasiszta, náci nyilaskereszties elméletet meglögvagolva gondolták pótolni hiányzó irodalmi tehetségüket. A jegyzékben szereplő kiadványok elsősorban politikai füzetek voltak, szépirodalmi mű ebben a vonulatban egyetlen egy sem született olyan fajsúlyú, amely fennmaradt volna a minden irodalmi művet megmérő idő rostáján. (A jegyzékben szereplő kiadványok az összes megjelent művek 2%-át teszik ki.)

Ezzel szemben elvitathatatlan érdeme a magyar könyvkiadásnak mind irodalomtörténeti, mind politikai szempontból a zsidó szerzők önálló, vagy antológiákban történő megjelentetése. Ezekből a kiadványokból néhány antológiaszerű művet említünk csupán. 1939-ben jelent meg először, de kiadták még az 1944. évben is Komlós Aladár szerkesztésében az *Ararát* című évkönyvet, amelynek 1944. évi kötetében a következő szerzők szerepeltek: Pap Károly, Várnai Zseni, Ligeti Ernő, Molnár Ákos, Kecskeméti György, Goda Gábor, Grósz Ernő, Kardos Pál, Kardos László, Turóczi Trostler József, Berend László, Mohácsi Jenő. A másik kiadvány *Zsidó Évkönyv* címmel jelent meg szintén 1939-től. A harmadik ilyen antológia az *OMZSA naptár*, a negyedik a *Magyar Zsidók Könyve*. Ezekben az antológiákban esszéket, szépirodalmi alkotásokat találunk, ugyanakkor a világirodalom jelentős zsidó íróitól válogatásokat, sőt évről évre az élő héber, illetve jiddis nyelven alkotó írók műveiből is jelentős válogatást közölnek. Mindez történik akkor, amikor Európában már a krematóriumok százezreket nyeltek el, és a koncentrációs táborokban Hitler fajelmélete alapján emberek milliói sínylódtek. Hogy érzékeltessük a magyar irodalom tetteinek súlyát, újra Európára kell tekintenünk.

Könyvek füstje Európa felett

1933-ban, amikor Németországban a náciok szerezték meg a hatalmat, Josef Goebbels, az általa szervezett népfelvilágosító propaganda minisztérium vezetője, a náci birodalmi kultúrkamara elnöke *Naplóm* című könyvében leírja e hatalomátvétel előtti napokat és uralomra jutásukat. Részletezi a feladatokat is. Egyebek

között ezeket írja: „A hivatalban egész sor személyi változást hajtok végre, főleg a rádiót illetően. A sajtóosztály is újra cselekvőképes... A sajtó most már teljes egyöntetűséggel dolgozik... Szellemi hódítóhadjárat előtt állunk, amelyet a világban épp úgy meg kell valósítanunk, mint ahogy Németországban keresztül-vittük...”

Mivel kezdték a szellem hódítóhadjáratát? Mint a világtörténelemben annyiszor, a könyvek elégetésével. 1933 májusában Berlinben lobogtak fel először a könyvmáglyák. Az *Ut* című baloldali folyóirat tudósításában a következőket olvashatjuk erről: „Május 10-én a berlini opera és a berlini egyetem között fekvő tér különös látványosság színtere volt. SA egyenruhás, kezükben fáklyát tartó diákok hatalmas máglyát állottak körül, amely a gyújtogatás tudományának minden szabálya szerint készült — könyvekből. Teherautók egyre újabb és újabb kosarakat hoztak telve irodalommal... Dörögtek a rezesbandák, s amikor a lángok belekaptak a könyvrakásba, Németország felszabadulásának öröme, himnusz szállt az ég felé... Azon, hogy Marx, Lenin, Sztálin munkáit elégetik, igazán nincs mit csodálkoznunk... Amde a fasiszta fiatalok nem elégszenek meg ezzel... Zweig, Mann, Döblin... ugyanúgy tűzre kerülnek, mint Remarque, Gläser és mások. A könyvekből emelt máglya a berlini egyetem előtt nemcsak ama egyetemi bajtársak bolondos garázdálkodása, akik a könyveket sohasem szerették... Ez a tűz az egész világnak megmutatja a határt, ameddig az emberiség elért...”

Berlin után a többi német városban is kigyulladtak a könyvtűzek. Ezt követően szervezett, tervszerű pusztítás következett. A náci irodalmi kamara feketelistára tette a nemkívánatos könyveket. Minden könyvnek, amely ezen a listán szerepelt, pusztulnia kellett a könyvkereskedésekből, raktárakból, könyvtárakból, magánlakásokból egyaránt. Az élő szerzőknek menekülniük kellett az országból.

A Goebbels-idezetben megjelölt program: a világ kultúrájának átszervezése következett. Németország után Ausztriában semmisítették meg a nemkívánatos könyveket és úzték el hazájukból a náccikkal szemben álló írókat. Azután Csehszlovákia került sorra, ezt követte Lengyelország kultúrájának átszervezése. Lengyelország lerohanása után rövid időn belül háromezer lengyel nyelvű könyvet helyeztek indexre. Később betiltották az angolból, németből, franciából fordított könyveket is. Aztán bevonták valamennyi lengyel történelmi, földrajzi és irodalmi tankönyvet. Amikor ezzel elkészültek, elpusztították a könyvtárakat is. Lengyelországban a könyvtárak 70%-a semmisült meg. Varsóban 12 nagy könyvtárat tettek tönkre a németek. Ezeknek a legértékesebb darabjai azonban nem Lengyelországban pusztultak el. A németek 1939 novemberében összegyűjtötték a kincseket érő lengyel könyveket (köztük a szejm híres külföldi parlamenti naplójúteményét és nemzetközi jogi könyveit) és különvonaton Németországba vittek. Körülbelül 50.000 kötet könyv és 3300 folyóirat számtalan évfolyama került így Berlinbe. (A berlini csatában ezek nagy része elpusztult.) A varsói nagy zsinagóga híres héber könyvtára Bécsbe került, s ott nyoma veszett.

Kelet-Európa lerohanása után a náci Nyugat-Európát hódították meg és folytatták a kultúra átszervezését. Luxemburgban kirabolták a nagyhercegi palota könyvtárát, tilos volt a francia beszéd, és betiltották a francia nyelvű tankönyveket is. Hollandiában is a tankönyvek jutottak először a megsemmisítés sorsára. Belgrádban szintén kirabolták a könyvtárakat. Az angol könyvtárak viszont a bombázásoktól szenvedtek rengeteg kárt. A British Múzeum könyvtárában egyetlen éjszakán 150.000 kötet könyv égett el. A Szovjetunióban a németek által megszállt területen 4000 könyvtárat romboltak le, és ezek 17 milliós kötetnyi állományát elpusztították.

Hogy mindezt miért tették, arra Babits Mihály szavai adnak magyarázatot: „Az idej magyar könyvnapot kevéssel előzte meg az európai könyv tragikus napja: a berlini könyvégetés... A könyvégetők a végső következtetést levonták: a könyv hatalom... A barbár lélek hatalmat lát a betűben és elégeti...”

Kultúrdiplomácia a szellemi ellenállásért

Mielőtt a *Magyar Csillag* keletkezésével, működésével foglalkoznánk, az előbb idézett tényekkel szembeállítunk néhány dokumentumot, kiegészítésként a magyar könyvkiadók és könyvkereskedők tevékenységéhez. Az *Általános Sajtófigyelő* 1943. november 20-i számában olvashatjuk a Külföldi Sajtótermékeket Ellen-

őrző Hivatal egyik jelentését: „A hivatal négyévi tapasztalata azt mutatja, hogy a németországi könyvbehozatal csökkent... Ez érthető is. Köztudomású ugyanis, hogy a III. Birodalom az írók, költők munkásságát is a propaganda szolgálatába állította. A magyar olvasó tehát német helyett más irodalom után érdeklődik... A németországi könyvek kárára történt behozatal ellensúlyozására” bizonyos szervek kormányintézkedést követeltek, azonban minden ilyen kísérletet a Külügyminisztérium Kulturális és Sajtóosztályának vezetője, Ullein-Reviczky Antal követ, mint külpolitikai szempontból időszerűtlen cselekményt megakadályozott, „azon nyomban megtette a szükséges intézkedéseket és a javaslat ad acta került...”

Egy másik érdekes jegyzőkönyv a folyamahajózás mellett működő fővámhivatal munkájáról szól: „Fábián László vámszaki főtanácsos 1943 október végén átvette a hivatal vezetését. Az addig is szándékosan mellőzött rengeteg német nyelvű és birodalmi eredetű sajtótermék vámkezelését elodázta, késedelmesen, alaki hibákkal terjesztette fel.” Ennek egyebek közt az volt a jelentősége, hogy a későn vámkezelt sajtótermékekre olyan összegű fekbért szabtak ki, hogy azt a megrendelő nem tudta, vagy nem akarta kifizetni, így inkább eltekintett annak átvételétől, a vámhivatal pedig visszaküldte a feladónak Németországba. Ezt példázza a következő jelentés is: „Az utóbbi időben nagy mennyiségű, körülbelül 38 ezer darab német birodalmi tankönyv érkezett... A nemzetiségi szempontból közömbös természettudományi... stb. tankönyvektől eltekintve, a küldemény legtöbb darabja a magyar önérzetet sértő, bántó részeket tartalmaz, magyar városok neveit következetesen német átírásban közli és meghamisítja a történelmi adatokat. Majd mindegyik közli Adam Müller Buttenbrun magyarelles megállapításait, közleményeit, jóllehet műveit évtizedek óta kitiltották az országból. A hírhedt Schwabenliedjét a most érkezett 1000 darab tankönyv és húszezer oktatási segédkönyv is tartalmazza.” E kiadványok felülvizsgálatára bizottság alakult, amely lassúságával szabotázs-számba menő tettet hajtott végre, tudniillik a magyar-német kulturális egyezmény értelmében a birodalmi német anyag elvileg cenzúrázás nélkül kerülhetett könyvkereskedelmi, illetve újságárusi forgalomba.

Összegezve: a magyar könyvkiadás és a magyar írók, valamint a hivatali apparátus bizonyos szekciója merte és tudta is vállalni a náci szellem elleni harcot, akkor, amikor Európa teljes német megszállás alatt volt, illetve a német szuonyok csinálták a kultúrát szinte egész Európában.

A fáklját a Magyar Csillag viszi tovább

1941. augusztus 4-én halt meg Babits Mihály. Az irodalmi életben és a *Nyugat* gárdájában zavar volt a lap megszűnését illetően. Többen úgy gondolták, hogy a *Nyugat* nem szűnik meg, mert sem az 1938. évi sajtótörvény, sem az 1940. évi cenzúrarendelet nem tartalmazott ilyen jogszabályt. Azonban a miniszterelnökség sajtóosztálya jól tudta, s ezt a *Nyugat* szerkesztőinek is tudomásul kellett venniük, hogy 1939 decemberében Imrédy miniszterelnök aláírásával pár soros rendelet jelent meg, a sajtótörvényt kiegészítendő, amelyben benne foglaltatik az a tény, hogy egy lap akkor is megszűnik, ha a szerkesztője meghal vagy a lapot életben tartó társulás (mint jogi személy) megszűnik. Így került sor arra, hogy a *Magyar Nemzet* Babitsot búcsúztató cikkében megállapította: „A *Nyugat* megszűnt, nincs többé irodalmi folyóiratunk.”

A korabeli évkönyvek szerint körülbelül 150 folyóirat és 25-30 napilap irodalmi, művészeti melléklete állt rendelkezésükre az íróknak. Mégis, harminc év távlatából, jogosnak tetszett ez a megállapítás. Ezt felismerte valamilyen irodalmi csoportosulás is 1941-ben. Versenyfutás indult — a kulisszák mögött — a *Nyugat* jogutódlásáért. A jobboldal különböző csoportosulásai ostromolták a miniszterelnökség sajtóosztályát azzal a céllal, hogy birtokukba vegyék és szóróstitül-börösztül lenyeljék a *Nyugat* Irodalmi és Könyvkiadó Rt-t, mint nemkívánatos zsidó, polgári radikális, baloldali csoportosulást és „a kor szellemének” megfelelően átszervezzék. Milotay Istvántól Dövényi Nagy Lajosig és Kolozsvár-Borcsa Mihályig sok jobboldali szerkesztő nyújtotta be igényét, hogy valamelyik pártfoglaltjának szerezzen irodalmi lapengedélyt és beültesse a *Nyugat* Rt. élére.

Versenyen kívül, szinte kedve ellenére adta be a kérést Illyés Gyula egy új lap alapítására. Saját szavai szerint minden remény nélkül, becsületből. Társai sem bíztatták sok eredménnyel: „Két év kell csak ahhoz, hogy megértesd, amit

akarsz” — mondja Márai. „Írj inkább” — mondja Illés. És Keresztury: „Nem ismered az írókat...” „Nemcsak az összefogásra kapok legyintést. Legyintés-féle legyen a jóakarátú mosolyokban is. Egy biztatásra átlag harminc kétely esik: most? Ilyen viszonyok közt? ilyen felfogással?” Németh László és mások viszont biztatták: „Jó tíz éve írtam a *Nyugutba* az irodalom önkormányzatáról... Akkoriban a politika különösen ráncigálta az írókat, recepteket rakott eléjük, minősítette, egymásnak unszolta őket... Mai eszemmel úgy látom; az irodalomnak szüksége van az ilyen kísérletre.” Cs. Szabó László „az irodalom köztársaságának megteremtését”, Ottlik Géza a „szellemi szabadság bástyájának” létrehozását sürgette.

A lapalapítás hivatali és lélektani folyamatáról mondta a főszerkesztő Illyés Gyula: „Mindnyájan éreztük, rendezni kell a védelem hadsorait. Az ellenség be-lőtt. Babits még életében hevesen amellett fogott pártot, a *Nyugatot* folytatni kell, bármi módon, ha más címmel is. Halála után többször jártam a Várban, a miniszterelnökségen. Antal Istvánnal tárgyaltam. Sokat segített a lapengedély megkapásában Komjáthy Aladár, aki a sajtóosztályon dolgozott, és ismert minden belső fogást. A negyedik látogatáskor közölték, hogy Schöpflin és én kapunk lapengedélyt, de az eredetileg javasolt *Csillag* helyett *Magyar Csillag* címet kell adni a lapnak. A feladattal úgy voltam, mint Jónás a prófétasággal, Babitstól örököltem és ingyen kaptam a követ, és nyakamba a felelősséget...”

A folyóirat még meg sem jelent, de az újságok hangorkánja támadt fel ellene, vagy mellette. Harmincnál több cikkben a még meg sem született folyóiratról van szó. Ízelítőül a hangra és a módszerre idézzünk néhány cikkrészletet.

A *Magyarság* című nyilas napilap a *Magyar Csillag* megjelenéséről szóló hirtetéseket kommentálva írta: „Nagy öröm napja virrad október elején a magyar irodalmi baloldalra. Megjelenik a *Nyugat* szellemi jogutóda, Illyés Gyula folyóirata a: *Magyar Csillag*. A *Népszava* címet viselő marxista szaklap oly készséges lelkesedéssel hirdeti ezt az eseményt, mintha az egykori *Vörös Csillag* újjászületését várná Illyés Gyula új üstökösétől.”

A *Nemzetőr* emígyen kesergett: „Arról a *Magyar Csillagról* van szó, amelyet Babits halála után ragasztottak a szomorú magyar égre, mégpedig azért, hogy a *Nyugaton* uralkodó hibrid-polgári-materialista szellemnek magva ne szakadjon...”

Voltak, akik azt javasolták, hogy *Vörös Csillag* vagy *Zsidó Csillag* néven jelenjék meg a folyóirat. Mások pedig éppen programja miatt irodalmi gittegyületet láttak a *Magyar Csillag* írói gárdájában, és „elefántcsonttorony!” felkiáltással ítélték el a lapot és szerkesztőjét.

Illyés Gyula főszerkesztő, Schöpflin Aladár társszerkesztő, Keresztury Dezső rovatvezető és Gellért Oszkár azonban nem hátrált.

Az 1941 október elsején megjelent első és az azt követő számok mutatták meg ezt. Ha kézbe vesszük az újszülöttet, láthatjuk, hogy formára, külsőre a *Nyugat* lenne, mert még a Mikes Kelemen ábrázoló embléma is a helyén van. Csak a tartalomjegyzék fölött olvasható az új cím: *Magyar Csillag*. És a szerkesztő neve helyén, ahol valamikor Ady, Ignótus, Osvát, Babits, Móricz, Gellért neve volt olvasható, Illyés Gyula és Schöpflin Aladár neve állt. A lap terjedelme 64 oldal, azaz négy ív volt. Érdemes felsorolni az első szám tartalmát. Ez már magában is sokat mond arról, hogy az irodalom egyesítéséről vallott szándék nem csak program volt:

Illyés Gyula Széchenyiről írt költeményt. Schöpflin Aladár *Magyar Csillag* címmel a lapindító és programadó cikket írta. Babits Mihálytól öt, eddig meg nem jelent költeményt közöltek. Móricz Zsigmond prózával, Bóka László verssel, Cs. Szabó László tanulmánnyal, Szabó Lőrinc műfordítással, Illés Endre novellával, Erdélyi József Babits halálára írt költeményével, Mohácsi Jenő tanulmánnyal, Sárközi György három költeménnyel szerepelt. Az *Adat* és *anyag* rovatban Arany ismeretlen levelét és Veres Péter szociográfia-jellegű írását találjuk. A *Mérték* rovat Halász Gábor bevezető cikkét, a *Figyelő* Bóka László, Tolnai Gábor, Cs. Szabó László, Schöpflin Aladár és Kerényi György kritikáit közölte. *Órjárat* rovatában Joó Tibortól *Irányított tudomány* címmel tanulmányt jelent meg.

Az első számot még negyvenhét megjelent *Magyar Csillag* követte. Ezekben hetvennél több magyar költő műve látott napvilágot. Számuk meghaladja az ötszázat. Harminchárom szerző nyolcvannégy novellája, negyven tárcza és riport huszonhét írótól és két regény (Illyés *Hunok Párizsban*, Ottlik *Hajnali háztetők*) a széppróza mérlege.

Az ország legjelentősebb és hosszú időn keresztül egyetlen irodalmi folyóiratának irányításában a szerkesztőkön kívül még jó néhány író részt vett. Nagyrészt a *Nyugat* második, harmadik nemzedékének képviselői alkották ezt az írói gárdát. Esszé-irodalmunk és kritikáink legjobbjai voltak a folyóirat irányító munkatársai: Illés Endre, akinek már Babits mellett is jelentős tanácsadói szerepe volt, a szintén Babits szűkebb köréhez tartozó kivételes tudású Halász Gábor, Cs. Szabó László, Rónay György, Kolozsvári Grandpierre Emil, Bóka László, Kádár Erzsébet és a *Nyugat* képzőművészeti rovatának vezetője, Farkas Zoltán.

A legtöbbet szereplő munkatársak: Elek Artúr, Gulyás Pál, Jékely Zoltán, Jócsik Lajos, Képes Géza, Komjáthy Aladár, Makay Gusztáv, Mátyás Ferenc, Márai Sándor, Nagy Lajos, Németh László, Ortutay Gyula, Radnóti Miklós, Sárközi György, Sőtér István, Szabó Lőrinc, Szabó Zoltán, Szerb Antal, Tamási Áron, Thurzó Gábor, Vas István, Veres Péter, Weöres Sándor voltak.

Hogyan kapcsolódott az európai értékek összegyűjtéséhez és milyen szerepet töltött be a háború, az embertelenség elleni harcban a *Magyar Csillag*?

Újra csak Illyés Gyula szavait kell idéznünk. „Nem minden irodalomnak volt irodalom túli feladata. A miénknek volt, s mindég is lesz.” Hol direkt „politikus” írásokkal, hol indirekt „apolitikus” magatartással, de beleszólt a magyar irodalom a politikába, illetve elvégezte a maga területén azt a feladatot, amelyet a politika nem tudott, vagy nem akart elvégezni.

A 48 megjelent *Magyar Csillag* számban a kritikai rovatban vagy önálló tanulmányban 500-nál több külföldi író művének ismertetése, kritikája jelent meg. Közülük huszonnégy angol író művéről szólt, három írás az angol irodalom átfogóbb kérdéseire kapcsolódott. (Pl. a Halász Gábor szerkesztette *Angol irodalom kincsháza* című mű bírálata, Bíró Pál *A modern angol irodalom története 1890—1941* című munka bírálata.) A francia írókról és a francia irodalom általános kérdéseiről ötvenegy írás szólt. A német nyelvű irodalommal tizennyolc-szor foglalkoztak a *Magyar Csillag* hasábjain. Ebből háromszor Goethe, négyszer Schiller, négyszer Hauptmann került az írások középpontjába...

A *Magyar Csillag* munkáját, különösen a kritikák tematikáját figyelve és számbavéve, újra utalnunk kell arra a tényre, hogy a folyóirat megjelenése 1941—1944 közé esik. Ekkor Magyarország hadiállapotban állott a Szovjetunióval, az angol-szász hatalmakkal.

Számban nem az első helyen szerepel, de minőségi és politikai súlya miatt először beszélünk az orosz és a szovjet irodalommal foglalkozó írásokról. Az orosz és a szovjet irodalommal közvetlenül foglalkoztak például a következő írások: Halász Gábor Turgenyevről írt ragyogó tanulmányt a lap 1943. január 1-i számában. Az orosz forradalmár típusát és a másik két orosz író-óriás, Dosztojevszkij és Tolsztoj típusalkotását elemzi. Kádár Erzsébet élő szovjet íróról, Leonnyid Szolovjovról és művéről a *Csendhúborítóról* írt kritikát az 1944. január 1-i számban. Szerb Antal Gogol-tanulmánya 1944. február 15-én jelent meg. Gogol ürügyén szót ejt az élő szovjet irodalom olyan alkotóiról, mint Ilf és Petrov — akiknek *Szovjet milliomas* című művük akkor jelent meg —, említést tesz Solohovról és művéről, a *Csendes Donról*. Ennek megint az ad különös jelentőséget, hogy a Cserépfalvi kiadó ezekben az években jelentette meg a *Csendes Dont*. Közvetve két írás foglalkozik az orosz, illetve a szovjet élettel. Cs. Szabó László *Troyat Dosztojevszkij könyve* címmel ismerteti az orosz származású francia író Dosztojevszkij-tanulmányát. Értékeli, minősíti a munkát és a Dosztojevszkij életművet. Ezen kívül kiemeli, hogy a könyvet Déry Tibor és Sárközi György fordította, kitűnően. Joe E. Davies *Moszkvai küldetés* című könyvéről Csécsy Imre írt ismertetést. A könyv szerzője a harmincas években az USA moszkvai nagykövetségét vezette. Ezekre az évekre emlékszik vissza. (A könyv német fordítása 1943-ban jelent meg Zürichben.) A szerző és a cikkíró is félreérthetetlen szimpátiával vall az orosz-szovjet életéről, a szovjet vezetőkéről, diplomatákról. Az 1944. március 1-i számban Kiss Dezső *Az orosz rejtély* címmel írt tanulmányt. A szerző Oroszország és a nép történetét elemzi és eljut az 1917-es forradalomig. „A forradalom politikai és materiális kihatását ismerjük, de nem tudjuk lemérni befolyását az orosz nép lelkére és formáló erejét. A bolsevizmus nem csupán politikai forradalmat jelent, hanem jelent egy rendkívül meggyorsított, lázasra felfokozott... szerves gazdasági átalakulást is... A nagyipar keletkezésének és fejlődésének minden kincsét és szenvedését, amely Európában és Amerikában nemzedékekre elosztva mégiscsak elviselhető volt, az orosz népnek egy lassú fejlődés után két és

fél évtizedre sűrített formában kellett magára vállalnia...” A tanulmány — bár több pontja vitatható — egy pillanatra sem hagy kétséget afelől, hogy a szerző a szovjet győzelmét várja, sőt biztos abban. *Pacsimu* a címe Boldizsár Iván novellájának (1944. március 1-i szám), P. G. meséli el a háború értelmetlenségét és a visszavonulás miatt letargiába esett társainak egyik élményét. Orosz anya, annak menyé és Nyikoláj, a fiú, de az egész falu felvillan egy pillanatra, embe- rian, szenvedően. Aztán a háború kegyetlensége, a háborús halál kiszámíthatat- lansága ad drámai fordulatot a novellának. Az emberség, a szenvedő anya miéértje fia halála miatt igazi művészi megformálást kapott.

Elhhez hadd idézzünk egy-egy példát a francia és az angol írókról közölt kri- tikákból:

Szabó Zoltán *Az első háborús remekmű* címmel vezető cikkben ismertette Antoine de Saint-Exupéry *Pilote de guerre* című könyvét, amely a „francia tra- gédiáról”, a németek elleni háborúról szól. A regénynek még nem jelent meg a magyar nyelvű kiadása, ezért Szabó Zoltán oldalakat fordított és nagyon részle- tesen ismertette a tartalmat. Nem a kritikát értékeljük, hanem felidézzük néhány sort a fordításból, amely szervesen épül az írás gondolatmenetébe, amelyben a regény alaphelyzete: a német csapatok előrenyomulása és a francia csapatok meg- semmisülése egy francia pilóta szemével — világosan ábrázolja volt. Szabó Zol- tán cikke és fordítása szerint a regény így ábrázolja a németek közeledését: „...Egy nyár tartályaiból kifogy az üzemanyag. Láttam elhagyott cséplőgépe- ket. Elhagyott aratógépeket és kéveket. Az utak árkaiban elhagyott, dög- lött gépkocsikat. Elhagyott falvakat láttam. Egy üres falu kútjából folyt el a víz... Hirtelen egy lehetetlen kép merült fel előttem. Úgy láttam, hogy a torony- órák is megállottak. Minden toronyóra megállt. A falusi templomok toronyórái. A pályaudvarok jelzőórái. Az ingaórák, az üres házak kandallói. És itt, egy el- menekült óras boltjának kirakataiban egész múmiasereg, megannyi ingaóra-hu- la. A háború... nem húzzák fel többé az ingaórákat. Nem takarítják be töb- bé a répát. Nem javítják ki többé a sérült vasúti kocsikat. S a víz, amely nem- rég még szomjat oltott, vagy vályúba kényszerült... pocsolyává árad a templom előtt. S az ember júniusban meghal.”

Az angol regény, amelynek a kritikájáról szólnunk: Eric Knight *This above all* (Légy hű magadhoz). A kritika írója, Sötér István a regény alaphelyzetét világó- san vázolta fel: Az angolok harca a német hadsereg ellen, akkor, amikor már az első nagy vereséget is elszenvedték Dunkerque-nél, és a német repülőbom- bázók az angol városokat. Clive, a frontot — Dunkerque-t — járt proletár ka- tona az angol társadalmi rendszert akarja lerombolni. Vele szemben Prudence, a fiú szerelme, aki a *high life* tagja származása szerint, — fogalmazza meg az angolok megmaradásának alapgondolatát: harcolj Angliáért! Most minden, így ahogy van, az életet jelenti. „Ez a regény vitáirat és eposz — írta Sötér —, a védekezés Anglia hősköteménye... Clive és Prudence nagy jelenet a sziklatetőn, amelynek érveire, átkaira, keserűségeire ma még úgy figyelünk fel, mintha a mi szavainkat kiáltanák az éjszakába...” S amikor Clive meghalt, a német bombák gyújtotta tűznél Prudence London utcáit járja és ott mondja ki a méhében lévő gyermekéhez beszélve: „Most nekünk azért kell harcolnunk, amiben én hiszek. És aztán, majd azért, amiben ő hitt. Meg fogjuk nyerni ezt a háborút, mert ki- bírjuk a végsőkig.”

A magyar vonatkozású írások közül néhányat említünk meg. Illyés Gyula ti- zenhárom folytatást közölt *Hunok Párizsban* című regényéből. Erről elmondhat- juk, hogy kurzusellenessége mellett az igazi Párizst, a franciát idézi meg. Ebben vállalja Illyés 1919-et, az illegális munkát, az emigráció munkaszorgalmát. Bá- torsága csak úgy mérhető le, ha valaki elolvassa a jobboldal lapjait, de még a baloldalinak számító lapokat is. Az évforduló kapcsán egymást túllícitálva ta- gadták meg 1919-et.

Még egy epizód Illyésről: a szélsőjobb egyik hatalmassága kisajátítási és édesgetési céllal tanulmányt közölt Illyésről. Illyés versben válaszolt és elhatá- rolta magát minden együttműködéstől. A *Tüzes trón* című költeményre az Új Ma- gyarország válaszolt. Egyebek között szemére vetette Illyésnek, hogy az ő forradal- mának egyik változata az 1918—19-es forradalom. Ha Illyés kitart emellett, ak- kor minden eszközzel harcolnak ellene. Ezt a választ átvette az *Egyedül Vagyunk* is. Illyés Gyula a *Tüzes trónon* címmel ismertette az *Új Magyarország* válaszát, és

néhány megjegyzést fűzött a cikkhez. „A magunk részéről csak annyit teszünk a vitához... hogy először mondják meg nyíltan: Mi a véleményük a Magyarországon lévő, közel egymillió zsidóságról, a zsidókérdésről?... Mi a véleményük a zsidó íróknak a kommunizmusban játszott szerepéről? Erre válaszoljanak!” Illyés válaszolt. Mindenkinek közölte az írását, aki elérte a művészi rangot. A fajtörvényeket semmibe véve vallotta: „Ez a lap a magyar szellem szabad parlamentje.”

A *Magyar Csillag* hasábjain látott napvilágot Darvas Szilárd költeménye, a *Két keresztény beszélget.* Az *Egyedül Vagyunk* vezércikket írt a vers és a *Magyar Csillag* ellen. Közölte és elemezte a vers félreérthetetlen sorait. Végül ügyészi eljárást követelt a lap és a vers szerzője ellen.

Sorolhatnánk a példákat, de ezek világosak és egy kis utánjárással elérhetők. Inkább a kritikai ellenállás egy sajátos formájára utalunk. Ezt Rónay György írásában találtuk meg. Rónay Bernanos *Egy falusi plébános naplója* című regényéről készített kritikát. Ebben írta: „Nálunk még ma is sok tévhit él a katolikus irodalomról, s ott is, ahol éppen küzdeni kellene e tévhitnek ellen. Bernanos megta-
nithat rá, hogy a katolikus irodalomnak, sem művészetben, sem 'világnézetben' nem szabad megalkudnia, és legfőbb kötelessége a könyörtelen őszinteség... A katolikus irodalmat nem lehet eladni semmiféle programnak és politikának, mert a katolicizmusnak csak egy politikája lehet: az evangéliumé. Az pedig nem gyűlöletre tanít, hanem szeretetre.”

„... ki ne fosszák a legszegényebbeket ...”

A népi írók, az urbánusok, a polgárok, a konzervatívok, de minden író tudomásul vette a történelmi tény: Magyarországon a dolgozókat nem lehet kihagyni a számításból, nem lehet kihagyni az irodalomból. A *Magyar Csillag* hasábjain ezt nevek, alkotások bizonyítják. Mindenki helyett, vagy nevében Veres Péter szavait idézzük: „Az írók közt talán most már béke lesz... Persze nem lesz valami szent és örök béke az írók között sem, csak talán annyit remélhetünk, hogy a legjobbak, akik még bírnak parancsolni indulataiknak, megértik az idők szavát és nem kapkodnak és hadakoznak egymás közt feleslegesen... Nem szabad többé eszközül adni magunkat semmiféle politikai vagy sajtó-összeesküvésnek, amely a mában már a jövő szabadságát fojtogatja, ... minden réteg életérdekei fontosak, de nekünk arra kell vigyázni, hogy a mi szavainkkal, a mi eszméinkkel és a mi becsületünkkel ki ne fosszák a legszegényebbeket, az igazi sokaságot, a munkásokat és a parasztokat, azokat, akiknek nincsenek intézményeik és nincsenek szótörzők, rajtuk, ún. népi írókon kívül... Mi írók vagyunk, nekünk nem kell a hatalom: nekünk az igazság kell. A történelmet nem mi hozzuk, a történelem ránk görög, mint a lavina, de akármi lesz is, ha csak egyetlenegy megmarad is közülünk, annak az a kötelessége, hogy a legalulmaradtakért, a munkásokért, a parasztokért, cselédekért, napszámosokért szót emeljen... S most már félni sincs okunk. Sajtó-összeesküvés, politikai elhallgattatás már nem árthat nekünk. Már benne vagyunk a magyarság történelmében, nemcsak a könyveinkkel, hanem a magatartásunkkal is. Már nemcsak leszünk, hanem vagyunk is.”

Nemcsak a nagy európai nemzetek harcát és irodalmát kísérték figyelemmel a magyar írók a folyóirat hasábjain. Akkor, amikor Hitler csapatai megszállták Közép- és Délkelet-Európa kis államait, szomszédainkat, s akkor, amikor a hitleri politika ezek megszűnéséről beszélt, és a birodalmi térképeken mint protektorátusok szerepeltek, akkor a *Magyar Csillag* hasábjain Jócsik Lajos *A kelet-európai irodalom* című tanulmányában ilyen gondolatokat vetett fel: „Itt élünk Délkelet-Európában, kilenc nép, már egy évezred óta élünk egymás mellett, s eddig alig figyeltünk egymásra. A külső hatások úgy szét dúltak bennünket, hogy egymást már megismerni sem akartuk, holott annyira hasonlítottunk egymásra, mint közös szülők kilenc gyermeke. Olvasom a kilenc délkelet-európai nép alkotóit, lesem prózaíróik munkáit, s az alkotó tudatot a munka mögött, s mindenütt ugyanaz a lélek viaskodik, örül az életnek vagy töpreng az emberi és nemzeti sors felett. Milyen hatalmas azonosság! Ady nagy feljajdulásait diktálja az emlékezés minden pillanatban: „Miért nem találkozunk hát...?” Itt vagyunk együtt. Egymás mellett. A sejtések fájdalmasan ébrednek fel az elszalasztott történelmi lehetőségek után. Ha okulhatunk egyáltalán, okulásunk szóljon a jövődönék, mely még teljesen előttünk áll.”

Talán túl sok az idézet, de mondandónknak és állításunknak harminc év távlatából csak így szerezhettünk érvényt. Csak tényekkel bizonyíthatjuk azt, hogy a *Magyar Csillag* szerkesztői és írói országunk egyik legnehezebb időszakában vállalták a *Nyugat* örökségét, az emberi szabadság védelmét, és a háborúval a modern kor követelte harcoss humanizmust állították szembe. A *Magyar Csillag* önálló lapként vonult be irodalmunk történetébe és a Schöpflin Aladár lapindító cikkében megjelölt utat végigjárta: tovább vitte a magyar irodalom fátyláját és a sötétség idején is világított.

„Az irodalom az emberi szellem egyik maximuma”

Elfogadva Gyárfás Miklós egyik 1945-ös cikkének megállapítását, hogy „az irodalom az emberi szellem egyik *maximuma*; a náciizmus a *minimum* teljessége” — vitathatatlanul megállapíthatjuk: a magyar irodalom és a magyar szellemi élet jelentős vonulata, a *Magyar Csillag* szerkesztőivel az élen vállalta az ellenállás maximumát. De felvetődik a kérdés, hogy vajon hogyan történhetett meg mind a könyvkiadásban, mind a folyóiratban mindez? Az okokat keresve figyelni kell arra, hogy létezett Magyarországon valamiféle polgári szabadság és demokrácia ezekben az években. Pontosabban a húszas évek elején gyakorolt nyílt ellenforradalmi terror után létrejött Bethlen-féle korcs polgári demokrácia létezett, kiszolgálva a földesúri és kapitalista érdekeket, de éppen létrejöttének körülményei miatt valamilyen hasonlóságot mutatott a fejlettebb európai polgári demokráciákhoz. Az irodalom oldaláról nézve az államapparátus több szekcióját, egy liberális jellegű polgári demokráciáról beszélhetünk, amely ugyan nem változtat a rendszer lényegén, azonban e ténynek motiválnia kell történelem- és irodalomtörténeti szemléletünket. Nem óhajtunk a történészek által kutatott területekre átnyúlni, inkább az ő eredményeiket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy Magyarországon ebben az időszakban a kormány szervei, Kállay Miklós miniszterelnökségével, a nyilas mozgalmat szinte teljesen szétzüllesztették olyanira, hogy a német megszálláskor, 1944 márciusában képtelenek voltak egy nyilas kormányt létrehozni. Az a sajátos helyzet történt meg, hogy az országunkat körülvevő nemzetek megszállása, náciizálása a magyar szellemi élet jelentős szekcióinak balratolódását eredményezte, és az uralkodó osztály — mind a polgárság, mind a földesúri réteg — egyes csoportjait is arra kényszerítette, hogy hivatalukban demokratikusabb álláspontot foglaljanak el. Így jutott el Bajcsy-Zsilinszky Endre is sok társával a nemzeti ellenállás gondolatáig, illetve a fegyveres ellenállás gyakorlatához, és a diplomácia területén Ullein-Reviczky Antal sok diplomata társával a szolgálat megtagadásáig a német megszállás után, illetve a szövetséges országokban különböző ellenállási központok létrehozásáig. Más területeken is az indirekt ellenállás nagyon is jelentős tényeit tapinthatjuk ki. Ilyenek voltak például a 100 ezer lengyel befogadása, csaknem 50 ezer lengyel férfi átszöktetése a magyar határon a szövetséges csapatokhoz, a francia, az angolszász, a szovjet hadifoglyok védelme, a németországi koncentrációs táborokból szökött más nemzetiségű zsidó és nem zsidó üldözöttek felkarolása a Magyar Vöröskereszt által, ami mind egyfajta németellenes-fasisztaellenes tevékenységet bizonyít. Mind az irodalom, mind az egyéb területeken felsorolt tények azonban kétségtelenül a nemzeti ellenállás gyengeségét is mutatják. Történelmi példával élve: ahogy a magyar társadalomban egy elbukott Martinovics-összeesküvés és a nyelvújítás volt a válasz a nagy francia forradalomra, úgy a második világháború idején elsősorban a magyar irodalom tevékenysége — érzékeltettük ennek minőségét — volt a válasz Európa népeinek szabadságharcára a náciizmus ellen. És erről a tevékenységről megállapíthatjuk: nincs miért szégyenkeznünk. A maga területén, tehát a szellem, a művészet területén — megállta a helyét, s egy pillanatra — történelmi mértékkel mérve az időt — az emberi gondolkodás legjavát, a görögöktől a legújabb szovjet alkotásokig, Magyarországon összpontosította.

A szerves kétnyelvűség mint „anyanyelvi” kérdés

Nyelvészeink, íróink, a közélet irányítói, és nem utolsósorban fiatal gyermekek szülei sokat foglalkoznak mostanában mind Magyarországon, mind Amerikában az anyanyelvi fennmaradás kérdésével. A kérdés rendkívül bonyolult és összetett, hiszen gyakorlati, szentimentális, nyelvészeti, társadalmi, és nem kismértékben pedagógiai-lélektan-j kérdés-halmaz, amiben az a tény is okvetlen szerepet játszik, hogy amerikai magyarok és magyarországi magyarok más társadalmi rendszerekben élnek.

Nagyon sokáig nem történt semmi. Végre a tavalyelőtti nyári anyanyelvi konferencia Debrecenben megmozgatott egész sor hazai és külföldi szakembert. Nem szándékozom ezúttal a konferencia részletkérdéseivel foglalkozni, kizárólag mint nyelvész és mint praktikus, maga is szerves kétnyelvűségben élő amerikai magyar szeretnék szót ejteni egy olyan kérdéstről, amely mindaddig elkerülte mind a hazai, mind a külföldi érdekeltek figyelmét.

Egy Amerikában (vagy más angol nyelvterületen) született, avagy oda igen fiatalon kikerült magyar számára egzisztenciális szempontból egész másodlagos kérdés, hogy megtanul-e magyarul, vagy sem. Ez elsősorban hazai emlékekkel telj szüleit és idősebb rokonait foglalkoztatja, mint valamiféle lelki igény, melybe igen gyakran saját büntudatuktól sugallt túlzások elegyednek, és valamiféle tragédiát, szégyent, bukást láttatnak velük, ha a gyerek „elamerikaiasodik” vagy angol akcentussal, törve bírja csak a magyar nyelvet. Tudom, hogy ezzel igen kényes kérdéshez nyúlok, de azt hiszem többre megyünk, hogy ha a boncoló orvos késének határozott vágásával a dolog értelmi góchához hatolva lehántjuk a felesleges szentimentalizmus háncsait. Az igazság az, hogy hátrány olyan családba születni, ahol a szülők csak törve beszélnek az angolt, és ahelyett, hogy a befogadó ország kultúrájából a legtöbbet és a legjobbat nyújtanak gyermeküknek, egyfajta hortobágyi csikós-fokos ál-romantikával töltik a gyereket, aki idegennek és kissé megbélyegzettnek érzi magát, mikor iskolás korba kerülve azt veszi észre, hogy csúfolták, mert neki idegen akcentusa van, és nem úgy éli át kortársai kis örömeit és bánatait, mint aki közülük való. Nem egy magyar családot ismerek, ahol a gyermek első nyelve a magyar volt, és az angol használatát egyfajta hisztérikus borzalommal kerülték, mert attól tartottak, hogy ha angolul beszélnek, a gyermek sohasem fog magyarul megtanulni. Minden egyes esetben épp az ellenkezője történt.

N. Bandit ötéves korában ismertem meg a Boston melletti Doverben, Massachusetts-ben. Anyja is, apja is magyar. Csak magyarul beszéltek a gyerekekkel első elemista koráig. A gyerek elbeszélhetetlen kisebbrendűségi érzésen és megaláztatáson esett át, mert alig tudott valamit angolul, mikor iskolába került. Oly fokozott volt benne a kortársaival való azonosulási vágy, hogy minden lelki energiáját az angol elsajátítására fordította, ami két év alatt sikerült is neki. Csak hogy többé egy magyar szót nem tudott kimondani. Ez, a ma húszas évej elején álló fiatalember alig ért valamit magyarul, és a legnagyobb zavarba esik, ha valaki megkérdi tőle, miért nem foglalkozik szülei nyelvével. Egyszer bizalmasan bevallotta, hogy éveken át szégyellte magát az amerikai iskolában, mert ő „idegennek” számított. Gúnynevei voltak; irás-olvasásból rossz jegyeket vitt haza, és egész fiatalkori tapasztalata nyelv-ellenessé tette. Többször bukott latinból és franciából, és a nem verbális tárgyakban tett ki magáért elsősorban, mint a számtan, vegytan és fizika, meg a sportok területén. N. Bandi esete nem izolált hanem rendkívül tipikus; csak közvetlen ismerőseim körében ismerek két tucat családot, ahol ez az eset áll fenn. A szülők minden egyes esetben kezüket tördelve kérdezik a nyelvészt, a lélektani szakembert, és a háziorvost: „Hol végettük el? Hol hibáztuk el Bandika nevelését?” Vagy: „Mi igazán mindent elkövettünk, hogy jó magyar ember legyen belőle, angol gyermekrímek helyett a *Toldit* olvastuk neki már hároméves korában, tudta is egy darabig, de hétéves kora óta, mintha elválták volna, meg sem szólal magyarul.”

Sokkal szerencsésebbek azok a családok, amelyekben a szülők egyenrangú angol nyelvtudás mellett nem erőltetik a magyar nyelvet, hanem mintegy kívánatossá és érdekessé teszik azt gyermekeik számára. Tipikus példa a Connecticut államban élő G. család, ahol a könyvtáros apa és angol tanárnő magyar anyja két gyermeke tökéletesen kétnyelvű, azaz bilingvis lett az évek folyamán. Előfeltétele ennek az is, hogy a szülők egymás között is beszéljék az angolt és a magyart, felváltva, s egyik nyelvnek ne legyen valamiféle misztikus, titkolódzó, kiváltságos szerepe a másik mellett. Sok magyar család elköveti azt a műhibát, hogy a magyart „bizalmas beszélgetésekre” használja, az angolt pedig köznapi célokra. Egy chicagói családdal történt, hogy miután a magyar volt a „szülői titkok nyelve”, az egyik gyermek teljesen elbizonytalanodott és megundorodott tőle, míg a másik egyfajta fanatikus révületbe esett, és magyarul csak különleges közmondásokat, verssorokat, énekeket és emotív jellegű frázisokat tanult meg. A fent említett connecticuti család teljes józansággal tizenkét hónapos koruk óta arra oktatta a két kislányt, hogy „amerikai bácsival és néivel angolul kell beszélni, az iskolában is úgy fogtok a gyerekekkel, velünk beszélhettek, ahogy jólesik, és ha magyar bácsi vagy néni jön a házhoz, akkor magyarul kell beszélni.” Vagyis a két kislány a nyelvek használatát a társadalmi helyzettől tette függővé két éves kora óta. Sokat segít a G. családon, hogy miután jobb módban élnek az átlagnál, megengedhetik maguknak, hogy nyaranta Magyarországon töltsenek egy-egy hónapot, ahol a gyerekek megint csak „természetesen” kapcsolódnak a magyar nyelvhez, és nem valamely szülői szeszélynek tűnő kényszerhelyzet folytán.

Tizenöt éves amerikai nyelvészeti és irodalmi tájékozódásaim során alkalmam volt megfigyelni számos emigráns magyar kultúregyesületet, és a bennük keletkezett emigráns csoportokat is. Általános törvényszerűségként ez vonható le: Minél műveltebbek a szülők az angol nyelvű irodalomban, zenében, filozófiában, színházi és képzőművészeti életben, annál nagyobb a hitelük a magyar kérdéseket illetően, és főleg 18-20 éves korba lépő, egyetemi tanulmányaikat kezdő gyermekeik előtt. A 18-20 éves korban óhatatlanul bekövetkező ifjonti ellenállás a „maradi” szülővel szemben hatványosan fokozódik, olyan szülő esetében, aki nemcsak az automatikus kor- és generációkülönbség miatt „morzsolódik le” értelmiségi szempontból amerikai gyermeke mögött, hanem azért is, mert nyelvi korlátozottságai miatt nem képes gyermeke tágulót értelmiségi horizontjával lépést tartani. Szándékosan választottam a 18-20 éves korhatárt, ugyanis számos látens tragédia van majdnem minden amerikai városban körülöttem, melynek napról napra szemtanúja vagyok. A büszkeségtől szikrázó szemű szülő, könnyel a szemében, ujjongva újságolja, hogy a magyar cserkész csapatba tartozó 12 éves és 14 éves fia harminc népdalt tud magyarul. Magam is meghatva hallgatom lelkes éneküket a Szent István napi disznótoros vacsora után, legyen ez Clevelandben, Ohio-ban, vagy Toronto valamely nagyobb magyar lakta külvárosában, Canadában. Óhatatlanul megesisik ugyanis, hogy jelen van egy 18-20 éves testvér is, aki unottan ásít, és hamisítatlan, benszülött észak-amerikai akcentussal odasúg a melléte unatkozó amerikai osztálytársának, akit a vacsorára hozott el, „ne aggódj, nemsokára lelépünk, én is unom már”. A gyermekkorában kétnyelvűnek felnevelt egyén tehát nem feltétlenül marad meg, mint kétnyelvű kultúrtényező, ha egyszer az önállóság útjára lépett.

A kérdés brutális, egyszer s mindenkorai „megoldása” persze az lenne, ha minden külföldön élő magyar hazaköltözne Magyarországra, vagy ha a magyart hivatalos társ-nyelvvé lehetne mindenütt tenni, ahol legalább ötezer magyar él, hogy ezáltal a nyelv bírása kézzelfogható anyagi érték, „haszon” legyen a beszélő számára. Ez azonban lehetetlen.

Tizenöt éves megfigyeléseim és szakmai tanulmányaim alapján kialakult véleményem, hogy az anyanyelvi fennmaradás útkeresői téves úton járnak, mikor a magyar anyanyelvűség fenntartását mesterséges, vagyis egyoldalú módon igyekeznek megvalósítani. Mesterséges fenntartási kísérletnek érzek minden olyan törekvést, mely a magyar nyelvet a befogadó ország nyelvével független létezési és önkifejezési formának állítja be, amelynek megőrzése valamiféle örökölt „morális” kötelesség. Vagy előbb, vagy utóbb, de az ilyen megőrzési kísérletnek alávetett egyén élete egyik vagy másik kritikus korszakában okvetlen valamiféle lelki sérülést szenved; vagy elégtelennek érzi magát mint „magyar”, vagy kisebrendűségi érzései lesznek mint „amerikainak”. Szerintem az anyanyelvet nem szabad mestersé-

gesen ápolni, mert akkor már nem anyanyelv. Az „anyanyelv” lényege az egyén életében más nyelvekkel szemben éppen az, hogy tudattalanul sajátítódik el, mint-egy játszva és boldogan, az egyén tudatos energiájának és koncentrálóképeségének kiaknázása nélkül. A magyar szülők családjában született amerikai gyermek helyzete tehát igen nehéz, és csak a szülei segíthetnek rajta. Ha tudatos elhatározással csak magyarul tanítják a gyermeket, olyan „anyanyelvet” adnak neki, mely az iskolába lépés pillanatában megszűnik boldogító „anyanyelv” lenni, és kisebb-rendűségi érzést okozó nyúggé, teherre válik. Itt merül fel a kérdés, hogy hasznos volna-e, nagyszámú jól felszerelt, és esetleg Magyarországról anyagilag támogatott iskolát tartani fenn az Egyesült Államokban. Válaszom egyértelmű *NEM*, a leghatározottabb *caveat* és lebeszélés lehet csak. Megint csak az történnék, hogy egy olyan kultúrtartalmakkal és álláspontokkal felszerelt generáció nőne fel ezekben az iskolákban, akiknek az amerikai életben való érvényesülés terén mind-az, amit tanultak vagy felesleges, vagy határozottan gátló és ártalmas lenne. Más a szerepe az otthon való tanulásnak: aki eléri, hogy iskolázása bizonyos fokán Magyarországon tartózkodhat, annak ez kimondottan előny, de legyünk őszinték: csak akkor, ha az illető nem nyelvi kötöttségű nemzetközi szakmában kapja ezt a tipikusan „hazai” kiképzést. Vagyis: már egyetemista korában lévő fiatal amerikai magyar nagyon is sikeresen érvényesülhet a befogadó országban, ha zenei kiképzésére, matematikai kiképzésére, avagy bábszínház technikus-i kiképzésére Magyarországon töltött két esztendő. De gondoljuk meg: ha kint akar maradni, ezt a szaktudását kint kell érvényesítenie, s ez megint csak azt jelenti, hogy elsősorban angolul. Más kérdés, ha a hivatásos nyelvészek közül valaki összehasonlító finn-ugor szakos, az jól teszi, ha Helsinkiben is, Budapestben is eltölt egy-egy vándorévet. Ez a szakma azonban erős kisebbségben van, s magán a nyelvészetben belül a finn-ugor szak talán csak négy vagy öt egyetemen reprezentált az Egyesült Államokban.

A magyar nyelv nincs egyedül utónyelvi jellegében és sorsában az Egyesült Államokban, és az anyanyelvi konferencia hazai szakemberei jól tennék, hogy ha a kutatási területeket, összehasonlító támszemponthoz megismerése végett, kitérnek az amerikai lengyel, román, német és más nyelvekre is. Ebben a ma már több, mint kétszáz milliós angol anyanyelvű országban minden más európai nyelv három-négy generáción át utónyelvi minőségben (állandó romlással) megél az utódok ajkain, s időről időre csak azért elevenül fel, mert új bevándorlók érkeznek, akik tovább folytatják az újságok és a szórvány kultúrcsoportok munkáját. A bevándorló nyelvek tehát állandóan elhalnak (egyes egyének és utódaik számára) és ugyanakkor életben maradnak, mert a bevándorlás folyamata állandó. Ez a kép se nem tragikus, se nem optimista: egyszerűen ez a *realitás*, amit mindenkinek tudomásul kell vennie. A helyzet azonban korántsem reménytelen, és az anyanyelvi konferencia hazai és kinti munkatársai hatalmas mértékben segíthetnek a magyar nyelv amerikai fennmaradására, sőt javulására és terjedésére területén, hogy ha a mesterséges-széntimentális fenntartási módszerekről áttérnek a szerves-bilingvis módszerre.

Az alábbiakban vázlatosan ismertetném a „szerves-bilingvis” módszert, ahogy az az észak-amerikai magyarságra mind elméleti, mind gyakorlati szempontból alkalmazható.

Első lépés: A gyermekkori kétnyelvűségi trauma és nyelvi depresszió elkerülése. Igen fontos, hogy a szülők a befogadó ország nyelvét beszéljék gyermekükkel az elemi iskola (6 éves kor) megkezdéséig. Ezáltal elérhető, hogy a gyermek (ellentétben a Massachusetts-i N. családdal, lásd fentebb) saját korosztálya egyenrangú tagjaként lép érintkezésbe osztálytársaival, és nem fejleszt ki magában tudatalatti ellenállást a szülők nyelvével szemben.

Második lépés: A kétnyelvűség — többnyelvűség kívánatos tétele. A szülők könnyűszerrel elérhetik, hogy a többnyelvűség gondolatának kora, gyakorlati alkalmazásai során a gyermek ösztönszerű érdeklődéssel többnek tartsa magát, ha más nyelveken is tud. Ez Amerika-szerte igen könnyen elérhető. Majdnem minden nagyobb városban van francia könyvtár, német kultúrközpont, magyar társaság, olasz otthon stb. Idegen (nem angol) anyanyelvű szülők körzeteként vagy városi kerületként szervezett, rendszeres érintkezésben állhatnak egymással, és elérhetik, hogy mire gyermekük első osztályba lép, tudjanak egy-egy köszöntő mondatot két-három nyelven. Bonjour Monsieur, Bonjour Madame, Comment allez-vous? Grüssgott, Guten Tag, Arrivederci, Come vai? Szervusz, Hogy vagy? Können, szinte játszva elsajátítható bármely ötéves gyermek által, ha a szülők

nem mesterségesen, hanem a kellő kontextusban, a nyelvet beszélő más gyermekek és szülei társaságában, szervesen érik el ilyen és ehhez hasonló, egyszerű mondatok használatát. Az ilyen mondatok használata jutalmazható is; angol kiszínező könyvecske helyett franciát hoz a Mikulás.

Harmadik lépés: *A többnyelvűség természetessé tétele.* Minden nyelv mesterséges, ha nem használjuk valaminő kontextusban. Ha a szomszédom is amerikai magyar, és annak is törve beszéli a gyereke a magyart, nincs értelme, hogy az én gyerekem és az övé együtt pusmogjanak fele rossz-angolul és fele rossz-magyarul, hanem sokkal többre megyünk, ha a szomszédom és én, közös erővel, egy pesti gyereket, aki egy szót sem tud angolul, meghívunk ide nyaralni, és vagy az enyém, vagy az övé ugyanakkor Pestre megy egy hónapra. Ma, az úrhajózás korában egy európai út majdnem mindenkinek módjában áll; szinte nincs rá mentség, ha valaki nem utazik, főleg olyan országba, amelynek nyelvét a családjában fenn akarja tartani.

Negyedik lépés: *Az idegen nyelv nélkülözhetetlenné tétele az első nyelv szolgálatában.* A szülőnek meg kell értenie, hogy az angol az első (anya-) nyelv, és a magyar a „luxus”-nyelv, a játék, a „hasznos szórakozás”. És ennek tudomásulvétele után érheti csak el, hogy a gyermek profitálni kezd épp az angol használata szempontjából, ha jól megismeri és megérti a másik nyelv nyelvtani szerkezetét. Ezzel a lépéssel elértünk a tudatosan tanuló (14-15-16 éves) korba. Az egy nyelvű amerikai gyerek és a fiatal tanuló legnagyobb hátránya európai kortársával szemben, hogy botfűl az idegen nyelvekhez. Az indoeurópai nyelvek eset-rendszerét képtelen megérteni, mert a morfológiai végződéseit elveszített angol anyanyelv talaján állva nem látja be, nem érti meg azok hasznát és szerepét a mondatban. Az accusativus és nominativus különbségét az angolban a szó mondattani helyzete határozza meg, mely bizonyos merevséget ad az angol mondat szórendjének, például a magyarral szemben. Ha angolul azt mondom *Jim hit Bill*, „Jim megütötte Billt”, a szórendet a mondat értelmének megváltoztatása nélkül nem cserélhetem fel. *Bill hit Jim* azt jelentené, hogy „Bill ütötte meg Jimet” míg magyarul: *Pistát Pali ütötte meg* vagy *Pali ütötte meg Pistát* egyformán ábrázolják a „jogi kérdést”, hogy ki volt az agresszor és ki az áldozat. A *Pistát Pali ütötte meg* mégis „mást jelent”, mint az egyszerűbb változata: *Pali ütötte meg Pistát* vagy *Pali megütötte Pistát*, míg természetesen mindhárom mondat helyesen képzett a magyarban.

A fentebb kivonatolt négy pont persze csak kiindulás, és lehetséges, hogy a pedagógiai gyakorlatban a lépések felcserélhetők vagy kibővíthetők.

Amit a legnagyobb hangsúllyal ki kell azonban emelnem, az a következő: az anyanyelvi megmaradás legbiztosabb módszere, leghasznosabb életterülete és ugyanakkor legfeltáratlanabb ósbozótja a *szerves kétnyelvű oktatás és a gyakorlati kontrasztív nyelvészet.*

Az amerikai magyarság előtt, nagy távlatokban, három út áll a nyelvhez kapcsolódó kulturális és tudati kibontakozás területén: az első a legátlagosabb és a legkevésbé érdekfeszítő, ez az egy nyelvűvé válás útja. 96%-ban a magyar elfelejtése és a teljes elamerikaiasodás az ára de van akí hazatér, és úgy oldja meg a kérdést. A másik út is igen gyakori, és ez a *nyelvközöttség* állapota. A beszélő magyarja angollal kevert, vagyis *magyogol*, és angolja magyarral kevert, vagyis *HunGLISH*. Két akcentussal csúfított, nyelvtanilag hibás nyelvet beszél; két ápolatlan fattyú-hajtás terhét hurcolja és társadalmilag lenézett egyénné alacsonyodik mind a magyar, mind az amerikai értelmiségi körökben. Mellék esete a *magyogol-HunGLISH* beszélőnek az úgynevezett „sikeres bevándorolt”, akí értelmiségi foglalkozása révén magyarságát megőrzi, és angolul is megtanul annyira, hogy a mondattan hibái eltűnnek, és csak egy „érdekesnek” tartott idegenes kiejtés marad meg, ami főleg nagyvárosban szinte természetesen vett jelenség. Ilyen bevándorlók esetében azt tapasztaltam, hogy magyar tudását az őrizte meg a legjobban, aki angolul szinte tökéletesen megtanult. Ha valaki, az ismert sznobizmusból kiindulva, azt „panaszolja”, hogy már elfelejtett magyarul, mérget lehet rá venni, hogy hibás angolt beszél.

A harmadik út „a szűk kapun át vezet”, — de ez viszont a nyelvi megmaradáson túl a nyelvj előremenetel felé. A *HunGLISH-magyogol*-tól el lehet és el is kell tudni jutni a magyarul továbbgondolkodás és az angol anyanyelvi szint eléréséig.

MIHA KVLIVIDZE VERSEI

Grúz vagyok, 1925-ben születtem.

A költészet számomra mindig a „megbomlott harmónia” helyreállítására irányuló törekvés volt. Ha a harmóniáról beszélek, mindig az egyén és külvilága, az ember és a természet közötti egységre gondolok, melyet kiegészít a belső nyugalom. De ha a költészet feladatáról kell beszélnem, mindig félek a gondolataimat megfogalmazni. Századunkban a tudományos-technikai fejlődés hatalmas erőt adott az emberiségnek: az ember olyan mindent-tehetővé vált, hogy képes az eddigi legmerészebb álmokban sem megjelenő gyönyörű életet megteremteni, de képes arra is, hogy az életnek még a csíráját is megsemmisítse. Mindkettőt megteheti! De hogy mégis mit tesz majd — ez erkölcsi fejlettségének fokától függ. A technika nem fejleszté az erkölcsöket, és így ezek elmaradnak az ember erőinek, lehetőségeinek fejlettsége mögött.

A költészet feladata tehát korunkban az, hogy földünk lakója emberségében is felnőjön azokhoz az eszközökhöz, amelyeket megteremtett, s ne a kamasz önzésével, hanem a felnőtt eszével és érzéseivel használja ki lehetőségeit. A költészet azonban nem didaktikus, hanem esztétikai nevelő eszköz. Ars poeticám szerint a legbonyolultabb gondolatot is ki lehet a legegyszerűbb formában fejezni. Bármely bonyolult érzés kifejezhető egyszerű, köznapai szavakkal. Hogy ezt mennyire sikerült megvalósítanom, ítélje meg az olvasó...

Miha Kvlividze

Júdás monológja

Csillagnyájak az égen. A magas,
törtrajzú dombhát sötétben tűnődött.
S mondá Jézus: „Mielőtt a kakas
harmadjára megszólal — egyikőtök
elárul engem...” „Elárul? Lehet?”
És mi az asztal körül megremegtünk.
Halkan lopódzva már ott lépkedett
az Álszentség, a Hazugság közöttünk...
Jézus mosolygott. A hűlő hamut
gondolkodva túrta egy zsenge gallyal.
A hang még kakas-torkokban aludt,
de érlelte már odakinn a hajnal.
Bennünk nehéz csend és kételkedés.
Egyszer csak a sötétben messzehangzó-
harsányan, mint az ágyúdörrenés,
felrivad zengőn az első kakasszó.
Szél száll, az ég felhőrongyaival
játsszik, majd elröppen a láthatárról...
Már a második kakasszó rivall —
az áruló csak nem ad jelt magáról!
Nem, nem tévedhet mégse Mesterünk,
a Próféta, lelkünk parancsolója!
Porrá omlik mi választott hitünk,
hogyha a jóslat nem válik valóra!
Elhullunk, mint a fű, szétszóratunk,
nincsen remény, sem ima, mely segítsen.
Ha nem adjuk halálra őt magunk,
meghal bennünk a magunk-szülte Isten.
Legyen enyém hát a világ előtt
a bűn, a vád, az arcpirító szegyen!
Én tudom: halálra kell adnom Őt,
meg kell ölnöm Jézust — hogy Krisztus éljen!
Hamar!...

Egy csillag szaladt le, felém,
az ég-alj piros fényvirágot bontott...
...Hozzája lépven, csókkal illetém.
És felismerék Őt a darabontok!

RAB ZSUZSA fordítása

Akvárium

Feküdtünk, tenger-takaróba burkolódzva.
A fejünk felhő-vánkoson pihent,
de nem aludtunk.
Mezítlen testünk, végzetesen összefonódva,
hosszú, lankatag végtagokkal olyan volt,
mint különös vízi állat,
vagy vízi növény, amelynek
kigyómód tekergő, lombtalan ágai közt
lassú ütemben áramlik a víz...
Hal-rajok cikáztak körülöttünk... Tisztán
látszott, ahogy az apró, gyors halak
éjsötét hónaljunk alatt és szétvetett
lábunk közt elsuhannak...
Fakó fénnel kagylók derengtek, mint drágaköves gyűrűk,
díszítve csöpp lábujjaid... S a heves szomjúság,
hogy csokolhassam őket, mint a puszták
mágányos vándorának szomjúsága,
égetett s halálra epesztett.

A tenger mormolt s hánytorgott. Mint tör markolatát
a véset, tükrét könnyű fodrozódás
díszítette... Lenn a mélyben pedig,
a vízfenéken, ahol hosszú harc után
fáradt testünk álmodott, és ahol
— mint véres ütközet után a harcmezőn — most
halálos csend feküdt:
ki tudja, mi történt. Talán egy
ismeretlen új élet született...
De mi tudtuk: mindaz, ami körülvesz,
tenger, szárazföld, égen úszó felhők,
fakón derengő kagylók és fürgén villanó halak,
s mi ketten, közös takarónkba burkolódzva
csak ismételtük azt, ami
valaha réges-régen, emlékezet-előtti ősidőkben
egyszer már megtörtént a földön.

*

A halál — börtön. Benne
sínylenek életfogytigra ítélve
szívünk szerette lelkeink.

Az álom — a börtön beszélőszobája.

Én pedig
minden éjjel
elmegyek beszélőre,
egy egészen rövid találkozásra
veled, mama.

*

Én tegnap megyek hozzád vagy tavaly,
te meg holnap jössz hozzám vagy jövőre
mikor pattanó rügyet hord a gally,
mikor beérik az ágak gyümölcse,

mikor úgy unjuk már élő magunk
szerepét adni ebben az időtlen
szindarabban, hogy találkát adunk
egymásnak a Múltban vagy a Jövőben.

RÓNAY GYÖRGY fordításai

A KAUKÁZUSI MÉN

Írta POSSONYI LÁSZLÓ

1944 augusztusát írtuk, eső volt elég, s a kietlen Sárrét melletti táj Biharban még ebben a késői hónapban is zöldellt, ami máskor nem szokása. Az esztendő bő volt, mintha a gondviselés el akarta volna látni a háborútól kiszarolt népet némi tartalékkal.

A németek vad iramban jöttek kelet felől, autóikkal elgázolták nővérem két, hizásra szánt, de még legelőre járó mázsányi disznáját, amint éppen hazafelé kocogtak a tarlóról.

Nővérem, aki tizenhárom évvel volt idősebb nálam — s akit jó magyarul csak nénémnek hívtam —, özvegységét töltötte ebben a Zsáka nevű faluban. Mert a szövetségi alapon dolgozó és épp ezért gyarapodó családnak — a férje családjának — ez a falusi udvarház volt a kirepítő fészke. Nagy parasztudvar, téres istállók tartoztak hozzá, de a család kirajzott a környező tanyákra. Az ősi házat mégsem adták el, pedig csak afféle paraszti épület volt, egy szobányi éllel az utca felé, hanem a család mindenkori özvegye kapta meg végkielégítésül, s ha a faluban szálltak meg a tanyasiak, itt voltak az istállók lópihentetésre, etetésre, miegyébre. Most azonban németek vették igénybe a tágas udvart, s három fél-tatár, fél-ukrán hadifoglyot is hurcoltak magukkal. A katonák egyenesen a Kaukázus tövéről jöttek, igen gyors visszavonulás ütemében. A többi ló között hoztak egy szürke mént is, kissé leromlott állapotban. Valamelyik elesett parancsnokuk zsákmányolta s meghagyta katonáinak, hogy a lovat vigyék haza Németországba, a feleségének. Hát Zsákaig eljutott a ló.

Zsáka fél-román, fél-magyar község volt. S ezek az ukrán-tatár hadifoglyok hamarosan szót értettek a falubeliekkel. Bekötötték a lovakat az istállóba, de a szürke mént a nagy, kopár udvart a veteményestől elválasztó kerítéshez béklyózták. Aztán szétrajzottak a faluban, ahol a nép szívesen fogadta őket. Én nem tudom, hogy az istállóban álló lovak gondozását hogyan látták el, mert oda nem tettem be a lábam, de hamarosan rájöttem, hogy a szürke mén étlen-szomjan kínlódik a kerítéshez pányvázva.

Soha én lóval nem törődtem, nem értek hozzájuk végzetesen urbánus mivoltommal. A levegő most feszült volt; éreztük: eljött a döntés órája. Bent, a hűvös lakásban, írógépem ásított rám, mégis gyakorta kimentem a kertbe gyomlálni, mert a sűrű esőkben embermagasságnyira nőtt a paréj. S kertben mindig szerettem némi kis rendet tartani: megszabadítani a nemes növényeket élősdin burjánzó vetélytársaiktól. A lány földből könnyedén húzigáltam ki a kisleányi paréjokat, és a szürke mén kívánczva, csiklandó nyerítéssel keltte magát felém. Gyönyörű állat volt. Csekély zoológiai ismereteim szerint arabs telivér, kissé lefogyva a Kaukázustól idáig vezető úton, de testén annál jobban kirajolódtak a vérerek és inak. Hamvasszürke volt, csak a homlokán sötétlett valami rozsdabarnás szőrző csillag.

Odanyújtottam neki egy kitépett paréjtövet. Vadmohón falta föl. Boldogan nyerített. Aztán akármilyen növényhez nyúltam a kertben, nyihogással jelezte, hogy enne belőle. Metszőollóval az akácfák surján hajtásait nyesegettem a kerítések tövén: nyihogott. Hacsak kiléptem a németektől ellepett, s éppen azért tőlünk elkerült udvarra, táncoló lábakkal, ideget mutató nemes viháncolással jelezte örömét. Mikor egyedül maradtunk, megmerítettem a gémeskutat s inni is adtam neki. Mohón ivott. Meglehet, hogy napszámra se enni, se inni nem adtak neki. Hát a védencem lett.

Zsáka babonás falu volt, főként a görögkeleti lakossága. Itt ha eltört a birka vagy a kutya lába, bekötötték az asztallábat és ráolvastak. Az almás-szürke lovat azonban a falubeliek régtől fogva rossz jelnek vették. Mondo-

gatták, hogy az eljön valakiért, akit el akar vinni. Talán ezért kárhoztatták mostoha sorsra ezt a nemes csődört. Menjen el minél előbb, ne tudjon elvinni senkit. A szerencsétlen ló egészen rámmaradt.

Augusztus utolsó harmadában jártunk. Nővérem perelt a németekkel: a disznói árát követelte. Ekkor jött a hír, hogy Románia már csatlakozott a győzelmesen tovahömpölygő szovjet sereghez, s ma holnap vége lesz itt is a német uralomnak. Nővérem ötvennégy éves volt akkor, meggyezerte híres szép asszony kétszeres nagyanya korában is. És a kvártélycsináló német őrmester vagy Feldvébel őt is megsértette. Világéletében hódolni járultak elébe a férfiak. Most pedig ez a tejképű, kicsit hízásnak indult, harmincöt év körüli német alsarzi azt mondta nénémnek a disznók fölötti vitában: — Schaun's, Mutti... nézze, mama! Az ellenségeskedés ezzel tőkéletes lett, és néném attól a naptól fogva főzetett is az orosz foglyoknak; a kis román szolgáló lopta be hozzájuk az ételt. Azok meg jól etelve a vendéglátó falusi menyecskék főztjétől, csak úgy turkáltak a finom falatok között. De a szürke ménnel ezután sem törődtek.

Nővéremnek csak egy lánya maradt, azt is súlyos vörhenyből, félig halottan hozták vissza gyermekkorában az életbe. A szíve megsínylette a nagy betegséget. Pár éve ment csak férjhez, két szép fiúgyermeket hozott a világra. Az orvosok azt mondták: több szülést nem bír ki a szíve, hacsak nem gondos orvosi felügyelet mellett s úgy, hogy alig fél óra alatt megszüljön a harmadikat. A kishugom azonban rajongott a gyermekért, soha állapotos ruháit be nem szűkítette, hogy jó lesz az a következő áldáshoz, s most is makacsul hordozta harmadik terhét. Az anyja meg rémülettel látta, hogy a háború egyszerűen átcsap a Kárpátokon túlról Debrecen alá, és éppen a lebetegedés idejére ér majd ide. S hogy az az abszolút nyugalom, ami beteg szívű leánya szüléséhez szükséges, nyilván nem lesz biztosítható ebben a zűrzavaros időben.

Hát ő viszi akkor beteg leányát tovább, orvosi felügyelet alá, nyugodtan szülni. S egyben szabadul a náci siserahadtól is. A szeptember hidegen, sok esővel köszöntött ránk. A falu fölött gyakran megszólalt a légiriadó szirénája. Néném pedig a pincében csomagolt, s szedett össze mindent, amit szükségesnek tartott egy ilyen idegenben való szülési expedícióhoz. Mert nemcsak zsírosbödönöket, befőtteket meg füstölt húsokat akart vinni, hanem tehenet is, hogy az újszülött közvetett táplálásáról ezzel eleve gondoskodjék. A front már Arad, Torda és Kolozsvár között hullámozott. Néném Hajdúböszörménybe igyekezett, ahol szülőotthon is várja majd a lányát, s rokonok is élnek ebben a mindig álmos-csendes városkában. Még egyszer nekitámadt az őt „Mutti”-zással megsértő Feldvébelnek, hogy a disznói árát pedig tüstént fizessék ki. Néném németül is lendülettel, folyékonyan tudott perlekedni. Úgy megrettentek tőle, hogy a két disznó fejében följánlották neki a szürke mént, amiről már sejtették, hogy úgysem juttathatják el parancsnokuk özvegyéhez. Nővérem tiltakozott, nem hagyta az igazát: pénzre van szüksége, nem egy zsákmányolt orosz lóra, amelyet tisztességgel sohasem nevezhetne a magáénak. A Feldvébel ugyancsak megmakacsolta magát, nem árulta el, hogy ők már mindenképp továbbállnak. Másnap reggel üres volt az udvar, az istálló, csupán a szürke mén árválkodott a kerítés mellett kikötve. Mikor kiléptem az ajtón, boldogan nyertem, s várta napi kosztját. Tejes tengeri csöveket téptem neki a kertből. Csuhestől falta föl, kikapdosta kezemből, nem hagyta, hogy lehántsam.

Nővéremtől búcsúztam aznap, ő Böszörmény felé indult, s vezetőklónak vitte a kaukázusi mént is. Én Váradra mentem be, gondolván, hogy oda hamarabb érnek el a szovjet csapatok. Nővéremről csak október vége felé kaptam hírt: azt, hogy halott. Ott fekszik a böszörményi kriptácskában. Hiába féltette úgy a lányát, a végén ő ment el az izgalmakban. Már Debrecen táján haladva, a kis karaván belekerült a katlancsata előjátékába. A vezetőkló

épp elkötvé legelt a pozsgásfűvű, nedves mezőn. Őszi nap sütött. Repülők bombáztak, s egy repeszdarab a homlokán, a csillagos homlokán találta el a Kaukázustól a magyar alföldig elhurcolt szürke mént.

— Valakit magával viszen — mormolta a fél-román, fél-magyar kocsis babonásan, miközben beakasztotta az istrángokat. Siettek, hogy estére Bőszörményt elérjék. Ott a nővérem rögtön ágynak dőlt s feküdt is két napig. Az orvosi vizsgálatot várta, de még ágyba hozták neki az ebédjét, hogy addig se fáradjon. Tökkáposztát tettek eléje sült tojással.

— Megint tükörtojás... — sóhajtott. Hátrahanyatlott és meghalt. Oda temették a rokonhalottak közé Bőszörményben. A lánya viszont, akit anynyira féltett a harmadszori születéstől, hírt kapván a besorozott urától, Pestre jött és beszállt a legbelsőbb ostromgyűrűbe, a Ráth György utcai szanatóriumba. Gyönyörű leánygyermekke született. A gyöngé, sokat féltett szive kibírta az éhezést — hiszen Bőszörményben maradt a sok füstölt hús meg a befőttés üvegek sora — s kibírta az ostromot is, míg egész Buda föl nem szabadult.

DÖNTÉS

Írta KALLÓ FERENC

Nehezen bandukolt hazafelé a kanyargós hegyi úton. Feje meg a háta is földnek hajolt, mereven figyelte a kőkeményre szikkadt kerékcspást, a csalóka göröngyöket, óvatosan lépegetett, előre kitapogatta minden lépésének a helyét. Így is végignyilallt lábán a fájás egészen a keresztcsontjáig, egyfolytában nem is bírta sokáig a járást, időnként kénytelen-kelletlen meg-megállt, levette kalapját, letörölte homlokáról a verejtéket, belebámult a lehunyó napba és körüljártatta szemét a tájon. Olyan az most is, mint máskor is volt így, szeptember derekán. A Rubanya oldalán ugyanúgy guggolnak az aranyos-barna meg sárga meg fák-közöld bokrok a törpefenyők társaságában, mint tavaly, mögötte a többi ismerős hegygerinc is századok óta egyformán rajzolódik a lilászvörös égre, nem nagyon lelne újat rajtuk. A gyöngyöző verejték, ahogyan a tető felől áramló szellőtől ráhűvösült a homlokára, szinte fölmosdatta kábulatából, kérdéseket riasztott fel benne, hidegeket, jegesen józanokat, s hiába szeretne volna megkerülni őket, hiszen válaszolni úgysem tudott rájuk, nem tágitottak, eltöltötték aggodalommal, bizonytalansággal és alaktalan félelemmel.

Most is befelé bámult a lelke sarkában leselkedő sötétségbe, ami a tavaszon lopakodott belé a lábában alattomoskodó fájdalommal együtt, s azóta csak nőtt és terjeszkedett. Nemigen panaszkodott. Minek is tetézné Ancsa gondját, hiszen volt abból éppen elég. Amióta tető alá került az új ház, azt hitték mindketten, hogy egy gonddal kevesebb. Csakhogy a gonddal is úgy van, mint a kidöntött fával: hogy új tavaszra csak az Isten a tudója, hány új hajtás bújik elő a tönkből. Jutott a gond-hajtásokból bőven mindkettőjüknek. Ancsának a három gyerekek, közülük Pisti, a legidősebb is csak libapásztornak való; Andris éppen hogy elkezdte a betűvetés tudományát, a kis Julika pedig a két lábon bukácsolók nehézségeivel küszködött. A gyerekek még hagyján, a mosás, vasalás, foldozás, főzés meg ami ezekhez tartozik, szót sem érdemel. Kevés asszony kezében égett úgy a munka, mint Ancsáéban. Megbirkózott ő a veteményes kerttel, a végébe telepített málnással, az édesapja ültette gyümölcsfákkal. Szegény — Isten nyugosztalja! — már nem láthatia meg, hogyan teremnek, s milyen szépen pénzel Ancsa belőlük júniustól szeptemberig, amikor a nyaralók ellepik a hegyeket. Gondozta a két tehenet, az anyakocát a malacaival, a süldőt meg az aprójszágot, egyszóval: akadt dolga Ancsának bőségesen reggeltől estig, alig is kerülközött ideje a kert végéből szalagként hullámozó másfél holdnyi földcskére. A téesznek nem kellett, megmaradt háztájinak meg vesződségnek, hiszen jócskán meg kellett dolgozni azt a sovány földet, kapálni a kukoricát, krumplit meg répát. A lucerna és a csalamádé Gáspárra maradt, az ő kezébe mégiscsak jobban illett a kasza.

Nem is volt Ancsának panasza Gáspárra, segített ő mindenben, ha maradt rá ideje útgondozói hivatala mellett. Nem a munkaidővel volt a baj, hanem a távolsággal. Maga az útszakasz, amit hol töltögetni, hol kapargatni, hol dömöckölni, de mindenképpen ápolnia, gondoznia kellett, elég hosszú volt, messze is esett az otthonától, megvolt az menet is, jövet is jó háromfertály óra. Az új ház tavaly tél elejére készült el. Még be kellene bútorozni tetszetősen, városiasan, mert eddig csak egy-egy divatos heverőre futotta a régi ágyak helyett, mind a két szobába. Ők maguk tavasztól ősziig meghúzódnának hátul, a régi viskóban, a szobákat meg kiadnák.

Dolgoztak és takarékoskodtak. Úgy okoskodták ki, hogy egy kevéske kölcsönnel megvehetnék a két szekrényt, asztalkát, néhány széket, s ami a legfontosabb, rákapcsolódnának a vízvezetékre. Amikor erről beszélgettek, még az arcuk is kitüzesedett.

Sok szó esett erről a hosszú téli esteken, rótták a számokat egymás alá, tanakodtak és reménykedtek. Mire kitavaszkodott s megnyúltak a nappalok, Gáspár egyre jobban húzta a lábát. Hívták már innét is, onnét is mindenféle ház körüli munkára, amit óraszám fizettek volna. Nem bírta vállalni. Annyira kifárasztotta a fájdalom, miközben az utat egyengette hajnaltól délutánig, hogy ott-hon csak lekutyorodott a tűzhely mellé. Últében is fáj, bár nem olyan élesen, inkább csak zsi bongott végig a lábán, fel egészen a keresztcsontjáig, néha a veséjéig is.

— Nagyon fáj? — kérdezte Anca és hangjában a fájásokban való jártasság asszonyi fölénye érződött, de valamiféle lekicsinylése is a férfiember túróképességének.

— Csak nem gondolod, hogy nem akarok dolgozni! Tudd meg, már februárban kezdte, de akkor eltitkoltam. Hanem most már szégyenszemre kifog rajtam.

— Majd meleg sőt rakunk rá éjszakára. Meglátod, az használ.

Eleinte forró sót, később két megforrosított és ruhába bugyolált cserépszindelyt kapott éjszakára, hogy deréktől térdig melengesse a lábát. Bedörzsölték jó erős pálinkával is. Sajnálta Gáspár a derekától, szívesebben szedte volna belsőleg. Nem volt iszákos, de reggelente, különösen hideg napokon szívesen leöntött egy kupicával. Még mintha lábában a hasogatás enyhült volna tőle, csak úgy megszűröl zsongott, akár a távolodó gép zúgása.

Egy darabig használtak a házi szerek. De húsvét után már nem bírta tovább; munkája végeztével felkereste a körzeti orvost. A szomszéd faluban rendelt. Gáspárnak útjába esett hazafelé menet. Voltak előtte vagy tízen, de jöttek még utána is, hát nem sok idő jutott egy-egy betegre. Röviden, katonásan pattogtak az orvos kérdései: — Mi a panasza? Mióta fáj? Miért nem jött eddig? Mutassa magát!

Megnyomta valahol az ülőgumója alatt, Gáspár fölajdult és ugrott volna is egyet, ha tudott volna.

— Nana! — nyugtatta a doktor, meglepte a túlerős visszahatás.

— Igen egyszerre eltalálta a doktor úr.

Az orvos erre gyanút fogott és szemüveges, papos arca egyszeriben megváltozott: homlokán ráncokba ugrott a bőr, magával rántotta mindkét szemöldökét, amelyeknek tövében egy-egy felkiáltójel támadt.

— Írjam ki három napra? — kérdezte — Otthon volna dolgoz?

— Dehogy akarok én táppénzes lenni, minden fillerre szükségünk van most nekünk. Csak valami orvosságot tessék adni, hogy ne fájjon.

Az orvos letette a lázmérőt, megreszelte egy nagyobb és egy kisebb üveg-cse nyakát, fecskendőbe felszivattyúzta tartalmukat.

— Másodnaponként kap egy injekciót, felírok még pirulákat is, azokból bevesz napjában háromszor egyet-egyet.

Mialatt beszélt, bekente jóddal tomporon a bőrt, hirtelen mélyen belevágta a tűt és benyomta a fecskendő tartalmát az izomzatba.

— Semmi ez, jövök én akár minden nap is, csak meggyógyuljak. Ugyan tessék mondani, doktor úr kérem, nagy bajom van?

— Idegyulladás. Hogy súlyos-e, az majd elvállik.

Gáspár nem lett ugyan okosabb, de most már nevének tudta nevezni a betegségét. Ballagott, tanakodott, s vagy tíz perc múltán csak arra eszmélt, hogy nem fáj a lába. Áldotta az eszét, hogy orvoshoz ment és bosszankodott, hogy eddig nem jutott eszébe a körzeti doktor, holott az jár neki az állása után, s hozzá a patika is.

Örült Ancsa is, bár szíve mélyén nyugtalanító érzés támadt. Édesapjára gondolt, akinek rettentő fájdalmai ugyanígy elcsitulnak egy-egy oltástól, aztán végül mégis elvitte a betegség. Igaz, neki a gyomrával volt baja...

Gáspárba visszatért a munkakedv. A pirulák is használtak, de igazán csak az injekciók után állt ki a lábából a fájás.

Nagy nehezen végigsántikálta a nyarat, de most már — hogy őszre fordult az idő — nagyon fogytán volt türelme. Panaszkodott a doktornak, hogy nemcsak fájást érez, hanem valamiféle duzzanatot hátul a combja tövében.

— Mikor vette észre? — kérdezte az orvos, mialatt vizsgálta.

— Annak bizony már jó hat hete is van.

— Nem tudott mindjárt szólni? Hiszen járt injekciókra! Minden nap nem vizsgálhatom végig mindnyájukat!

Igen csóválta a fejét, hűmmögött, tologatott az íróasztalán mindent, ami a keze ügyébe került, majd gyorsan, olvashatatlanul írkaált valamit egy receptlapra, lepecsételte és átadta Gáspárnak, hogy jelentkezzen vele másnap a hegyvidék kórházának sebészeti rendelésén.

Sebészet!... Csak nem akarják vagdosni? Más már nem is hiányzik. De mit vágnának rajta?... Előkotorta zsebéből a cédulát, silabizálta betűről betűre; de hiába, egyetlen érthető szót sem bírt kiböngészni. És mit mondjon Ancsának? Még azt hihetné, sajnáltatni akarja magát, bizonygatni, hogy mennyire fáj a lába. A sebészetben majd kiokoskodnak valamit, amit nyugodtan megmondhat Ancsának. Így lesz ez jól.

— Holnap felülvizsgálatra kell mennem — robbant ki belőle rögtön az adonisten után.

— Nem is bánom — felelte Ancsa —, több szem többet lát. Hát ha végre ráhibáznak az igazi orvosságra is.

Sehogyan sem akart álom jönni a szemére. Örökké a doktort látta maga előtt, ahogyan idegesen tesz-vesz az íróasztalán, mintha tanácsalan lenne. Nem mert forgolódni, csak helyezgette a lábát így is, úgy is, hogy ne hasogasson olyan kegyetlenül. Nyögni sem mert, de még sóhajtozni se, nehogy felébressze Ancsát.

Alighogy megfakult az ablak, nem volt maradása tovább az ágyban. Mozdulására Ancsa fölneszelt, egy szót sem szólt, vizet készített a mosdótálba és kenyeret meg szalonnát az asztalra.

— Haj, de nyomorék is lettem! — sóhajtott Gáspár reggeli köszönés helyett.

— Kiszolgálás engem. Mit köll még megérnem?

— Ejnye, miket beszélsz! Mindig is én adtam föl a reggelit, nem?

— Persze... csak éppen mondtam. Ahelyett, hogy segítenék, inkább terhedre vagyok.

— Ne ilyeneken jártasd az eszed, Gáspár! Te csak gyógyulj, az a te dolgod.

Erre legfőljebb bölintani lehetett. Megmosdott, falt is egy keveset a szalonnából meg a kenyérből, fölcihelődött és nagy kínosan elsántikált a falu boltjába. Ha már táppénzes lesz erre a napra, legalább megtakarítja az autóbusz viteldíját, gondolta és fölkerézdkedett a kenyérgyár autójára. Felvették és nagy kerülővel ugyan, de magukkal vitték, a vezető egészen a kórház kapujáig fuvarozta. Nagy hetykén akart lelépni a vezetőfülkéből, de arca eltorzult a fájdalomtól, és alig bírt megállni a lábán. Elvánszorgott a kapuig, a portás útbaigazította. Hamar megtalálta az ajtót: „Sebészeti szakrendelés”. Kopogtatott és mert választ nem kapott, bátortalanul benyitott. Bejutott a várószobába, ahol a falak mentén húzódó fehér padokon már többen ültek. Egy gömbölyded, ötven év körüli ápolónő lecsapott rá:

— Mutassa a beutalóját! Hadd lám, ide szól-e?

Gáspár kigombolta rövid kabátját, belső zsebéből előhalászta a személyazonossági igazolványát meg a zsebnaptárát, és a lapok közül kihúzta a beutalót.

— Rendben van, leülhet. Majd szólítjuk — mondta az ápolónő és otthagyta.

Nem sokáig kellett várnia, a többiek előtt szólították be. Ahány doktor csak volt a rendelőben, őt bámulta. Három meg is tapogatta a csecsemőfejnyi duzzanatot meg a lágyékában fűzerbe csomósodott mirigyeket. És suttogtak hozzá, vagy latinul mondtak egymásnak egy-két szót. Gáspárt mindez lassan titokzatos félelemmel töltötte el. Mit csodálnak rajta? Mit firtatják annyira, hogy mikor kezdődött, mikor vette észre és mivel kezelték eddig?! Felelgetett a kérdésekre, eleinte bátran, később egyre halkabban és bizonytalanabban, végül — amikor ki-mondták a döntést, hogy meg kell operáltatni magát, mindjárt megkapja beutalóját Budapestre persze, a vasúti jegy árát is megtérítik — már se élt, se halt, nem

bírt sem igent, sem nemet mondani. Hallgatását a doktorok beleegyezésnek vették, kiállították a papirokat és máris tessékelték kifelé, kedvesen ugyan mint egy nem kívánatos vendéget. Gáspár csak az ajtóban kapott észbe, onnét kérdezte fátyolos, rekedtes hangon:

— Kérem szépen, miért nem itt operálnak, ha már muszáj?

— Erre a műtetre a fővárosi intézetnek külön felszerelése van; a mi kórházunk rá nincs berendezve.

— És mi bajom van? Tessék megmondani! Biztosan megkérdezi majd a feleségem.

— Tumor van.

— Tumor... az micsoda betegség?

— Az a duzzanat a tumor és ki kell vágni, mégpedig mentől előbb, mert csak tovább nő. Utazzék már holnap, ezt tanácsolom. Jó utat!

Gyalogszerrel indult hazafelé. Volt még néhány szem pirulája abból, amit a körzeti orvos rendelt neki, a kórház kapujában lenyelt egyszerre kettőt, a portástól kért hozzá vizet. Aztán ment végig a városon, majd az országút szélén hurcolta gonddá gerendásodott életét föl, a tetőre.

Utolérte az útépitők anyagszállító 'vontatója, a vezető maga mellé invitálta: — Szállj föl, Gáspár! Vagy hazáig akarsz sántikálni? Mi járatban vagy?

— Kórházi vizsgálaton voltam — válaszolt Gáspár és örült, hogy a vontató puffogása miatt vége szakadt a beszélgetésnek.

Ancsa igen elcsodálkozott, amikor házuk előtt megállt a vontató és Gáspár mászott le róla nagy keservesen, aztán a vezető megbökte a sapkája ellenzőjét és továbbpuffogott. Most aztán már igazán nem lehetett tovább titkolózni, hiszen holnap már utaznia kell.

— Megoperálnak?

Gáspár bólintott.

— Mondtam ugye, majd megtalálják bajodra az orvosságot — mondta Ancsa csak hogy mondjon valamit. — Én is megyek veled. Átszaladok édesanyámhoz, ügyeljen holnap a gyerekekre meg a házra.

Úgy ment ki a házból, mintha kergették volna, de odább meglassultak léptei, s mire megjárta oda meg vissza az utat, már kisírta magából az ijedelmét.

Másnap kora hajnalban indultak és tizenegy óra tájban már a budai kórházban voltak, ahová a beutaló szól. Rögtön fel is vették Gáspárt és fél kettő felé már a professzor vizsgálta. Egészen más volt, mint a többi doktor, még a keze is ügyesebben tapogatta körül a duzzanatot. De amilyen lágyan siklott keze a fájó pontokon, olyan parancsolóan csengett a hangja:

— Vigyétek át röntgenre! Kétirányú felvételt kérek. Délután, a vizit után megnézem a képeket.

Gáspár egyszerűen úgy érezte, ez az ő embere, s amit mond, az úgy is van.

A röntgenen Gáspár hamar átesett, azóta ott ült Ancsával a folyosón, a kórterem melletti padon. Mondanivalójuk lett volna egymás számára, de beszélőnivalójuk nem akadt. Pedig most az esett volna jól, beszélni akármiről, arról, hogy a nyáron sikerült rákapcsolódnok a vízvezetékre és az milyen könnyebbség Ancsának; vagy arról, hogy a szobák berendezése félbemaradt, pedig éppen arra nagy szükségük lehet a jövő évadra, ha netalántán Gáspár még nem bírna dolgozni. De csak egy-két szóra futotta, mert az igazi gondolataikat nem merték kimondani, és még önmaguk előtt is titkolták az igazságot.

De minden várakozásnak vége szakad egyszer. Megvolt a vizit, jött az ápolónő, ő vitte Gáspárt a professzor elé, aki a tejuveges világító szekrény előtt állt és a két röntgenképet tanulmányozta. Újra megvizsgálta Gáspárt is.

— Nagy baj van, fiam. Daganat.

— Vadhús — hozakodott elő Gáspár a tudományával. — Ki köll vágni.

— Nem is az a baj. A röntgenfelvétel segítségével sem tudtam eldönteni, nem beteg-e a csont is. Ez majd csak műtét közben derül ki és ettől függ, megmarad-e a lába, vagy esetleg többit amputálni kell.

— Levágni?!... Az egészet?!

— Sajnos, ha a csonton ül a daganat, mást nem lehet tenni.

— Levágni... többit — suttogta maga elé Gáspár.

— Nehéz dolog ez, de most kell megkérdeznem, hogy beleegyeznek-e, mert a műtétet altatásban végezzük, akkor hiába kérdezném, úgysem tudna felelni rá.

Gáspár megrémült, erre nem számított. A professzor megfogta a vállát. —

Ne féljen, fiam, ha nem kell, nem amputálom, de ha a csont is beteg, akkor nem lehet és nem is szabad mást tenni. Érti, amit mondtam?

— Igen.

— Nem kell most döntenie, majd megtanácskozza a feleségével. Előbb azonban vele is akarok beszélni. Jobb, ha én magyarázom el neki a dolgot. Küldje be most mindjárt!

A vállát el sem engedve, kitessékelte Gáspárt a folyosóra.

Idegesen gyújtott rá, de alig szippantott néhányat, mikor bátortalan kopogtatás után belépett Ancsa. Elnyomta a cigarettát és helyet kínálta meg az asszonyt. Az szabadkozott, de újabb bátorításra zavartan és szerényen mégis leült a szék peremére.

— Nem is kérdezem, látom a szeméből, hogy szereti az urát. — Ancsa bólintott, ijedten várta a folytatást. — Őszinte leszek, ha senkinek, még az urának sem beszél arról, amit most mondok.

— Tudok én hallgatni, tanár úr kérem, de akár meg is esküszöm rá.

— Eskü nélkül is elhiszem. Rossz hírt mondok. Az urának rosszindulatú daganata van.

— Jézusom segélj!... Rák?... Tessék mondani, az?

— Nem az, hanem olyan olyasféle.

Elmagyarázta Ancsának is, hogy műtét közben dől el, le kell-e vágni Gáspár lábát vagy sem.

— Figyeljen rám jól! Ha nem operáljuk meg, akkor az ura aligha lát több nyarat; ha megoperálom, talán meghosszabbítom az életét. Fél lábbal is jobb élni, mint két lábbal a sírban feküdni. Ígérni semmit sem tudok és nem is akarok, de afelől biztos lehet, hogy emberileg mindent megteszek.

Ancsa figyelmesen hallgatta, de csak az eszének tudott parancsolni, a könyveinek nem.

— Úgy látom, maga nemcsak derék, hanem okos asszony is. Kevés szóból megértett. Nem sürgetem a döntést. Jól tudom, az ilyen elhatározáshoz a keze munkájából élő embernek időre van szüksége. Én is nehezen válnék meg a fél lábamtól. Most pedig menjen, mert az ura még azt hiheti, hogy összebeszélünk a háta mögött.

Ancsa visszaült a padra Gáspár mellé. Merev volt az arca, merev a dereka, minden erejét össze kellett szednie, hogy el ne sírja magát. Magán érezte Gáspár tekintetét; kíváncsiság és gyanú lobogott benne, vigaszt váró szomorúság és halvány remény.

— Megmondta neked is? — Ancsa bólintott. — Hogy tőből, azt is mondta?

— De csak ha köll.

— Semmit érő ember leszek, féllábú...

— Még nem bizonyos.

— Mihaszna koldus.

— Miért lennél mihaszna? Teszöl-veszöl majd a ház körül, ha netalántán muszájra fordulna az operáció.

— A ház körül, azt mondd? Mit lehet csinálni fél lábbal? Ténferegni. Más semmit.

— Van müláb is, ha minden kötél szakad.

— Van... Persze, az van. Mégsem lennék egész ember... csak olyan féllábú...

Mert náluk igazi becsülete csak az épkézláb embernek volt. Aki a háborúban csonkult meg, az még csak-csak: szerencsétlen rokkant...

— Ha legalább katona lettem volna és úgy — mondta ki gondolatát.

— Akinek nem tetszik, ne nézzen rád. Különben sem vágták még le. Hát-ha meg is maradhat.

— Hát velünk... — szólt Gáspár hosszú hallgatás után — a mi életünkkel mi lesz?

— A mi életünkkel? — Ancsa megdöbbenve nézett rá. — Mi lenne?... Mi lehetne?

— Velel meg velem.

— Ahogy megvoltunk eddig, megleszünk holtunkig, Gáspár.

— Elvállalsz engem, úgy fél lábbal is?

— Miért ne vállalnálak, Gáspár?! Az maradsz nekem, aki eddig is voltál: a hites uram és a gyermekeim apja.

Szóltanul ültek tovább a padon. Szívük telve volt szomorúsággal, gonddal, bajjal, de a legfontosabbat már elintézték. Döntöttek...

Élet és Evangélium

ÜDÜLÉS, VAKÁCIÓ, SZABADSÁG

Az életünknek ritmusa van, s ebbe a ritmusba beletartozik a munka és a pihenés, a hétköznapi és az ünnep, a „dolog-idő” meg a „szabadság” játéka. Varietas delectat — mondták a régiek: az életkedv az élet változatosságából fakad.

A komoly ember — és a nagyon nehéz sorsú ember — ezt a változatosságot hajlandó kidobni az életéből. Nincs ideje a pihenésre, szüksége sincs rá; dolgozik, míg fejbe nem kólintja az álom, a hétvégeken újabb munka várja, s igába fogva tölti a szabadságidejét is. Mintha félne, hogy össze-roskad, ha csak egy percre is kilép a kötelesség, a „muszáj” fegyelmeiből.

Ha az életritmust hullámvonallal ábrázoljuk, a kötelesség rabja az, aki megpróbálja élete hullámvonalát egyenessé lapítani. Komolyan kísért azonban az ellenkező végtel is. *Valami furcsa tudathasadás* szétdobált pontok, egyenesdarabok egymást tagadó sorozatává tépheti napjainkat. Hányan tekintik a munkájukat robotnak, amelyel megszerzik a pénzt és a jogot a szabadság gátlástalan élvezetére. Ezek az emberek aztán úgy indulnak az ünnep vagy a nyaralás elé, mint a matróz a régvárt kikötő reklámfényes éjszakájába egy hosszú és embertelen hajóúton. Úgy érzik, van mit feledniük, s viszont most minden kijár nekik, mert előre megfizettek mindenért.

Ezeknek a várakozásoknak legmeghökkentőbb büntetése a *csalódás*. Aki mindent egy utazásra, egyetlen sokszor megálmodott vakációs programra tett föl, az szükségszerűen elégedetlen lesz, mert nem kaphatja meg azt, amit megálmodott. A Balaton mellett sértődötten néz majd ki az esőbe, a vendéglőben meggyűlik a baja a pincérrel, a szállodában alkalmatlannak találja a berendezést, külföldön megállapítja, hogy lenézik: mindig és mindenütt azt, hogy összeesküdtek ellene és rútol elbántak vele. S ha nincs miért fölháborodnia, az ilyen ember akkor is üresnek érzi a drágán megvásárolt napokat.

Ez a kétféle ember: az egyik, aki munkájába temetkezik, s a másik, aki a szabadság szokásaiban keresi örömét, valójában *ugyanott* hibázott. Magára maradt az életével, a végezni- s él-

vezni-valóival. „Csak *másban* moshatod meg arcodat” — írja József Attila. A dologba játékot, a *szabadságba* fegyelmet kell csillantanunk. Életünkben meg kell valósítanunk az ellentétek egymást kergető, de egymásban továbbbható változatosságát, — *hogy kedvünk legyen élni*. Animus debes mutare, non caelum: a levegőváltás önmagában nem sokat ér, lelkünknek kell megújulnia. Az pedig csak úgy sikerülhet, ha ki tudunk lépni önmagunkból, és vállaljuk a személyes kapcsolatok kalandját: kockázatát és felelősségét, — a *szeretet* kalandját, kockázatát és felelősségét.

Szabadságnak mondjuk azt a hosszabb-rövidebb időt, amelyet évente megszokott munkarendünkben, életkeretünkben kilépve-kitépve tölthetünk el. A magányos ember nem lehet szabad. Szabad *valaki számára* lehetek ahhoz, hogy szabaddá legyek, *szabadítóra* van szükségem, aki meghozza az életembe az ajándék és a meglepetés örömet. „Van rabszolga-szabadság — írja VI. Jankélévitch —, amint van koldusgazdagság is... A zsarnok szabadsága, mondja Kierkegaard, függés, s a fősvény kincse: szegénység.”

Élet és evangélium? Életünk kísértéseinek és esélyeinek elemzése közben a Hegyi beszéd és a nyolc boldogság paradox igazságainak közelébe jutottunk. Fontos társadalmi vívmány a vasárnapi munkaszünet, a nyolcórás munkaidő s az évente vissza-visszatérő szabadság. Életünk keretei azonban hiába válnak emberibbé, ha mi magunk az emberség alapállásából kilépünk.

Számunkra, keresztény emberek számára a „más”, akiben arcunkat megmoshatjuk, nemcsak a *másik ember* — az idegen vagy az újra felfedezni való feleség-férj, testvér, gyermek, szülő. Szabadság-időnk, üdülésünk az Istennel való találkozásnak, az imádságnak és az elmélkedésnek ideje is. Ünnepeink a hetedik napra nyílik, arra a *nyugalomra*, amelyről a Zsidókhöz írt levél beszél.

Schopenhauer úgy gondolta, hogy ha minden rossz a pokolba vettetik, a menny számára fönnmarad az *unalom*. Mi, keresztények, abban hiszünk, hogy életünk vándorútja — a munka s pihenés, elkötelezettség és szabadság dialektikájában — olyan üdvösségbe tart, amelyet Isten szeretete tölt be, tesz örökkétartóvá és boldoggá. Ez a hit és ez a remény rajzolja változatossá, mégis egységessé életünk hullámvonalát.

TÓTFALUSY ISTVÁN

A VIGILIA GALÉRIÁJA

BORSOS MIKLÓS

A két világháború között — Vedres Márk és a Beck-fivérek század eleji kezdeményezései nyomán — európai rangú magyar szobrászművészet bontakozott ki. A 20-as, 30-as években sorra születnek Medgyessy, Ferenczy Béni és Bokros Birman chef d'oeuvre-jei. Medgyessy Ferenc, Bokros Birman, Ferenczy Béni még erejük teljében munkálkodtak, amikor egy fiatal szobrász-generáció zárkózott fel melléjük; ennek az új szobrász-gárdának — Mészáros László és Vilt Tibor mellett — **Borsos Miklós** volt a legkiválóbbja.

Borsos 1906-ban született a szász Nagyszébenben, nagy múltú székely család gyermekeként. Borsosék a 10-es években — a háborús események következtében — Győrbe költöztek, ahol az apa — folytatva korábbi mesterségét — órásműhelyt nyitott.

A fiatal Borsos Miklós festőnek készült; 1928-ban néhány hónapot Firenzében töltött, majd rövid ideig a budapesti Képzőművészeti Főiskola növendéke volt. Akadémiai tanulmányait félbehagyva újra felkeresi Itáliát (Bologna, Fiesole, Lucca, Genova, Venecia), s bejárja a délfrancia tengerpartot is. Hazatérve a Nemzeti Szalonban — 1932-ben — kiállítást rendez festményeiből (önportrék, firenzei, velencei városképek). Győrött él, — kegyerét ötvösséggel keresi meg. („Tizenyolc esziendeig véstem, hogy ne kelljen meggyőződésem elleni dolgokat csinálnom” — írja egyik levelében.)

Borsos, a szobrász a 30-as évek első felében jelenik meg művészeti életünkben; kőszobrokat („Önarcmás”, „Mosoly”, „Sirató asszony”, „Bivaly”) farag és vörösrézreliefeket („trébel”, „Angyali híradás”, „Utolsó vacsora”, „Pihenő munkás”, „Leány báránnyal”). E művek 1941-es budapesti kiállításán

nagy sikert arattak, — művészeti íróink, esztétáink legjobbjaira (Lyka, Petrovics Elek, Kárpáti Aurél, Kállai Ernő) revelációként hatott a fiatal művész munkássága.

1943-ban készíti el Barcsay Jenő festőművész és Lyka Károly művészettörténész büsztjét. E szobrok merőben különböznek a korszak akadémikus és neobarokk szobrászati termékeitől. A szobrászművészet évezredek során kialakult — bár néha feledésbe merülő — alaptörvényeinek (többszerűség, szűkszávúság, a választott anyag természetéhez való alkalmazkodás) érvényre juttatása és az ábrázoltak egyéniségének — Lyka bölcse szelidségének, toleranciájának, Barcsay kemény állhatatosságának — megragadása jellemzi e műveket.

A felszabadulás utáni esztendőekben néhány nonfiguratív (vagy legalábbis: az absztrakt művészet fogalmához közeljáró) kompozíció is kikerül Borsos műterméből, alkotásainak többsége azonban természetelvű munka („Fekvő női akt koszorúval”, „Leányarc” 1947). E művek a mediterrán, pannón szépségszövegében fogantak, s „a lét fenséges, örök és időtlen nyugalomát hirdetik” (Körner Éva).

Az 1949 és 1953 közötti évek Borsos számára sem voltak könnyűek; rövid ideig fogságot is szenvedett. De kiszabadulva nyomban újra kezébe vette a vésőt, a kalapácsot, a rajztollat. „Csinálni kell a dolgunkat, mert a tétlenség a halál” — olvassuk egyik levelében. Ő „csinálta a dolgát”; 1951-ben Egry József vörösmárvány portréjával. 1952-ben a „Tihanyi pásztor”-ral. 1953-ban a „Déméter”-rel gyarapította munkáinak együttesét.

1947-ben felkérték, hogy mintázzon érmet Eminescu román lírikusról. Az Eminescu-plakettet egy Assisi Szent Ferenc-érem követte... Így kezdődött el gazdag éremművészeti munkássága. Ma már a Borsos-érmek (Arisztophanész, Vivaldi, Kodály, Rácz Aladár, Tersánszky, Bernáth Aurél, Szedő Dénes, Berda József, Pilinszky János stb.) száma megközelíti a százat; mindegyiket „árnyalatos finomságok, ízlés, műveltség, mértékertartás jellemzi” (B. Kéry Ilona).

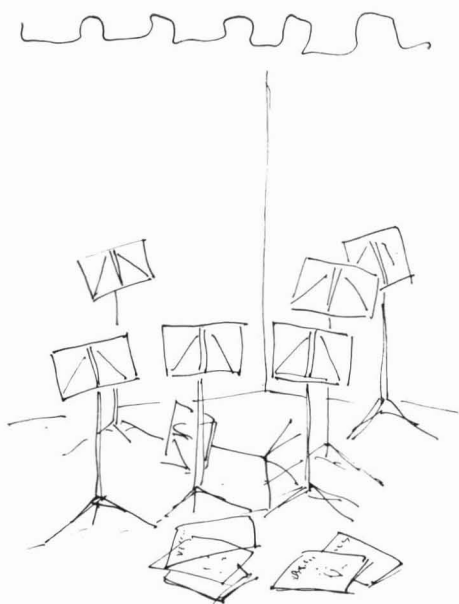
Borsos munkásságának számottevő részét alkotják rajzai („Salomé”, „Salulus a damaszkuzi úton”, „Csendélet szőlőfürttel”, „Szobrász a Balaton part-

Borsos Miklós: **Önarckép**
(1970–71, vörös márvány)
A művész felvétele.

B41
1971

B42
1971

B43
1971

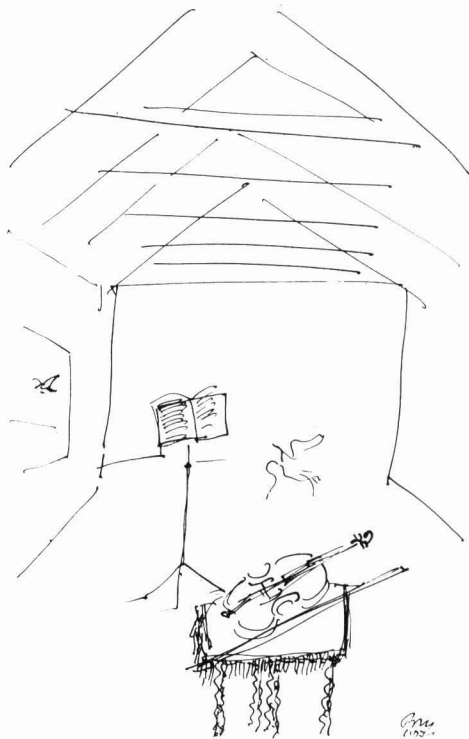
Rajzok Borsos Miklós új, 1971-es mappájából.

Borsos 1971

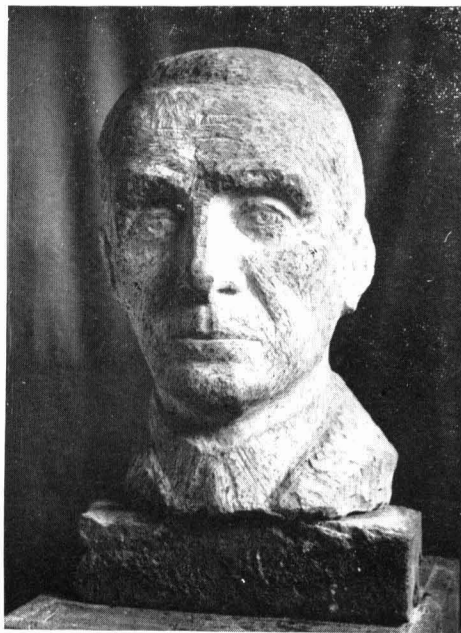

Borsos 1971

Borsos
1971

Rajzok Borsos Miklós új, 1971-es mappájából.

Borsos Miklós: Illés Endre
(1971, olasz mészkő)
A művész felvétele.

ján”) és könyvillusztrációi (Devecseri: Állatkerti útmutató, Képes Géza: Kő és festék, Babits: Erato stb.), amelyek a XX. századi magyar grafika kivétel-
es értékű alkotásai közé tartoznak.

B. Kéry Ilona — abban az írásában, amelyre már hivatkoztunk — utal Borsos 1950 körüli „nyugtalan éveire és zaklatott körülményeire”. Azóta e „kö-
rülmények” lényegesen és örvendete-
sen megváltoztak: a mestert 1957-ben Kossuth-díjjal, majd a Magyar Népköztársaság érdemes művésze címmel, tavaly pedig a Munka Erdemrend arany fokozatával tüntették ki. 1966-
ban az ő művei képviselték a magyar szobrászatot a Velencei Biennálén, — munkáiról monográfia (László Gyula professzor tollából, 1965) és tartalmas tanulmányok (pl. Hamar Imrée a „Mű-
vészet” című folyóirat 1971. évi decem-
beri számában) láttak napvilágot.

A művész régebbi (Barcsay-fej, „Ti-
hanyi leányka”, a győri evangélikus templom keresztelőmedencéje) és újabb munkái („Godot-ra várva”, „Canticum Canticorum”, „Orpheusz”, „Sine Nomi-
ne”, „Genezis”, Szabó Lőrinc-, Kas-
sák-, Illés Endre-, Ilyés Gyula-port-
rék stb.) európaiság és magyarság, ha-
gyomány és modernség szintézisét va-
lósítják meg magas fokon. E műveken végigpillantva Keresztury Dezsővel kell egyetértünk: „A férfikora delelőjére érkezett Borsos szenvedélyes tempera-
mentumát biztos arányérzék fékezi, ki-
sérlelező merészségét ritka szakmai tu-
dás”. (Jelenkor, 1968. évf., 10. szám.)

A hatvanhat esztendő Borsos Miklós életműve — amelynek darabjai között kő- és bronzszobrok, domborművek, érmek, rajzok és rézkarcok váltakoznak — az új magyar képzőművészet egyik legjelentősebb fejezetét alkotja; az e számunkban reprodukált Borsos-alko-
tások is ezt bizonyítják.

DÉVÉNYI IVÁN

AZ ÚJ MAPPA

Borsos minden évben készít rajzo-
kat, vagy mielőtt faragni kezd, vagy utána, ősszel. Ez a tavalyi, 1971-es gyűjteménye — ellentétképpen a ma uralkodó, újszerűséget hajhászó, túlzás-
folt grafikával — nem újszerű, hanem új. Mert egyszerű.

Borsos mindig emlegette, hogy a ré-
gi nagy mesterek nem a sokfélért, ha-

nem az egységeset mutatták be; ez akkor is így volt, ha a tárgy böngé-
szésre csábított — mint Dürer Melan-
kóliája esetében, vagy tömegjelenetek ábrázolásakor, mint Rafael csodálatos Sposaliziójában. Most, az új mappában az a meglepetés, hogy már nemcsak az egységes, hanem az egy szerepel; ék-
szer-halmozás helyett egy gyöngy-
szem vagy magányos briliáns.

A kidolgozás legyen sallangtalan, egyszerű, Borsos jegyzete szerint:

„Mi a rajz? Egy formához tapadó meghatározása a gondolatnak vagy je-
lenségnek. Megtűri a túlzásokat, a nem oda tartozót, de nem fogadja el. Mert ilyen a természete. Jel, disegno.”

Új témákat látunk.

Ismét jelentkezik a szín.

Nem mintha Borsos világa megvál-
tozott volna. Ma is az, amit eddigi mun-
kái révén átadott nekünk, s amelyben oly szívesen tartózkodunk: környezete, a balatoni hegyvonulatok, a végtelen terek: égi színjátékok és vízi zenék, a tussal felrakott festői ellipszis az égen és vízen, közepén fehéren hagy-
va. Néha azonban nem tudja már az ember: vajon az elveszett paradicsom-
ról, egy új Jeruzsálemről, vagy egy-
szerűen az örök jelen csodáiról van-e szó?

Borsos a keletkezés, a teremtés, a csírázás figyelője, boncolgatója: a te-
remtő kéz az új mappában is magasba emeli a világot.

Az új témák viszont: a hegedülő em-
ber, a hegedű maga, táncoló kották kavargása, a kottatartó. Gerlicék, elbű-
völő finomsággal. További egyszerű té-
mák: egy borospohár, tojástartó tojás-
sal, s a legalapvetőbb: a megszegett kenyér.

A végtelenség fordítottjaként: az egy-
szerű, az alapvető, az egy. Égi szín-
játék. éjszakai tragédiák mellett: a pirosgerendás tetőszoba, benne az oda-
adóan hegedülő ember. A telített ma-
gány.

Legújában Borsosnak már két he-
gedűje van, s mint az ikreket közös tokba ágyazta őket. Az új darabot el-
vitte egy szakértőhöz, aki alaposan megvizsgálta, rendbehozta, s bent, az

eltávolított — rendszerint hamis — cédula helyén még egy fába sülyedt, eredeti névjegyet talált: Anselmus Bellosius, 1774. Velencei mesterhegedű! A névjegy hajszálnyira egyezik a hegedű-lexikonban levő ábrával.

Azóta Borsos hegedülésének nincsen határa. Ől a pirosgerendás tetőszobában, és játszik. Vivaldit, Corellit, Bonportit, Albinonit; végül Bachot kerülgeti, egy tisztább, emelkedettebb világ muzsikáját, ahol volt még emberiség, nemesség, áhitat, — legalábbis a zenében.

Nem merném azt mondani, hogy ez nosztalgia a részéről, menekülés vagy védekezés. Mert hiszen láthatóan olyan jól érzi magát saját bőrében, környezetében és számtalan jó barátja között, hogy nincs mitől menekülnie. Nem, ő a zenében is, mint minden másban, az igazi értéket keresi — erre van beállítva — s nem holmi vigasztalást. Vivaldiban és követőiben meglelte az ő Massaccióját, Piero della Francescáját, Pisanellóját. Aztán meg: mást csinál, mint eddig; s ez a kiegészítés — a legnagyobb művészeknél is látjuk — szükséges, levezetni a feszültségeket.

Így aztán új témakör született: a megszállott muzsikás, hangjegyek kavargása, a Bellosius-féle hegedű — emlékeztetve Bernáth Auréllal talán legvonzóbb olajfestményeire — majd örömteljes sokk-hatással, karcún már szintén finom kottatartó, háttérül gyengéd halvány szürke szín.

A Borsos-grafikák évek folyamán mindinkább közeledtek a festményhez. Legutóbb már inkább képeket kaptunk fekete-fehérben, most végre ismét megjelent a szín. Egyelőre csak kettő; valami fényes, meleg barna és finom halvány gyöngyszürke. Nagy mesterek becses hagyatéka. Alapszínnek néhányszor megjelenik egy-egy tompa vörös. (Az éjjeli ház.) Mégis már színek! a firenzei festő kezd mozgolódni. Ez az új mappa második meglepetése.

A lapok nem egészen grafikák és nem egészen akvarellek. Egységes alapon je-

lenik meg a tollal vagy ecsettel rávitt fekete kép. Úgy érezzük, ezek a gyönyörű, meleg barnák vagy finom szürkék nemcsak alapul, hanem ihletőül is szolgálnak. (Hatalmas, szürke ég, sávyi barna föld, apró emberi figurával.) Hallatlan erővel érvényesülnek ezek az alapszínek; ők épp annyira főszereplők, mint a „téma”.

A pohár. Mélybarna alapon; fönt, talán a gerendán, pici kereszt. Ez az egész. Ősi, egyszerű dolog, nem kell a képbe manipuláció. Ilyen pohárba kapjuk a csopakj vagy pécseji bort Buba, a felesége asztalánál. Volt idő, amikor éppen ilyen pohárból miséztem; ha nincs más, ez is engedélyezhető.

Megszegett kenyér. A legfontosabb. Visszavezet a manipulált világból oda, ahol még a kenyér szent, megszegése szertartás volt. Krisztus is „élő kenyérnek” nevezte magát; a pap ezt az élő kenyeret mutatja fel a szentmisén.

A borsosi életen eltűnődöm: „Tedd kenyeredet a folyóvizekre, mert sok idő után megtalárod azt” (*Préd* 11,1). A bizalomról szól ez a vers, jelen esetben a művész kitöréséről és merészségéről; ő igazán a folyóvizekre vetette kenyerét, a bizonytalanságba, járta és járja a maga útját, s íme: sok idő múlva megtalálta azt; ott fekszik, megszegve asztalán és tud táplálni belőle sokan másokat is.

A mappa végén Borsos megfestette a tihanyi gerléket, amint a kút kávéján csokolóznak, isznak a vödörből, vagy mozdulatlanul ülnek egy ágon. Ezeknek a képeknek frissesége, eleganciája azonban már nem írható le.

Borsos kétségkívül realista. Viszont nem az a művész, aki ne mutatna túl a realitásokon. Keze alatt megnőnek a dolgok, jelképpé válik a jel. Az esztétikum valamivel több, mint egy jelenység ábrázolása. Ez a több nem szándékos, nem is akarható: belső tartalmaktól függ. Dosztojevskij magát „magasabb realistának” vallotta; talán ez illik rá leginkább Borsos Miklósról is.

SEDŐ LÁSZLÓ

Párbeszéd és kommunikáció

Jakab Sándor *A tömegkommunikációs rendszerek hatékonyabb munkájáról* című cikkében (Társadalmi Szemle, 1970 február) a következőket írja: „Fejlődésünk mai szakaszán a szocialista nemzeti egység és az alapvető érdekazonosság sérelme nélkül léteznek csoport- és rétegellentétek, egyéni, csoport- és társadalmi érdek közötti különbségek. Új vonása társadalmunknak, hogy miután az antagonisztikus osztályok megszűntek — lehetségessé vált az egyéni-csoport- és társadalmi érdekek összhangjának megteremtése. Az érdekek egyeztetését, az össztársadalmi érdek helyes megfogalmazását, társadalmi életünk minden területének fejlesztését, az egészséges közhangulat kialakítását, illetve erősítését könnyíti és gyorsítja az ésszerű határok között folyó, de ebben a szférában nyílt, intenzív és széles körű véleménycsere.”

Ismerjük az emberek közötti kapcsolatoknak sok olyan kérdését, amelyet e véleménycserenek ma leghatékonyabb fórumai, a tömegkommunikációs eszközök — sajtó, rádió, televízió, film stb. — még nem vagy nem kielégítően válaszoltak meg az egyén és társadalom, az egyes ember és a hozzá tartozó közösség, különösen pedig az eltérő világnézetű társadalmi csoportok, hívők és nem-hívők viszonyát tekintve. A gondolatok cseréjét, az egymásra vonatkozó többoldalú tájékoztatás és tájékozódás eredményeit vizsgálva kiderül, hogy nem számoltak kellőképpen az intézményes közlés és a személyes közlés különbségével, a kölcsönös megismerés és megértés fokozódó igényével. Azzal, hogy az ún. kétlépcsős közlés mindkét lépcsője — tehát a hangadó és az általa befolyásolt emberek információi — közelebb kerüljön a kommunikációs eszközök információihoz, és elősegítse a nézőpontok cseréjét, a „másik fél” helyzetébe való beilleszkedni tudás gyakorlatát, nehogy ellentmondó, téves vagy hiányos információknak tegye ki magát. Ha ugyanis az intézményes tájékoztatás és a társadalom egyes rétegeinek felfogása, a hívők és nem-hívők törekvései nem mutatnak folyamatos közeledést, periodikus érintkezést és állandó szükségletet a tartósabb együttműködés megteremtésére és kielégítésére, feszültség keletkezik, amely mind a tájékoztatásra, mind a párbeszédre nézve káros lehet.

„Figyelembe kell venni — írja Szecskő Tamás a tömegtájékoztatás fejlesztéséről írott tanulmányában (Társadalmi Szemle, 1970 május) —, hogy rétegzett társadalomban élünk, amelyben meglehetősen nagy eltérések vannak az egyes társadalmi rétegek és csoportok között, több szempontból is. Egyebek mellett más-más a tájékozottságuk és különböző erejű az „információ-éhségük” az egyes társadalmi rétegeknek.” Ez számunkra egyrészt azt jelenti, hogy időnként nem antagonisztikus ellentétek, feloldható nézet- és érdekkülönbségek támadnak a társadalom hívő és nem-hívő csoportjai, valamint a vallásos emberek és a tömegkommunikációs eszközök tevékenysége között; másrészt, hogy véleményünk szerint egy valóban hatékony információs rendszer nem nélkülözheti az ország hívő lakosságával létesített szorosabb kontaktust, a társadalom vallásos világnézetű csoportjaival folytatott dialógust.

A nemzeti egység és a szocialista demokratizmus mindenekelőtt a közös tevékenység további fejlesztésében, hívők és nem-hívők nyílt és sokoldalú érintkezésében valósul meg, hiszen az ember a másik emberben és rajta keresztül a társadalomban határozza meg önmagát, amit már valamilyen formában a kommunikáció vezérel és ösztönöz. „A kommunikáció folyamata — ahogy G. H. Mead állítja — egyetemesebb, mint akár az univerzális vallás, akár az univerzális gazdasági folyamat...” (Mind, Self and Society) A tevékenységek cseréje így minden esetben az információk cseréjét is magában foglalja, vagyis a tevékenységek cseréjét hol megelőzi, hol követi az információk cseréje, a kommunikáció, amelynek megfelelő közegben megfelelő változásokat kell kiváltania. A tömegkommunikációs eszközök, amelyek az ember megismerő tevékenységének eszközei is, ismereteket és érzelmi állapotokat adhatnak át, s mintegy a dialógus színtereivé válnak, köze-

líthetik egymáshoz a különböző rétegeket és csoportokat, kielégíthetik kölcsönös érdeklődésüket egymás iránt, hogy a társadalmi érdekeket ezáltal is összehangolják és a közös cselekvések folytonosságára készítsenek fel. Ezért hangsúlyozza Grósz Károly a *Gondolatcserét minden emberrel!* című cikkében (Társadalmi Szemle, 1970 augusztus-szeptember): „Tudnunk kell, hogy a kommunikációs folyamatokon kívül milyen egyéb tényezők befolyásolják az egyén véleményét, magatartását. Vizsgálunk kell a kis csoportok, a különböző társadalmi rétegek fel fogásának és politikai magatartásának azonosságát és különbségét, valamint azokat a jelenségeket, amelyek a különböző csoportokban sajátos hatásokat kelthetnek.” Természetes, hogy e tekintetben a vallási kötődések, az eltérő világnézeti alapállások (hagyományok, valláserkölcsi normák stb.) a legkevésbé sem játszanak elhanyagolható szerepet.

Mi a sorsa az információknak, a másik embertől vagy valamelyik kommunikációs eszköztől származó közlésnek, miután az ember felfogta és idegpályáin továbbította a látott vagy hallott dolgokat? Melyek a kommunikációs folyamatnak az emberen belül lejátszódó biológiai-életteni reakciói?

A pavlovi reflexelmélet egykor elindítója volt az emberi tudat és magatartás egzakt megismerésének, és ma is kétségkívül fontos kiindulópontja, alapja a tudományos kutatásoknak. Ha azonban legújabb ismereteinket összevetjük az emberről alkotott régebbi képünkkel, hibásnak tűnik az a szemlélet, amely mindent Pavlovval akart tételesen magyarázni. A klasszikus reflextanhoz való merev ragaszkodás tudományos dogmatizmushoz vezetett. Éppen a szovjet tudósok (Szokolov, Filatov, Leontyev) voltak azok, akik elsőként megállapították, hogy az elméleti és gyakorlati következtetések megrekedtek egy korábbi szinten, amiknek már ellentmondott más tudományágak rohamos fejlődése is. Néhány évvel ezelőtt hozzáláttak a pavlovi reflexelmélet felülvizsgálatához.

Lényeges hibájának tartották, hogy nem vette figyelembe: az emberi tudat nemcsak a valóság jelzésére, tükrözésére képes, hanem a külső ingerekre adott válaszához hozzáteszi a maga többletét is. Amellett, hogy feltárja a valóságot, egyúttal újraalkotja, újrafelfedezi és sajátosan egyedi meglátásaival itatja át. Az a tétel például, hogy az érzékelés passzív lenyomata az ingereknek, csak részben igaz, mert e folyamat sohasem függetleníthető az észlelőtől és korábbi tapasztalataitól. Az emberi tudat nem egyszerű klisé, hanem öntevékeny rendszer. Mindezt igazolja az a biológiai-idegrendszeri felismerés is, hogy az ingerület nemcsak a központi idegrendszer felé halad, hanem útközben elágazódik, eltér a pályától, majd visszacsatolódik.

Ha tehát kommunikáción azokat a mechanizmusokat értjük, amelyeken keresztül az emberi és társadalmi viszonyok léteznek és fejlődnek, akkor a hatni akarás, a gyümölcsöző párbeszéd érdekében nem lehet eltekinteni a hívó ember és bizonyos társadalmi csoportok jellegzetes vonásaitól, érzelmi hangoltságától és kialakult tudatszerkezetétől. Ennélfogva a klasszikus reflexelméletet ki kell bővítenünk a reflexkör-elmélettel és a visszatükröződés fogalmával, hogy az érzékelés folyamatának kiegészítésével teljesebb és értékelhetőbb képet kapjunk az ember magatartásformáiról. A bennünket érő külső ingerek a reakciók milyenségét és erejét meghatározzák ugyan, de a válasz többnyire aktív és szuverén: függ a tudat állapotától, befogadóképességétől, az ember műveltségi fokától, érdeklődésétől és jellemétől. Azaz biológiai adottságainktól éppúgy, mint szerzett tulajdonságainktól, neveltetésünkől és a minket ért ingerekkel kapcsolatos előző megfigyeléseinktől. A kommunikációs ingerekre kapott reakciók éppen ezért szervesen kötődnek az ember belső élményeihez, lelki-szellemi tevékenységéhez — világnézetéhez, vallásos meggyőződéséhez —, amiért is ezek a reakciók a vártakhoz képest módosulhatnak, változhatnak, sőt bizonyos esetekben el is maradhatnak. A hatásoknak kitett egyén vagy csoport legtöbbször arra törekszik, hogy megőrizze világnézetének és meggyőződésének autonómiáját, tehát minden olyan kommunikatív beavatkozással szemben, amely felfogását vagy szokásait alapjaiban bírálja, kisebb-nagyobb mértékben védekezni fog: elutasít, mérlegel vagy egyszerűen a maga képére formálja, magatartásának megfelelően értelmezi a kommuniká-

ciós közlést. Az egyén vagy csoport illetén viselkedése azt a régen felismert, de csak mostanában megfogalmazott igazságot támasztja alá, hogy a reagálást, a viselkedésük folyamatát nem lehet kizárólag fiziológiai általánosításokkal kifejezni; az ember biológiai funkcióit pszichikumával komplex egységben kell vizsgálni, és fordítva: lelki-idegi tevékenységét és élettani folyamatait sohasem szabad szétválasztani.

A tömegkommunikációs eszközök a nemzeti egység céljainak szolgálatában és a hatékonyabb tájékoztatásért tett erőfeszítéseikben mindjobban figyelembe veszik, hogy a különböző társadalmi rétegek és csoportok tagjai nem pusztán a modell szerepét töltik be, magatartásuk nem általánosítható minden viszonyra és hatásra: nemcsak a „tömeget” alkotják, hanem tipikus vonásaik mellett vannak sajátos, megkülönböztető jegyeik is. A tömeg ugyan szemléletmódot egyöntetű, de a tömegben belül csoportok, kisközösségek hatnak, amelyeknek hangulatai, kritikái, állásfoglalásai befolyásolják a többség viselkedését, véleményalkotását: ösztönöznek vagy közömbösségre indítanak. Döntéseiknél végső soron a lelki-tudati tényezők szabják meg választásaikat az őket ért behatások között, mint ahogy választásaikat is ezekre a behatásokra, ezért nem nevezhetők sem tehetetleneknek, sem kiszolgáltatottaknak a közlés szempontjából.

A szociológiai és közvélemény-kutatások a fentieket teljes egészében igazolják. „Az egyén önmagáról alkotott képét tekintve — írja J. T. Klapper *A tömegkommunikáció hatásai* című munkájában — az olyan területek, mint például a vallásos világnézet, bizonyos emberek számára döntő fontosságúak, és egy-egy nézet vagy magatartás-rendszer központjai. Ezért használják időnként ezekkel kapcsolatban az *Én-t* (Ego) érintő magatartásformák kifejezést, és alapigazságnak tartják, hogy a személyiség mélyében gyökerező nézetek különösen ellenállóak nemcsak a tömegközlés, hanem minden más eszközzel szemben.” P. H. Tannenbaum vizsgálati eredményei pedig azt mutatják, hogy azok a nézetek, amelyekhez az egyes ember különösen ragaszkodik, mert számára erőteljes elkötelezettséget jelentenek, nehezen alakíthatók, de konfrontációra, párbeszédre mindig készek: „...emberi viszonyok nem léteznének, ha nem beszélénk őket életre” (Maurice Cornforth). Tanulságosnak tűnik Lazarsfeldnek és munkatársainak ún. együttműködési kísérlete, amellyel arra kívántak feleletet kapni, hogyan tudnak tartós kontaktust teremteni egymással eltérő világnézetet valló emberek. Megfigyelték, hogy akik meggyőződésükben szilárdak és kitartóak voltak, magabiztosabbak és jobban tájékozottak, azok a más felfogásúakkal történő együttműködésre készségesebbeknek bizonyultak és nyitottak maradtak minden közeledésre. Akik azonban sem tudásban, sem lelkiekben nem értek el bizonyos színvonalat, a legkisebb vita vagy félreértés megzavarta őket, kételyeket ébresztett bennük hol a partner, hol önmaguk iránt. Mivel kellő ismeretanyaggal, intelligenciával és a korigény szabta látókörrel nem rendelkeztek, nézeteikben és érzelmeikben szüntelenül ingadoztak s a legtöbben érzelmileg meghasonlottak. Az ebből adódó belső feszültség az önbizalom hiányában, túlzott óvatosságban és az elkötelezettségtől való tartózkodásban nyilvánult meg. A párbeszéd részükről kimerült a védekezésben, nézeteik szólamzerű ismétlésében és a dühödtté válásban. „Nyilvánvaló — mondja Aquinói Szent Tamás —, hogy minél erősebb az értelem fénye, annál mélyebbre hatol a dolgok felszíne alá.” Az alapos világnézeti felkészültségűek, akik az értelem fényénél keresték a közös igazságokat, mindenféle taktikai vagy egyéb megfontolást háttérbe szorítva vállalták partnereiket, mert ezzel saját nézeteiket újabb szempontok és feltételek elé állíthatták, s e próbától maguk is erősödtek és gazdagodtak.

A tömegkommunikációs hatás eddigi felmérései megerősítik azt a feltevést, hogy a különböző társadalmi rétegek és csoportok a kapott információkból azt fogadják el, azt asszimilálják a maguk számára, ami semmit nem vesz el ismereteik és tapasztalataik meglévő anyagából, hanem inkább kiegészíti vagy korrigálja annak egy részét. „Könnyebb egy egészen új nézetet kiépíteni, mint lerombolni a már kialakultat — vallja J. T. Klapper —. Amennyiben pedig a közlés tömeges eszközei egyáltalán véleményváltozáshoz vezetnek, azt rendszerint az adott kérdés újrafogalmazásával oldották meg”, amikor is a párbeszéd kinek-kinek a meg-

győződését tiszteletben tartva folyik, de a közös érdekek az ellentétek és különbségek fölé emelik az együttműködés valamennyi lehetőségét és megvalósulását. A tömegkommunikációs eszközök „hatékonyságának egyik kulcsa mindenképpen az, hogy milyen mértékben képesek figyelembe venni az ismeretek és igények rétegződését” (I. Szecső Tamás i. m.), ami a hívő ember számára abban is megnyilvánulhat, ha közte és a társadalom többi tagjai között időnként fellépő feszültség onnan ered, hogy bár együttműködik a társadalom többi tagjaival, mégsem kap annyi információt, mint azok.

Az emberek már eleve olyan tömegkommunikációknak vetik alá magukat, amelyek valószínűleg egybeesnek kialakult álláspontjaikkal és érdekelttségükkel, vagyis „minél közelebb van valamely szféra az egyén mindennapi életéhez, közvetlen szükségleteihez, annál több információja van róla, vagy annál követelődőbb igényli a róla szóló információkat” (Szecső Tamás). A tömegkommunikációs eszközöknek tehát érdemes a továbbiakban még jobban és differenciáltabban számolniuk meglévő nézetekkel és érdekekkel, ugyanakkor azonban a várható változásokkal és átalakulásokkal is.

Jakab Sándor megállapítja, hogy „az egyéni, a csoport- és társadalmi érdek egy-egy szituációban ellentétbe kerülhet egymással, de magasabb szinten és hosszabb távon végső soron egybeesik és összehangolható” (Jakab Sándor i. m.) Az ország hívő lakossága ezt úgy is felfoghatja, mint a dialógus kiteljesedésének programját, a nemzeti egység gyakorlatának szélesebb értelmezését. De vajon a hívő ember akklimatizálódása és mind kifejezhetőbb részvétele a társadalom életében érdembeli teret kap-e a tömegkommunikációs eszközök munkájában? Tükröződik-e tevékenységükben megnyugtató módon, hogy „a nép érdekeinek, szocialista építőmunkájának megfelelő helyzet kialakításában a párt, az állam helyes politikája mellett szerepe van a hívő tömegek demokratikus állásfoglalásainak”? Mivel „túlnyomó többségének egyetértése és aktív közreműködése a szocializmus építésében” intenzív és eredményes, nagyobb gondot kellene fordítani a tömegkommunikációs eszközökkel szemben támasztott igényeikre: a dialógus színvonalára és minőségére. Kétségtelen, hogy a művészi alkotásokban egyre inkább kifejezésre jutnak nemzeti egységtörekvéseink; sok biztató kezdeményezésről, jó szándékról győződhetünk meg. Mindenekelőtt a rádió, a televízió és a könyvkiadás vonatkozásában érdemel dicséretet az a gyakorlat, amely lehetővé teszi, hogy a sokarcú néző- és olvasóközönség, a lakosság valamennyi rétege rendszeresen megtalálja és kiválassza a kínálatból az ízlésének legjobban megfelelő művet. Ez az ízlés-demokratizmus azonban nem jár mindig együtt az alkotások kívánatos tartalmi és formai értékeivel.

A dialógus fokát jelenleg a tömegkommunikációs eszközök szabják meg, mert tudatformáló minőségük semleges, de hatásuk potencianálisan pozitív. Úgy tűnik, felismerték soron következő feladataikat is: a különböző világnézetű rétegek és csoportok hozzáértő informálását, önálló döntésekre és közös cselekvésekre való felkészítést és a tudatosabb társadalmi magatartás szolgálatát, hogy hívők és nem-hívők következetesen és tartósan a technikai minimumnál gazdagabb információ-mennyiséghez jussanak. A párbeszéd ilyen irányú kibontakoztatásában megszívlelendők Cartwrightnak, a neves szociológusnak szavai: „Ha valamely akciót, tevékenységet a tömegkommunikáció meggyőző közlésével akarunk megvalósítani, akkor az egyéneknek és a csoportoknak azt kell érezniük, hogy a szándékolt tevékenység lehetővé teszi valamely sajátos, reájuk jellemző cél megvalósulását is”.

A párbeszéd ilyen jellemző célt képvisel hívők és nem-hívők együttműködésének mai fokán, mindjobban igazolva Teilhard de Chardin egykor merész állítását: „Mindazokkal, akik meg vannak győződve, hogy a modern emberiségnek épp az a nagy hivatása, hogy utat törjön előre, keresztény vagy nem keresztény legyen is, minden ember, akit ez a sajátos meggyőződés éltet, egyveretű kategóriát alkot. Bár a haladó emberiség két szélső szárnyához tartoznak, mégis félreértés nélkül mehetnek előre, kéz a kézben, mert magatartásuk egyáltalán nem zárja ki egymást, s a keresztény nem is akar mást, mint éppen azt, hogy kiegészülhessen másokkal.”

DOKUMENTUM

ÚJABB TALLÓZÁS A KASSAI NAPLÓBAN

ÚJABB ELFELEJTETT JÓZSEF ATTILA-VERS

Az 1926. év nem volt jelentéktelen a Kassai Napló történetében. Az ez évi január 1-i szám főszerkesztőnek dr. SzepeSSI Miksát és Telléry Gyulát tünteti föl. „Szerkesztésért és kiadásért felelős: Sikora Emil.” Telléry Gyula régi újságíró, 1922 tavaszán ünneplik huszonöt éves újságírói működését, ekkor a Szepesi Lapok főszerkesztője. Sikora a lap tulajdonosának, a Globusnak nyomaigazgatója. A lapnak, mely eddig *Az Újság* (*Kassai Napló*) jelzéssel jelent meg, március 10-től kezdve ismét *Kassai Napló* a főcíme, és *Az Újság* az alcím, november 6-ától pedig ez az alcím is elmarad. Ugyanettől a naptól kezdve a szerkesztői gárda jelzésében is lényeges változás áll be: Politikai főszerkesztő: Telléry Gyula — Szerkesztő: Szentmihályi Valéria — Prágai szerkesztő: Dr. Tomori János — Budapesti szerkesztő: Dr. Farkas Imre („Gellért szálloda”) — Bécsi szerkesztő: *Szemere Pál* (*Wien, II. Taborstrasse 7.*) — Szerkesztésért és kiadásért felelős: Dr. SzepeSSI Miksa ügyvezető-főszerkesztő. SzepeSSI 1927 márciusában ismét megnyitja ügyvédi irodáját, és ezért kiválik a szerkesztőségből. Ezután „Felelős szerkesztő: Körtvélyessy Miklós”, főszerkesztő Telléry Gyula, a többi szerkesztő marad, mint eddig, de a névsor gyarapodik a közigazdasági rovatvezető Szöllös Gyulával. Mindez 1927. március 16-án történik. Március 28-ától kezdve csak Körtvélyessy és Telléry jelzik az újságot, a többi szerkesztő neve már lemaradt a lapról. Ez az adathalmaz fölöslegesnek tűnnék föl, ha nem volna itt egy párhuzamosság, ami az embert kísértésbe hozza, hogy összefüggést keressen a dátumok egybeesése között, noha lehet, hogy csak véletlen műve az egész. A két jelentős szerkesztőségi változás dátuma — mint láttuk — 1926. november 6. (esetleg november 5) és 1927. március 16. meg 28. Nos, József Attilának a Kassai Naplóban először ugyan 1925. november 1-én jelenik meg verse (ld. Vigilia 1971 december), azután elhallgat itt, de 1926. november 14-től 1927. március 20-ig tizennyolc verse olvasható ebben a lapban, januárt kivéve egymás után minden vasárnap (de január 30-án egyszerre három).

1926. november 14-én jelenik meg tehát újabb József Attila-vers a Kassai Naplóban, de nevével az újság olvasói már a november 9-i számban is találkoztak. Ekkor jelentik be a *Móricz Zsigmond Kassán* című cikkben a kassai haladó ifjúság immár kétéves kultúregyesületének, a Renaissance-nak művelődési terveit: „A magyar irodalom, művészet és tudomány reprezentánsainak kassai előadási ciklusa” — „Könyvkiadó-vállalatot is létesített a Renaissance kultúregyesület”, amely „jelentős tényezője lett Kassa, sőt egész Szlovénzkó magyar kultúréletének”. Már a közeli hetekre ígérték a Renaissance-könyvtár első füzetét. 48—64 oldalas „könyvek” lesznek ezek, és négy koronás árban fogják forgalomba hozni (összehasonlításképpen: a Kassai Napló egy-egy száma egy korona). „A legkötünőbb szlovénzkói, magyarországi, erdélyi és külföldi írók munkáit fogja tartalmazni a Renaissance-könyvtár, melynek első sorozatában Barta Lajos, Dévény Jenő, Farkas István, Garami Ferenc, Győry Dezső, Ignóty, Jarno J. [József], József Attila (kiemelés tőlem), Juhász Á. [Pád], Kaczér I. [lész], Sándor Imre, Sárosi Árpád, Sebesi Ernő és Sipos Iván munkáival fog találkozni a közönség.” Tudomásom szerint (ez az adatom azonban még ellenőrizendő!) összesen hét kötete jelent meg a Renaissance-könyvtárnak, de József Attila versei nincsenek köztük.

Érdemes itt egy kis kitérőt tenni a Renaissance előadássorozatával kapcsolatban. Első előadóknak Móricz Zsigmondot és Szabó Dezsőt sikerült megnyerniök. Móricz 1926. november 11-én a modern irodalom új irányvonalairól „adott képet” „a közönségnek”, és legújabb írásaiból is olvasott föl szemelvényeket. *Beszélgetés Móricz Zsigmonddal* címen a Kassai Naplóban éppen az a száma közöl interjút, amelyben újra megszólalt itt József Attila. Elmondja Móricz, hogy járt ő már más-kor is Kassán, így nevezetesen közvetlenül érettségije után is azzal a szándékkal,

hogy drámai színész lesz. A színgazgatót keresve egy színészbe botlott, akinek bejelentette, hogy „drámai színész” akar lenni. „Ezzel a természettel? — volt a válasz. — Ezzel csak komikus lehet.” A letört fiatalember már meg sem kereste a direktort. Beszámolt Móricz arról is, hogy Kodály Zoltánt fölkererte, készítsen zenét Odüsszeusz című operaszövegéhez, de Kodály halogatja a munkát, pedig már egy éve hever nála a kézirat. Arra a kérdésre, min dolgozik most, ezt válaszolta: „Napoleon-dramát csinálok, de nem tudom, színre kerül-e valamikor is. Nincs színész az egyes szerepekre.” Tulajdonképpen „Jozefin tragédiája”. (Kassai Napló, 1926. november 14.)

Móricz Zsigmond szereplése harmonikus nagy siker volt. Szabó Dezsőé botrányba fulladt. Ő körútat tervezett a Renaissance rendezésében. (Kassai előadásai: december 18. — Ady Endre költészete és jelentősége; december 19. — Korunk irodalmi válsága; december 20. — Az én utam, művészetem lényege, eszközei és célja.) A Kassai Újságban írt cikkében azzal vádolta meg a rendezőseget, hogy kevesebb pénzt adott neki, mint ami járt (a bruttó jövedelem 40%-át kérte és meg is kapta). Egy másik városban a rendezők kénytelenek voltak személyi kölcsönt fölvenni, mert Szabó Dezső már az előadás előtt követelt egy nagyobb összeget. A Kassai Napló szerkesztősége így summázta véleményét: Szabó Dezső markáns alakja a magyar irodalomnak, de „szlovenszkói felolvasó körútját szerződészegéssel kezdte és rágalmazásokkal folytatta: személyes primadonnáskodásból lemondta az eperjesi előadást és rágalomhadjáratot indított a Renaissance kultúregyesület ellen”. Lehet, hogy félrevezették, de utána kellett volna néznie, mi az igazság. (Kassai Napló, 1926. december 24.). A Ruzsinszkói Napló (Keleti Újság) még erősebben fogalmaz már a címében is: „Szabó Dezső alaposan becsapta Ruzsinszkó magyarságát.” Megokolja: „Kétezer korona előleget vett fel előadásaira, de az előadásokat nem tartotta meg sem Ungvárott, sem Munkácson, csak Beregszászot, de ott is botrányokat rendezett.” (1926. december 28.)

Visszatérve már most József Attilára, a költő — mint ismeretes — 1925 őszén Bécsbe ment, és itt tíz hónapot töltött. Bécsi tartózkodása alatt csak egy verse jelent meg a Kassai Naplóban (1925. november 1.). Amikor az említett tizenhét költeményét közölte a Kassai Napló, a költő már nem volt Bécsben. Ezért nem teljesen szabatos Bokor László igen színvonalas, alapos tanulmányának (József Attila Bécsben, I. tk. 1963, 6. sz.) ez a mondata: „A verseiért járó honoráriumokból is igen gyéren csurrant-csöppent, a bécsi hónapok alatt összesen húsz verse jelent meg bécsi, csehszlovákiai és magyar lapokban. Ha még a *Kassai Napló* viszonylag magas, versenkénti húszkoronás tiszteletdíját számítjuk is, alig jelenthet többet mindez havi 40—50 schillingnél” (669—70. l.). Tudjuk, hogy József Attila Bécsben megismerkedett a magyar emigránsokkal, azt is tudjuk, hogy a magyar emigránsok kapcsolatban állottak a csehszlovákiai magyar írókkal, lapokkal. Pokor László értesít, hogy a költő baráti köréhez tartozott Fritz (Forgács) Béla emigráns is, akinek újságárusító standja volt, és akit ebben a foglalkozásában József Attila időnként helyettesített is. Láttuk, hogy éppen a szóban forgó időben, a versek megjelenésének idején külön bécsi szerkesztője is volt a Kassai Naplónak Szemere Pál személyében. A Kassai Napló 1922. január 1-i száma közli tudósítónak teljes névsorát városok szerint, így többek között: Budapesten Liptófalvy István, Berlinben Márai Sándor, Bécsben Szemere Pál. Tehát Szemere már régi munkatársa a lapnak, akkor is az volt, amikor József Attila Bécsben tartózkodott. Elképzelhető, hogy József Attila, mielőtt Bécsbe elhagyta, több versét átadta, talán éppen Szemere Pálnak vagy Fritz-Forgácsnak vagy akár valaki másnak, akinek kapcsolata volt a szlovenszkóiakkal, esetleg éppen azzal a céllal, hogy az említett és tervbe vett Renaissance-könyvtár egyik füzeté gyanánt megjelenjen. Így kerülhettek aztán a Kassai Naplóba. Az elképzelést alátámasztja a versek keletkezési időpontja: többségükben korábbi időkben születtek meg. Egynek, az alább közlendőnek keletkezési időpontját nem tudni, a többi tizenhétből egy 1924-ből való, nyolc 1925-ből, hét 1926-ból és csak egy (*Virág*, későbbi címén: *Kultúra*) született 1927-ben.

Ennek az 1926. november 14-től 1927. március 20-ig napvilágot látott tizen-nyolc versnek a Kassai Napló-beli megjelenését számon tartja a kritikai kiadás is — egy kivételével. Érthetetlen, hogyan kerülhette el a kutatók figyelmét a „sorozat” hetedik darabja, amely *Feleségem* címmel a Kassai Naplónak éppen a karácsonyi számában jelent meg. Az 56 oldalas karácsonyi szám irodalmi mellékletében található ez a költemény. Bár szombat van, de az irodalmi melléklet címe a szokásos: „A Kassai Napló vasárnapja”. (Ezt a melléklet-címet az újság 1922 júliusa óta használja.) Igaz, most nem a melléklet első lapján jelenik meg József Attila, mint eddig minden alkalommal novemberben és decemberben, ezúttal az első oldalt (számozás szerint a 9-et) Győry Dezső három verse kapta. József Attila a 13. oldalon található Kelembéri Sándor és B.[erkesnél] Palotai Boris versei társaságában. Rajtuk kívül még a következő költők szerepelnek ebben a karácsonyi számban (előfordulási sorrendben): Mihályi Ödön, Dévény Jenő, Földes Sándor, Jarno József, Kassai Zoltán, Sebesi Ernő, Urr Ida, Szabolcska Mihály (Karácsony felé), Mécs László (Csak menj!) és Kosztolányi Dezső (Fiac). A karácsonyi szám prózai szerzői közül Sípos Ivánt azért említem meg, mert róla azt írja a Kassai Napló 1926. december 29-i száma, hogy éppen ezen a karácsonyi napon lett öngyilkos Budapesten (ezúttal kísérletről lehetett szó, mert a Magyar Irodalmi Lexikon 1932-re teszi öngyilkosságát).

József Attila *Feleségem* című elfelejtett versének lelőhelye tehát: Kassai Napló 1926. december 25. szombat, XLII. évf. 291. sz. 13. oldal. Az eredeti helyesírással és tördeléssel közlöm:

I.

Engem küldtek mindig boltba gyermekkoromban
Az ostobák engem nevettek mindig jobban
En a feleségem megtaláltam.
Az én feleségem szeme hús akár a gyógyszertárak
És mint a harmatos dombok melyeket hegyes galambok
körüljárnak
Az én feleségem patak mélyén neveli csókjait olyan tiszták.
Van-e valami fölmutatandó frissebb a most vágott
almagerezdnél?
Van-e valami erősebb a tűzvészben fennhangon éneklő
szíveknél?
Vasasok én mindig pártoltalak benneteket
Állítsatok magas szerkezetet
Az én feleségem alá.
En a feleségem megtaláltam
És most az uccára kimegyek
Lássák meg az én arcomat a komor kapuk
Es nyíladozzanak és örüljenek.

II.

Ki az akinek szomjúságára az ivóvíz zavara leülepszik?
Ki az aki komiszok közt igazat tesz a szépségével?
Az én feleségem nógat engem:
Nosza keress kenyeret hamar a te két karod erejével.
Az én feleségem nevet engem:
Nosza fuss kalapod után míg a szoknyám legszebben
lobog...
Az én feleségem igazán nagyon szép
Összecsókol munka után ha megmosdatott.
Gyere kedves
Erre jönnek barátaim — a mi esténk összehozóan holdas —
Kinyitóm én az ablakot a szebbiket hogy te eléjük
kihajolhass.

Írta és közzétette ZIMÁNDI P. ISTVÁN

NAPLÓ

A TÉVEDHETETLENSÉG PROBLÉMÁJÁHOZ

Írta LUKÁCS LÁSZLÓ

Az utóbbi éveknek talán legviharosabb, a zsinat utáni egyház egyik nagy gondjára rávilágító vitáját indította el Hans Küngnek, a tübingeni egyetem professzorának *Tévedhetetlen?* című könyve (H. Küng: Unfehlbar? Eine Anfrage. Benziger Verlag, Einsiedeln, 1970).

A könyv a reformáció hitvitáinak szenvedélyes indulatával megírt harcos vitairat, pamflet, amely hamarosan teológiai bestsellerré vált. A szerző a teológusokhoz és a nagyközönséghez intézett körkérdésnek, állásfoglalásra kényszerítő felhívásnak szánta könyvét. S valóban világméretű vita bontakozott ki azóta a könyv kérdései-tételei nyomán: alig van olyan teológiai folyóirat, amely — esetleg cikkek és válaszcikkek sorozatával — ne foglalt volna állást a kérdésben. A folyóiratokban megjelent válaszok és viszontválaszok mellett (illetve részben azokból összeválogatva) a „Quaestiones disputate” című közismert tanulmány-sorozat legújabb köteteként Karl Rahner 15 teológus bírálatát, Küng kérdésére adott válaszát jelentette meg (Zum Problem Unfehlbarkeit. Herausg. von Karl Rahner, Herder, 1971). A német, a francia és az olasz püspöki kar hivatalos nyilatkozatban foglalt állást. Az olasz nyilatkozat formálisan elítéli a „katolikus tanítástól eltérő nézeteket” tartalmazó könyvet, a német (és nyomán a francia) püspöki kar viszont tételesen összefoglalja a címben feltett kérdésre válaszul a katolikus tanítást.

A szerző „erősen kritikussá, de vitára kész lelkipásztori szolgálatnak” nevezi művét. Mint egyik rádiónyilatkozatában elmondotta, könyvével „a zsinat óta eltelt idő visszás eseményeit” akarta bírálni: az egyház zsinat utáni megújulása megrékedt, a zsinat pünkösdi lendülete megtört. „A zsinat reformjavaslatai ellenére is az egyház hatalmi struktúrája lényeges pontokon változatlan maradt.” Ennek legfőbb oka Küng szerint a „Róma-centrikus, zsinat-visszafordító egyházpolitika”. Sürgeti, hogy gondolják újra át „az egyházi tanítóhivatal szükségességét, lényegét és funkcióját”.

Igy jut el gondolatmenetében a címben jelzett kérdéshez. Az egyház életében többször okozott károkat az, hogy a *gyakorlatban* túlzottan kitágították a tévedhetetlenség körét, s a közvélemény olyan megnyilatkozásokat is tévedhetetlennek tartott, amelyek valójában, a szakteológusok szabatos elemzése szerint, nem voltak azok. Ezt a megfigyelését Küng a *Humanae Vitae* enciklika példáján igazolja: nem az enciklika tartalmát, a születésszabályozás természetjogi vagy erkölcsi kérdéseit boncolja tehát, hanem az enciklika létrejöttét, a tanítóhivatal működését és szerepét. Küng szerint VI. Pál pápa azért nem fogadta el a szakbizottság többségi véleményét, mert nem akart ellentétbe kerülni korábbi — elvben nem tévedhetetlen, a gyakorlatban mégis kötelező érvényűnek tartott — pápai megnyilatkozásokkal.

Ezen a nyomon elindulva a könyv második fele a tévedhetetlenség *elméleti* problémáit vizsgálja. Küng legfőbb kérdése ez: azt jelenti-e az egyház tévedhetetlensége, hogy tévedhetetlen, tehát feltétlenül igaz *tételeket* fogalmazhat meg? Saját kérdésére a szerző nemmel válaszol. Isten ígéretei biztosítják, hogy az egyház megmarad az igazságban. Ebből azonban nem következik, hogy megfogalmazhat feltétlenül igaz hittételeket. Isten az egyházat „minden lehetséges tévedése ellenére tartja meg az igazságban”.

Hadüzenet nélküli támadás? Derült égből villámcsapás? Aki tájékozott jelenkorunk horizontján, aki ismeri az egyház egén ma átvonuló felhőket, azt mégsem érte egészen váratlanul Küng kérdése.

Korunk egyik jellemzője, hogy nem fogad el eleve jónak és adottnak egyetlen tekintélyt és intézményt sem, sőt többnyire gyanakvással közelít hozzájuk. A jelenség jól ismert az egyházon belül is, értékes és káros következményeivel együtt: a kérdőjelek horgával sok idejétmúlt lomot, szemetet lehetett kihorgászni az egyház tisztuló vizéből, de hegyes kampójuknak gyakran az igazi értékek

is védtelenül ki voltak szolgáltatva. Kérdező korunk előbb-utóbb szükségszerűen ki kellett, hogy tűzze a kérdőjelet a tekintély utolsó bástyájára, az egyház tévedhetetlen tanítótekinvélyére is.

Milyen kérdőjel Küngé? Tisztító vagy pusztító? Hatását elsősorban azokon a cikkeken mérhetjük le, amelyek nem sommás elítéléssel, hanem párbeszédre készen válaszolnak Küng kérdésére. Az olyan teológusok, mint K. Rahner, J. Ratzinger, Y. Congar, M. Löhrer, W. Kasper, maguk is többször rámutattak a zsinat szellemében történő, igazi megújulást gátló, fékező erökre. Most is elítélik a tévedhetetlenségnek „a köztudatban eltúlzott értelmezését”, „inflációját”, „eszkalációját”, „a római tanítóhivatalnak a gondolkodást korlátozó monopóliumát”, főleg az utolsó száz esztendőben. „Küng körkérdése — mondja Löhrer — olyan égető problémát vet föl, amelyet semmiképpen sem lehet előkelő hallgatással megoldani.”

Nem idegen tőlük a könyvben fölvetett *elméleti* probléma sem. Maguk is több tanulmányban próbálták már egyre árnyaltabban körülírni a tévedhetetlenség fogalmát. A vitába most belekapcsolódva többen már korábbi megfontolásait mondják el a hitigazságok értelmezéséről, az újrafogalmazás lehetőségeiről, a dogmafejlődésről. A hitigazságok sohasem képesek Isten valóságát kimerítően megragadni, csupán utalhatnak rá, elvezethetnek hozzá. A tételbe foglalt igazság csak eszköz (a II. vatikáni zsinat szerint szimbólum) ahhoz, hogy kapcsolatba kerülhessünk Isten lét-igazságával. *Vorgrimler* szerint az egyház elmélkedő reflexiójában folyó megismerési folyamat visszafordíthatatlan: amit már egyszer Istentől közölt igazságnak ismert föl, az nem válhat többé érvénytelenné. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a rákövetkező korok a maguk újfajta „gondolkodáshorizontjával”, „gondolkodási struktúráival” újraértelmezzék, koruk nyelvén kifejezzék a megismert hitigazságokat, úgy azonban, hogy megörzik az azonosítást az eredeti tartalommal. „A dogmafejlődés — mondja Congar — nem tekinthető naivan vagy optimistán egy folyamatos fejlődésnek.” A tévedhetetlenség alapja az, hogy „Isten népe, bár az emberi történelem zarándokútján jár, az új és örök szövetségben Krisztus feltámadása és a Szentlélek eljövetele által megnyitott eszkatologikus időbe lépett. A tévedhetetlenség azt a célt állítja elénk, amelyre Isten népének élete irányul: az igazságban és az igazságra. Krisztus és a Szentlélek az igazságban élteti Isten népét annyi gyöngesége ellenére is.”

A könyvnek tehát mind gyakorlati, mind elméleti problémája évek óta ismert a teológia vitafórumain és kutató munkájában. A *Tévedhetetlen?* mégsem döngetett nyitott kapukat, sőt bombaként robbant éppen a haladó teológusok táborában. Ennek oka csak részben lehet a könyv szenvedélyes hangneme, amelyet még állításaival egyetértő bíráló is kifogásolnak. Küng maga is elfogadja, hogy műve vitairat. Stílus a műfaj szabályai szerint „kemény, agresszív”, „drasztikus”, indulatos és indulatokat keltő. Ismételten vallja azonban, hogy a tanítóhivatal kemény kritikájával nem ártani, hanem őszintén és becsületesen használni akar az egyháznak.

A II. vatikáni zsinat munkája megmutatta, hogy a teológiai vizsgálódás mennyire szoros kapcsolatban van az egyház belső életével és a kor szellemi áramlataival. „Római teológia” és „haladó teológusok” feszültségei egyfelől, s a tévedhetetlenség fogalmának elméleti bogozgatása másfelől eddig két külön világot alkottak. Küng most egy hitvitázó szenvedélyességével kapcsolta össze a keitőt, éppen legérzékenyebb pontjukon. Ugyanakkor föltárta azt is, hogy mennyire jelentős ez a kérdés a nem katolikus keresztényekkel és korunk nyelvfilozófijával való párbeszédben is. Az akadémikusan zárt és biztosított vita így egyszerre felizzott, s a lángnyelvek kicsaptak a teológiai műhely zárt kohójából.

A tételes állítások igaz volta erősen foglalkoztatja századunk nyelvfilozófiáját. Mennyire adekvát a valóságról alkotott fogalomrendszerünk? Állításaink mennyire fedik a valóságot? Az elmúlt évtizedek nyelvfilozófiai kutatásai egyre hitelesebben tárták föl a kapcsolatot a valóság és annak nyelvi megfelelője között. Állításaink sohasem azonosíthatók teljesen a valósággal, csak perspektívakusan közelíthetik meg a pontatlanságok, félígazságok homályából. Minden állításunk a történelmi pillanatot és a kimondó személy által meghatározott és ezért töredékes.

Ezek a fölfedezések új vizsgálódásokhoz vezettek a teológiában is. A kérdés tisztázása itt élet-halál kérdéssé vált, hiszen nemcsak a teológia tudományá-

nak léte és hitele, hanem a kinyilatkoztatást hittel befogadó ember sorsa is fordul azon, hogy az egyház képes-e tételeirendszerbe foglalni Isten kinyilatkoztatott szavát.

A nyelv megújult szemlélete is hozzásegítette Küngöt egy ökumenikus teológia kidolgozásához. Az *ökumenikus párbeszéd* egyik legkényesebb pontja éppen a tévedhetetlenség kérdése, s a szerző egyik fő célja éppen az volt, hogy e kérdés holtpontján átrendítse a párbeszédet. *Sartory* tárja fel tanulmányában Küng mostani könyvének hátterét, gondolatvilágának alakulását. Küng kezdettől fogva egy ökumenikus párbeszéd elindításán fáradozott. Az igazi párbeszéd, a szembenálló nézetek nem kompromisszumos egyeztetése csak úgy lehetséges, ha a különböző nyelvi megfogalmazásoknak a valóság felé mutató távlataiban közelebb léphetünk a valósághoz, és így az igazabbul, magasabb szinten fogalmazott valóságlátásban egységessé válik az, ami egy alacsonyabb síkon ellentmondásnak látszott. Első könyvében (*Rechtfertigung*) „Küngnek sikerül a Tridentinumot Barth nyelvén, Barthot pedig a Tridentinum nyelvén újraértelmeznie”, s ezáltal bebizonyítania, hogy lehetséges „egyszerre több nyelven gondolkodni”, és a „kakofóniából a szimfóniát kihallani”. Küng következetesen haladt előre a maga útján, avval a céllal, hogy „a saját nyelvén fogalmazza meg ugyanazt, amit más teológusok és az egyház tanítóhivatala más nyelven fogalmazott meg”.

Eléri-e ezt a célt Küng mostani könyve is? Sikerül-e a tévedhetetlenség fogalmát egy magasabb, ökumenikus szinten, az egyház tanításához hűen újraértelmeznie?

Küng szerint az egyház minden tévedése és tévedékenysége ellenére marad Krisztus igazságában. Bírálóinak kérdése ez: „Hogyan maradhat az egyház az igazságban minden tévedése ellenére, ha a hit szolgálatában nem rendelkezik tévedhetetlen hitigazságokkal is (természetesen nem csupán azokkal!) — tévedhetetlen, tehát kötelezően igaz tétélekkel?” (*Scheffczyk*). Rahner szerint ha „az igazságban megmaradást” komolyan vesszük, s nem csupán átvitt értelemben mint „az igazsághoz mindig újra visszatérést”; ha az egyház nem csupán valami foghatatlan igazság-posztulátum, hanem történelmileg fogható, a történelemben beletestessült igazsága Istennek, akkor nem lehetnek tévesek azok a tétélei, amelyekben igazsága testet ölt.

Alfaro az egyház hitéből indul ki, amely Isten kinyilatkoztatott szavát hordozza a földön. Mint minden emberi állítás, „az Istenről és Krisztusról szóló állítások is mindig elégtelenek. A hitnek azonban vállalnia kell azt az elkerülhetetlen kockázatot, hogy lefordítódik az emberi nyelvre. Nem mondhat le arról (különben önmagát tagadná meg), hogy lerögzített állításokban meg ne fogalmazza Isten létének és a Krisztus-eseménynek bizonyosságát. Ha Jézus feltámadása reális esemény volt, a hit nem foghatja fel másképp ezt a realitást, csak emberi tétélemben kimondva. Ez az alapja annak, hogy vannak olyan emberi kijelentések, amelyek képesek arra, hogy a Krisztus-eseményt valóban megragadják, és olyanok, amelyek erre nem alkalmasak.”

„Az igazság igaz tétélemben objektíválódik”, mondja *Rahner*. „Az egyház nincs feltétlenül egyetlen meghatározott emberi mondathoz kötve, mint hitének egyetlen törvényes kifejezéséhez. De nem lehet Krisztus egyháza anélkül, hogy meg ne vallja Krisztusba vetett hitét, s hitét nem tudja megvallani meghatározott emberi állítások nélkül, amelyekben különböző új képekkel és szavakkal is egy és ugyanazt a valóságot fejezi ki: a Krisztus-eseményt.”

Érdekes, hogy a protestáns *Cochrane* miben látja a könyv állásfoglalásának értékét és veszélyét. „Küng a különbséget, sőt az ellentétet hangsúlyozza a tévedhetetlen tétélek és Istennek ígérete között, hogy az Igazság Lelke az igazságban fogja vezetni az egyházat. Ezt a különbséget feltétlenül látni kell: más az Isten ígérétebe vetett hit, és mások az emberi tétélek. De úgy látszik, mintha Küng nem eléggé hangsúlyozná a kapcsolatot Isten ígérete, másrészt az emberi szavak meg állítások között.”

Küng maga is kérdésnek szánta művét, saját álláspontját pedig kiigazíthatónak és továbbfejleszhetőnek. Bírálói itt jelzik azt a határmezsgyét, ahonnan katolikus és ökumenikus módon tovább kell lépni, különben valóban „megszűnik az egyházon belüli párbeszéd közös alapja”, s „az eszmecsere — mint Rahner mondja — legfőbb ügy folytatható, mint egy liberális protestánsnál”.

A legteljesebb és legtalálhatóbb talán *Walter Kasper* összefoglalása: „Küng joggal fordul a dogmatizmus, vagyis a dogmának „dialektikátlan és kritikátlan el-

különítése és abszolutizálása' ellen. A könyv azonban magában rejti azt a veszélyt, hogy az evangélium abszolút igényű elkötelezettségét realizálja átmeneti, pragmatikus megoldások és valami meglehetősen határozatlan igazságban megmaradás' kedvéért. Küng maga semmiképpen sem akar ide eljutni. Némelyik állításából azonban logikusan ez következtethető ki."

„Küng könyve olyan kérdést vetett föl, amely az egyházon belüli párbeszéd-ben jogosult, sőt hasznos is lehet. Ő maga azonban úgy válaszolt erre a kérdésre, hogy az komoly meggondolásokra készítet." Élő kereszténység nem képzelhető el olyan hitvallás nélkül, amely feltétlenül kötelez és megbízhatóan közvetíti a valóságot. „Ezeket a kérdéseket azonban nem lehet sem egyházi fenyegetésekkel, sem teológiai csatározásokkal megoldani. A teológiának ehhez át kell gondolnia valóság-felfogásának alapjait, az egyháznak pedig meg kell vizsgálnia, vajon konkrét strukturái és módszerei az evangélium meggyőző erejével hatnak-e korunkra. Ha a tévedhetetlenségről szóló vita ide vezetne, akkor nem robant ki hiába, és semmiképpen sem lesz kárára az egyháznak."

KÖNYVEK KÖZÖTT

„Szemelvények a világirodalom modern katolikus műveiből" alcímmel jelentette meg nagyméretű, gazdag anyagot tartalmazó antológiáját* Balássy László és Horváth László. Nem kis bátorság kellett ehhez, hiszen kétségtelen, hogy kivált nálunk, az utolsó félszázadban némi pejoratív mellékértelme is támadt ennek a kifejezésnek: „katolikus irodalom". Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy kétféle, magát kizárólagosan katolikusnak érző és nevező irodalom élt és létezett egyszerre és egymás mellett. Sik Sándor nagy műveltsége és szellemi bátorsága kellett hozzá, hogy programmá emelje az igazi értékek katolikumát, akkor, olyan környezetben, amikor a „katolikus" irodalom egyet jelentett a csipkés, édeskés, rokkó fogalmazással, amikor az író témája alig lehetett a valóság, minden gazdagságával és érzelmi összetevőjével, hanem inkább bestseller igényt kellett kielégítenie. Bőven hozhatnánk példákat a harmincas évekből, hogy milyen botrányt kevertek a magukat katolikusnak valló körökben — amelyek még véletlenül sem vallották a megbocsátás és a szeretet eszményét — az olyan művek, amelyek társadalmi, problematikával foglalkoztak, aggódó jelzéseket adtak arról, hogy a nyugalmasnak látszó felszín alatt valami nincs rendjén. Ismerünk kitűnő írókat, akik a katolikus sajtóban évekig csak álnéven publikálhattak egy-egy ilyen látványos botrány után. És sajnos ismerünk olya-

nokat is, akiknek jeles tehetsége megfeneklett, mert a közízlés kielégítése közben megfélemedtek az író legnagyobb feladatáról: a teljes igazság megvalósításáról.

És hogy érzékeljük, milyen összetett feladat megvalósítására vállalkozott a jelen antológia két szerkesztője, még arra is figyelmeztetnünk kell, hogy a világirodalomnak az a rétege, melyet ma fenntartás nélkül vallunk magunkénak, hosszú ideig csak kerülő utakon, ellenkezéseket és ellenérzéseket kelteve jutottak az olvasóhoz. (Graham Greene *Hatalom és dicsősége* az egyik legjobb példa erre.) Része volt ebben a katolikus sajtó megosztottságának is (idézük csak vissza a Korunk Szava és a belőle kivált Újkor konfliktusát, ízlés- és szemléletkülönbségét), s az olvasóközönség konzervatívizmusának is (az Új Idők mindig összehasonlíthatatlanul népszerűbb volt a Nyugatnál). Sik Sándor nagy, tisztázó tanulmányának, az *Egyetemesség és formának* kellett megszületnie ahhoz, hogy kitáguljon a világirodalom befogadásának készsége, s egy olyan tudatos irodalomszervező egyéniségnek kellett eljőnnie, mint *Possonyi László*, aki többek között azért alapította a Vigiliát, hogy határainkon „átnyúlva" — ez az ő szava — a kortársvilágirodalom értékeivel is megismertesse a lap olvasóit. És ekkor indult irodalmunkban az a fiatal írógeneráció is (Rónay György, Sötér István, Thurzó Gábor, Toldalagi Pál stb.), amely sosem vallotta ugyan magát „neokatolikus"-nak, de érdeklődése és ízlése mé-

*Balássy László—Horváth László: *Kelj föl és járj!* (Ecclesia könyvkiadó, 1972)

gis óhatatlanul ezzel az áramlattal rokonítja, s műfordításaival, tanulmányai-
val, világirodalmi tájékozottságával so-
kat tett a katolikus irodalom igazi ér-
tékeinek megismertetéséért. (A Szent
István Társulat kiadásában megjelent
Kaleidoszkóp című prózai antológiát pél-
dálul Possonyi szerkesztette, s ott sze-
repelnek fordításaiakkal az akkori fiata-
lok is.) Elsősorban épp az ő működé-
sük alapozta meg a *Kelj föl és járj!*
című antológia anyagát, hiszen ők hó-
dították meg az európai nagy katoliku-
s írógeneráció első és második nem-
zedékét.

Ezek a nagy írók — Claudel, Gert-
rud von le Fort, Eliot, Graham Greene,
R. Schneider, Evelyn Waugh — teljesen
megváltoztatták azt a fogalmat, melyet
nagyjából a romantika kora óta alkal-
mazunk a katolikus irodalomra. Rend-
kívüli jelentőséget ad működésüknek,
hogy a világban észrevehetően foko-
zódik a deszakralizálódás, ők azonban
örzik a hagyományokat, és többnyire
sikeresen valósítják meg az „evilági vi-
lág és az evangéliumi hit szintézisét”
(Curt Hohoff: Was ist christliche Lite-
ratur?). Ezért fogadjuk örömmel, hogy a
Kelj föl és járj! szerkesztői igen nagy-
vonalúan értelmezik a „modernség”
egyáltalán nem tisztázott fogalmát, s
szinte kivétel nélkül beválogatták a
gyűjteménybe azokat is, akik ma már
inkább a keresztény irodalom klassziku-
sai.

Charles Moeller korunk egyik legna-
gyobb problémájának a hit megren-
dülését érzi, s a katolikus irodalom
egyik rétege igazolja is ezt a véle-
ményét, hiszen R. Schneider, Bernanos,
Eliot, Greene, Hausmann és a többiek
műveinek középpontjában is a hit el-
vesztésének és megőrzésének kérdése
áll. Náluk a bibliai szöveg nem kiin-
dulópont (mint például Thomas Mann-
nál), hanem olyan szemléleti-szellemi
alappillér, melyre végső mondanivaló-
jukat építik. Alkotásaikban majdnem
mindig szintetizálódik az irodalom és a
filozófia, s „a leglényegesebbre, az em-
beri drámára összpontosítják figyelmük-
ket: a világba dobott, halálra szánt és
szorongó ember belső világára akarnak
fényt deríteni: a honnan és a hová, a
miért és a mivégre örök kérdéseire”.
Ezt a nemzedéket is, de a nyomukban
következőt is a valóság „spiritualizálá-
sának” — Pierre Emmanuel ír erről —
vágva vezeti, s úgy érzik, hogy „a költő-
i szó nem rács, amelyen keresztül

felfedezzük a világot, hanem részvétel
a teremtő aktusban, amely most és ma
is tart”.

Persze nem mindenki fogalmazza ezt
meg ilyen vallomásszerű evidenciával, s
nem is mindegyik műben revelálódik
egyértelműen a nemes szándék. Min-
den antológia szükségszerű velejá-
rója, hogy vannak benne titlalatok, s van-
nak vitatható művek is. Balássy László
és Horváth László a teljes világirodal-
mat akarták bemutatni, s ez a törek-
vés mindenképp elismerést érdemel, hi-
szen olyan új műveket és neveket
hoznak látószögünkbe, amelyekről alig
vagy semmit sem hallottunk eddig, s
a képek nem is sejtett teljességét tud-
ják megvalósítani. Amit adnak, az va-
lóban a modern katolikus irodalom tel-
jes keresztmetszete, még akkor is, ha
néhány név és mű elmaradását fájó
hiánynak érezzük. Evelyn Waugh, Thor-
ton Wilder, M. Hausmann, K. Klepper,
Nelly Sachs, Gabriela Mistral, Charles
Péguy, Zelma Lagerlöf — természetese-
sen csak ötletszerűen választottuk ki
és helyeztük egymás mellé e neveket —
feltétlenül helyet érdemeltek volna az
antológiában.

A válogatás munkájával kapcsolatban
is az elismerés az első szavunk, hi-
szen a kimeríthetetlenül gazdag és jel-
lemző anyagból majdnem mindegyik író
esetében olyan szemelvényt sikerült vá-
lasztaniok a szerkesztőknek, amely ma-
gába sűríti írója legjellemzőbb törek-
véseit és eszményeit. Jól tájékozottnak
a bevezető rövid szövegek, kár, hogy
a terjedelem okozta korlátok néhol túl-
ságosan aforisztikussá teszik őket.
(Egyetlen kirívó például a Verhaerenről
írtakat idézzük: „Belga-francia költő.
Katolikus szimbolista lírikus, nehéz ve-
retű versei az utókorra is nagy hatást
gyakoroltak. Meggyőződéses szocialista.
Gyorsvonat gázolta halálra”. A két utol-
só mondat igaz, de ilyenén kapcsolata
inkább derűt, mint tanulságot kelt.) S
ha részletesebben elmélyedünk a szöve-
gekben, még akadhat egy-két fenntar-
tásunk, melyeket azért is érdemes el-
mondanunk, mert remélhetően előbb-
utóbb sor kerül majd e jelentős váloga-
tás második kiadására is. Chesterton
esetében egy prózai mű talán többet
mondott volna. Cronin bizonyára örö-
met okoz a népszerű irodalmat kedve-
lő olvasók körében, de egész művé-
szete aligha a nagy problémákkal vias-
kodó katolikus gondolat reprezentánsa.
Emmanuel feltétlenül több teret érde-

melt volna. Bölltől talán szerencsésebb szövegrészt is lehetett volna választani. Ezek azonban természetesen nem alapvető megjegyzések, hiszen a válogatás mindig a válogatók ízlésének tükörképe is, s az egész mű e tekintetben kedvező képet mutat.

Jó néhány olyan újszerű felismerés birtokába is juthatunk a kötet alapján, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy tovább szélesítsék a katolikus irodalomról kialakított, szüntelenül mozgásban levő képüket. A legjellemzőbb és legfontosabb talán az újabb költészet primer politikuma. Különösen áll ez a fejlődő országok népeinek irodalmára. Legművészbiben és legteljesebben Sedar Senghor és Ernesto Cardenal verseiben fejeződik ki ez az ihletés. Ernesto Cardenal költészetéből valóságos keresztmetszetet kapunk a gyűjteményben — és ez így talán kicsit aránytalan, még akkor is, ha ezek a versek valóban megrázóak —, s a „Vágszét a szögésdrótot” című kötetből választott modern zsolnárok már a katolikus költészet további fejlődésének esetleges lehetőségét is jelzik. Ezek a zsolnárt-parafrázisok szinte az egész modern

világot belesűrítik a hagyományos költői formába, s az ad különös vibrálást, izgalmat nekik, hogy a megszokott képeket természetes közbevetésekkel variálják. Hadd idézzük ennek bizonyosságul mindjárt a legelső zsolnárt:

Boldog, aki nem követi a gonoszok tanácsát és soraikba nem vegyül,
 aki nem ül gengszterek asztalához,
 hadbíró generálisok közt nem foglal helyet.
 Boldog, aki nem szimatol a testvére után és diáktársát nem árulja be.
 Boldog, aki nem böngészi a börzehíreket és hazug reklámokra nem figyel és betűikben nem bizakodik.
 Olyan az, mint forráshoz ültetett fa.

És egy másik, szinte szögösen ellenkező, inkább a hagyományokban gyökerező út: a misztikum vállalása a legvégső konzekvenciáig. Simone Weil nagyszerű felismerése, hogy „aki szeretettel Isten felé fordulva marad, azt a lelkét átjáró szerencsétlenség odaszegzi magának az univerzumnak a közepére. Ez a világ valódi közepé, mert nincs közepén, mert kívül van téren és időn, mivel maga az Isten”.

SÍKI GÉZA

KÉPZŐMŰVÉSZET

KIALLÍTÁSI BESZÁMOLÓ. Az elmúlt tizenöt esztendő folyamán Európa nagyvárosaiban (Brüsszel, Bazel, Róma, Rotterdam, Párizs, München, Hannover, Frankfurt am Main stb.) sorra nyíltak a kiállítások az ún. *naiv festők* munkáiból. E művészekről több alapos monográfia is napvilágot látott (így Anatole Jakovsky és Otto Bihalji-Merin könyvei); Pozsonyban pedig 1966 óta rendszeresen megrendezik a naiv festészet triennáléit... A „vasárnapi festészet” (art populaire, Insitic Art, neoprimitív művészet) iránt tehát napjainkban Európa-szerte rendkívül élnék érdeklődés nyilvánul meg.

Ez az érdeklődés hozta létre a Nemzeti Galéria *Magyar naiv művészet a XX. században* című tárlatát (május-június) amelynek megszervezéséért elsősorban *Fehérné Mihály Ida* és *Bánszky Pál* művészettörténészeket illeti a köszönet. Ugyancsak az ő érdemük a sok adatot és harminc reprodukciót tartalmazó katalógus összeállítása is.

A magyar naiv művészet a 20-as, 30-as évek szülötte. Ekkor kezdte megfestői működését Benedek Péter, Gajdos János, Győri Elek, Süli András, Áldozó József, Oravecz Imre és néhány társuk. A kis csoportból messze kimagasodik *Süli András*. Míg a többiek (pl. Gajdos János) az első sikerek hatására a konvencionális, naturalisztikus festészet útjára léptek (aminek következtében odavesztett művészetük frissége, őszintesége, varázsa...), addig Süli megmaradt annak, aki volt: a külvilágot gyermeki elfogulatlansággal szemlélő és ábrázoló, az akadémikus piktúra kánonjaira ügyet sem vető, dús képzeletű, gazdag érzelemvilágú, egyszerű beszédű *népi művészek, parasztfestőnek*... A Süli-festmények — így a „Hajók a Dunán”, a „Vasútállomás”, „A család ebédel”, a „Baromfiudvar” vagy a „Sógornőm szobája” — muzeális rangú alkotások, a magyar képzőművészet büszkeségei.

Az elmúlt években — a Nemzeti Galéria és a Népművelési Intézet bűzdítő és gyűjtő tevékenységének eredményeként — újabb naiv művészek,

„östehetségek” bukkantak fel. Vankóné Dudás Juli galgamácsai „pingáló-asszony”-tól a „Halott a ravatalon” című akvarell, Csajbókné Páhy Erzsébet „Öszirózsa” című népdal-hamvasságú csendélete és „Vidámpark” című életképe, Vágó Jolán „Mályvás udvar” és „Körmenet” című — üdeséget, közvetlenséget sugárzó — kompozíciói, Pethő János kivételes megjelenítő képességre valló „Szegedi búcsú”-ja vagy Gyovai Eszter fából faragott, színes „Korpusz”-a művészetünk e speciális ágának — a naiv festészetnek és szobrászatnak — remekbe sikerült darabjai.

A *Fiatal Művészek Stúdiójának* galériájában (volt Dürer terem, Bajcsy Zsilinszky út) a stúdió tagjainak egy csoportja rendezett közös tárlatot; a helyiség kicsiny voltára való tekintettel a kiállítók csupán egy-egy művel szerepelhettek. Gyurcsek Ferenc, Csíkszentmihályi Róbert, B. Farkas Ádám és Papachrisztosz Andreász nyugodt, harmonikus hatású, nemesen fogalmazott márványszobrai, Kocsis Imre „Gyűjtemény” című szellemes, ironikus olajfestménye, Végh András „Nyitott térben” című, dinamizmussal teli nonfiguratív munkája, Mizser Pál artisztikus színes metszete és Kovács Tamás „Mese” című, nagy műgondot, kiváló mesterségbeli felkészültséget eláruló tollrajza tűnt ki az anyagból; maradandó élményt nyújtó, kvalitásos mű mindegyik.

Hat fiatal avantgardista festő és szobrász (Cеровszki, Göröcs, Németh Géza, Orvos, Prutkay, Szemadám) munkáit láthattuk júniusban a Károlyi Mihály utcai *Eötvös-klubban*. A kiállított anyag egy részét — sajnós — hevenyészett-ség, megoldatlanság, az alkotói koncentráció hiánya jellemzi, — *Cеровszki Iván* szobrász, *Orvos András* és *Németh Géza* festők viszont érett, kész művészek. Orvos „Rózsa” című képe, Németh Géza „Függőleges metszet” című olajfestménye, *Cеровszki* három kispasztikája: kiforrott, karakteres, autentikus munkák.

*

MŰVÉSZETI IRODALOM. A *Mai magyar rajzművészet* című vaskos, közel kétszáz grafikai; mű reprodukcióját tartalmazó kötet (Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1972) nem mentes ugyan az esetlegességektől és a kisebb hiányosságoktól, mégis: figyelmet és megbecsülést érdemlő művészeti kiadvány. A képmelléletek meggyőzően bizonyít-

ják Barcsay, Korniss, Borsos, Martyn, Szabó Vladimír, Szántó Piroska, Duray, Bálint Endre, Bartha László, Ország Lili, Kondor Béla, Gross, Rékassy, Gy. Molnár István, Gyulai Líviusz s más grafikusaink kiváló tehetségét és napjaink magyar rajzművészetének általánosan magas színvonalát. Elsőrangúak Koffán Károlynak a kötetben szereplő művészekről készített fotóportréi is.

Persze, szóvá lehetne tenni néhány jeles művésznünk mellőzését (Medveczky Jenő Homérosz-illusztrációi, Végh Gusztáv, László Gyula, Végh Dezső, Dudás Jenő, Hornyánszky Gyula, Kolosváry Bálint grafikái minden bizonnyal helyet érdemelték volna a kötetben...), de reklamációval élni, hiány-listát benyújtani aligha lenne méltányos: a művészeti albumoknak (akárcsak a lexikonoknak...) mindig vannak szeplőik, vitatható pontjaik, mulasztásaik, apróbb feledékenységeik. A *Mai magyar rajzművészet* sem hibátlan mű, — rendeltetését azonban be fogja tölteni: informálni fogja (s nagyjából hűségesen fogja informálni...) az érdeklődőt grafikánk és rajzművészetünk jelenéről, fontosabb irányzatairól, kiemelkedő képviselőiről.

A kötetet *Solymár István* eleven, szuggesztív stílusú esszéje vezeti be. Solymár nem egy esetben — pár sornyi terjedelemben — találó, tömör jellemzést képes nyújtani a kötetbe felvett művészek alkotói arculatáról; különösen lényegre tapintóak a Barcsay Jenőről, Kondor Béláról és Ország Liliről szóló passzusok. Nehéz azonban osztanunk azt a lelkesedést, amellyel Kajári Gyula üresen deklamáló rajzait és Szász Endre virtuóz kézzel előadott blöffjeit kommentálja Solymár, — nem látva meg Kajárinál az öblös hangú magyarkodó ál-pátoszt, Szásznál pedig a kommersziális futószalag-produkciót, a mesterkélrt, belső fedezet nélküli szimbólumokat, a mimelt mélységet.

Székely András *Spanyol festészet* című munkája (Corvina Kiadó, 1972) a középkor — ún. „mozarab” és román stílusú — egyházművészeti alkotásaitól a XX. század spanyol festőinek (Picasso, Juan Gris, Salvador Dalí, Joan Miró, Antonio Tapiés) munkásságáig tekintti át a spanyol piktúra mintegy ezer esztendő felölelő történetét. A kötetet művészettörténetírásunk és művészeti könyvkiadásunk értékes termékének tartjuk: Székely András előadásmódja világos és elegáns, tárgyismerete impo-

náló, műelemzései finom esztétikai érzékről tanúskodnak, a reprodukciók pedig — amelyeknek mindegyike színes — igen jó minőségűek...

A könyv természetesen a spanyol festészet négy legnagyobbjával (El Greco, Velázquez, Goya, Picasso) foglalkozik a legrészletesebben (a 48 illusztráció közül is mintegy húsz e mesterek kompozícióit mutatja be), de a kora középkori anoním kódex-miniátorok és oltárkép-festők, valamint a kisebb formátumú barokk művészek (Zurbarán, Murillo stb.) tevékenységének is szép oldalakat szentel Székely.

A második világháború utáni spanyol festészeti felvirágzásról viszont — amelynek olyan eredeti és erőteljes egyéniségei vannak, mint Francisco Borés, Luis Feito és Antonio Saura — szívesen olvastunk volna többet. Miró költői, játékos, merész koloritú, derűt és életörömet sugárzó oeuvre-jének tárgyalása a könyv legemlékezetesebb részletei közé tartozik, azonban az a megállapítás, hogy a mester „visszahúzódt a világtól s lemondott a társadalmi harcokban való részvételről” — helyesbítésre szorul. Joan Miró ugyanis 1971-ben — idős kora ellenére — részt vett a spanyol ellenzéki entellektüelek egy csoportjának a Franco-rezsim elleni tiltakozó ülésztrájkjában.

Vértés Varieté címmel — *Somlyó György* fordításában, *Bajomi Lázár Endre* utószavával, a szerző könnyed tollrajzaival — magyarul is megjelentek; (a Képzőművészeti Alap Kiadójánál) *Vértés Marcellnek* (1895—1961), az elmúlt évtizedek igen népszerű, nagyszerű grafikusának és festőjének emlékiratai. (A memoárkötet első kiadása 1952-ben látott napvilágot Párizsban, *Amandes Vertes*, azaz *Zöld mandula* címmel.)

Vértés litográfiái, metszetei, könyvillusztrációi — mint *Bajomi Lázár Endre* utószavából megtudjuk — annak idején *Colette*, *Jean Cocteau*, *Francis Car-*

co, *André Salmon*, *Claude Roger-Marx* dicsérő epitetonjait is elnyerték, — a könyv azonban, sajnos, csalódást okoz: a Vértés Varieté mérsékelten szórakoztató, szerény igényű, week-endre való olvasmány; kellemes lektúr, amelyben akad néhány jó „sztori” — a kötet eredményeinek számbavételét evvel ki is meritettük.

A Vértés Varieténél lényegesen több figyelmet érdemel „A művészet kis-könyvtára”-sorozat (Corvina Kiadó) *Rácz István* által írt *Bene Géza*-köte-te, amely művészettörténetírásunk, művészeti könyvkiadásunk mulasztásainak egyikét teszi jóvá... Az 1900-ban született és 1960-ban meghalt *Bene Géza* a magyar avantgarde művészet konstruktivista ágának egyik legértékesebb képviselője volt. Művészetét olyan kortársak becsülték sokra, mint *Kassák*, *Egry József*, *Berda József*, *Kállai Ernő*, *Gadányi Jenő*, *Barcsay*. 1967-ben *Tihanyban* nagyszabású emlékkiállítás nyílt alkotásaiból, mégis: *Bene Géza* munkássága mind a mai napig nem részesült olyan megbecsülésben, amint ez a minden hamis gesztustól mentes, keveset markoló, de sokat fogó életmű megérdemel. Bízunk abban, hogy a kis — bőségesen illusztrált — könyv meg fogja növelni *Bene* ismerőinek és tisztelőinek taborát.

Rácz István nagy tájékozottsággal kommentálja *Bene Géza* piktúráját; a tanulmány stílusa is csiszolt, vonzó. Kár azonban, hogy *Rácz* a művész munkáiban szürrealista vonásokat igyekszik kimutatni (*Breton*, *Max Ernst* vagy *Miró* szürrealizmusához *Benék* igen kevés köze volt...); avval sem tudunk egyet-érteni, hogy a tanulmány filozófiai és metafizikai mondanivalókat magyaráz bele *Bene Géza* tájképeibe. A magunk részéről úgy véljük, hogy *Benét* nem a bölcsélet végső kérdései foglalkoztat-ták; ő a jó képek festésének titkát kutatta. S e titoknak birtokába is jutott.

D. I.

ZENEI JEGYZETEK

(BACH: H-MOLL MISE) *Lehel György* életében először vezényelte a h-moll misét, s a Rádiókórus tehetsége legjavával szolgálta elképzeléseit, a Rádiózenekar azonban fáradtan, erőtlennül muzsikált, s néhány szokatlan intonációs hibák is gátolták a csodálatos műalko-

tás minden szépségének érvényre jutá-sát.

Pedig Lehel György karmesteri alap-állása igazán „nagy” előadást sejtetett. Megérezte, hogy a h-moll mise nemcsak a barokk kor zenei betetőzése, hanem a zeneirodalomnak olyan ki-emelkedő alkotása, amely a folytonosan felfelé törekvő embernek egyik teljes

értékű vallomása, a szakadatlanul a „másik világréteg felé tájékozódó léleknek olyan teljesítménye, melyet nagy-nagy ritkán képes felmutatni a művészet. A kor többi nagyjai is létrehozta halhatatlan remekeiket. Vivaldinál újra és újra rabul ejt bennünket a zenekar csodálatos fénye, Scarlattai elbűvölő invenciójával, Händel lenyűgöző monumentalitásával. A h-moll misében mindez együtt van jelen, egyszerre valószínűleg. A Kyrie kettőse olaszos fénytel cseng, a Gloria nagy kartételei mintha Händel nagy oratóriumaitól zengenek fel, s az egész mű mégis csodálatos, szavakkal szinte alig kifejezhető egységességet, fenséget áraszt. Mintha a mindennapos hajszában megtört, szerényen a családja körébe húzó Bach előtt egy pillanatra feltárult volna az örökkévalóság, mintha bepillantást nyert volna az örök boldogságba, s ebben a páratlanul felfokozott, boldog lelkiállapotban próbálta volna kivéteni látomásait, melyeket sem azelőtt, sem azóta nem élt át az emberi géniusz ilyen evidenciával. Igaza van Molnár Antalnak, amikor azt mondja, hogy Bach erkölcsi ereje Miltonéval vetekszik, s „útkezeső, hitvallások közt bukdácsoló korát ő tette méltóvá a Bibliára”. Duhamel írja egyik tanulmánya fölé a címet: „A zene: megváltás”. Nos, a h-moll mise talán a legjobb példa ennek igazolására. Mert Bachnak a mise soha nem fakul, mindig megújuló csodáját sikerült itt megragadnia, s egyetemes érvényűvé tennie. Hammer-schlag János finom tanulmányának idevágó sorai fejezik ki talán legteljesebben a h-moll mise nagyszerű voltát: „...egyedülálló Bach alkotásai között, sőt az egész zeneliteratúrában... Gigan-tikus sziklatömbökből emelt és faragott, óriás boltíves gránittemplom”.

Lehel György áttekintett, értő tolmácsolásában valóban felsejlettek a monumentális katedrális körvonalai. Néhány felejthetetlen pillanatot szerzett például a Sanctus és az Agnus Dei tolmácsolásával. Nem rajta múlt, hogy az egész mű nem szólalt meg e remekül megoldott részek színvonalán. (S talán a zenekart sem jogos hibáztatnunk, hisz egy ilyen nagyságrendű alkotás hibátlan, átél megoldásához nyilván nem annyi próbára van szükség, amennyi nálunk szokásos. Itt egyik hangverseny követi a másikat, senki sem csodálkozhat ezért azon, hogy három vezető zenekarunk olyan egyenetlen teljesítményt nyújt évek óta.) Ismét megcsodálhattuk Európában egyik legkitűnőbb

oratóriuménekesét, Kurt Equiluzt, aki rendkívüli biztonsággal és tudással énekel. A többiek nem emelkedtek az ő magaslatára.

(LEMEZFIGYELŐ) Volt Operaházunknak egy csodálatos korszaka, amikor Lamberto Gardelli vezényletével és betanításával kerültek színre a műfaj olasz reprezentánsai. Gardellivel szinte egyszerre jelentkezett egy olyan énekesgárda is, amelyik hallatlan művészi érzékenységgel és színészi képességgel rendelkezett (László Margit, Réti József), s volt két olyan óriási operajátásunknak, mint Székely Mihály és Melis György. Az ő együttesükből nőtt ki az a csodálatos Sevillai borbély, amely talán egyedülálló volt az európai operajátásban. Mint ahogy kivételes remeklés volt a mű rádiófelvétele is, amelyből hamarosan megjelent az első felvonás legsikerültebb részleteit tartalmazó lemez. Ennek új, stereo-változatával lepett most meg bennünket a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat (LPX 11547). Hadd mondjam meg, érdemes lenne egyszer az egész művet kiadni, mert ezek a tökéletesen megoldott részletek óhatatlanul felkeltik a hallgató nosztalgiaját: bárcsak visszaidézhetné még egyszer azokat a felejthetetlen évek és élmények! S mondjuk meg őszintén: a Sevillai borbély ismert felvételei közül egyik sem közelíti meg Gardelli tolmácsolását. Azok előadások. Ez a muzsikálás olyan spontán örömet, a tehetség olyan rögtönzéseit idézi, amelyet csak néha-néha hallhatunk.

S egy másik felejthetetlen emlék: a Filharmóniai Társaság egyik bérleti estjén — hová lettek ezek a remek bérletek... — Ferencsik János és Fischer Annie szólaltatták meg Schumann Zongoraversenyét. Valóban azt a „mágikus kört” idézte az a csodálatos előadás, amiről Schumann írt a zongoraművészek szánt tanácsaiban. S most, annyi év után ismét mintha az a régi este ismétlődne: Ránki Dezső, a fiatal zongorista-generáció talán legnagyobb lírai tehetsége szólaltatta meg a művet a Lehel György vezényelte Rádiózenekar kíséretében (LPX 11495). Ránki nevét annak idején a zwickaui Schumann-versenyen aratott szenzációs győzelme röptette fel, de — úgy hisszük — e lemez is hozzájárul majd hazai és nemzetközi tekintélyének további növeléséhez. Felejthetetlenül szépen, oldottan játssza a lassú tételt, az Allegro vivace előtti átmenet néhány taktusa pedig a

Jegnagyobbak tolmácsolására emlékezeti a hallgatót. Ezen a lemezen a térhatás is jól érvényesül (amit nem mindenki magyar lemez kapcsán lehet elmondani).

A Lengyel Kultúra újdonságai között néhány nagy zenei élmény akad, olyan felvételek, melyek a régi és a modern egyházi zene fejlődéséről való képünket gazdagítják. A „Musica antiqua Polonica” többször is elismeréssel méltatott sorozatában a Középkori vokális zene című lemez egészen kivételes pillanatokot szerez (Muza SXL 0578). A Wrocław Rádió kórusa szólaltatja meg a műveket Stanislaw Krukowski avatott vezényletével. A zenetörténet ama perceknek lehetünk tanúi, amikor a gregorián találkozott az egyéni invencióval, s a kettő ötvözetéből felsejlett az új kor új művészete.

A másik lemezen Romuald Twardowski és Dimitry Bortniansky egyházzenei műveit hallhatjuk a Capella Bydgostiensis kitűnő tolmácsolásában, Stanislaw Galonski vezényletével. Bortniansky a XVIII—XIX. század művésze Giotto témáira írt három darabja kiművelt, szépen hangzó, a romantika irányába is kaput nyitogató alkotás. Twardowski viszont annak a nagyszerű generációnak a tagja, amelyek Penderecki a vezéregyénisége. A „Kis ortodox liturgia” című, kórusra, bariton-szólóra és ütőkre komponált mű a hagyomány és a modernség szintézisének kitűnő kísérlete. A „Három tanulmány Giotto nyomán” a régi téma mai átélésének ugyancsak rangos megnyilatkozása. Ez a lemez is kitűnő technikai színvonalú, s nagyon szép a tasakborítója (SXL 0592).

RÓNAY LÁSZLÓ

FILMEK VILÁGÁBÓL

HAGYOMÁNY ÉS FOLYTONOSSÁG

Vannak korok, mikor úgy tűnik, ki-alszik az emberek történelmi tudata, a társadalom intézményei veszik át a személyes álláspont szerepét a történelmi folytonossággal kapcsolatban. Mivel kettős tudatj állapotban többnyire senki sem szívesen létezik, rendszert a közösség érzékelési módja változik meg, és a tudatos lét feladására kerül sor, mert értelmetlennek tűnik, hogy az egyének válasszák ki a nekik megfelelő folytonosságvonalat s annak hagyományait képviseljék. A második világháború és a vele járó katasztrófák a háborút követő nemzedékben kiváltották a történelem elől való menekülés érzését, a múlttal való szakítást. Így lett a hagyomány és a folytonosság terhes nyűg, az árulásra emlékeztető fogalom. Ennek a gondolkodásnak a fényében elsikkadt az összefüggés a múlt és a jövő, a történelem és az utópia, a hagyomány és a forradalom között, s ezzel együtt az a — ugyancsak történelmi — felismerés is, hogy minden változás eredményét a hagyományokban rejlő lehetőségek szabják meg, s mindaz, ami ezeken a lehetőségeken túlmutatna, már irracionális forrásból táplálkozik, a gondolkodásnak abból a — játékos vagy végzetes — képességéből, hogy a valósággal szemben a nem-

valóságosat, a földi tökéletlenséggel szemben a túlvilági (legfeljebb ott megvalósítható) tökéletességet tudja elképzelni.

A film, a többi műfajhoz hasonlóan, alá van vetve az adott korszakra jellemző kollektív érzékelési módnak. Ennek a módnak a változására utal, hogy a kelet-európai országok művészetében hosszabb-rövidebb szünet után újra a hagyomány, a múlt és a folytonosság kérdései felé fordulnak az alkotók. Ezt a folyamatot — legalábbis Magyarországon — a történelemtudomány felélénekülése vezette be, mely a közgondolkodásban a deheroizálás inkább kódosító, mintsem a lényegét megnevező fogalmában tudatosult. A deheroizálással, mint látszatra a hagyománynak hadat üzenő megközelítésmóddal valójában azonban éppen azok a törekvések jutottak szóhoz, amelyek mögött a hagyománnyal és a folytonossággal való fokozott kapcsolat szándéka rejlik. Kétségtelen tény például, hogy egész sor történelmi jelenség vizsgálatában, melyeket korábban még sommásan haladónak vagy retrográdnak bélyegeztek, lényegesen differenciáltabb módszerek vették át a vezető szerepet (nacionalizmus, Dózsa-parasztlázadás, Mohács), ami nyilván előkészítette a talajt a többi műfaj számára is.

Jancsó filmjeiben az elvont-allegorikus keretekbe csomagolt, elszánt deheroizálás talán az egyik legkétségbeesettebb hagyománykeresési kísérletet lep-

lezi: véres-komolyan igyekszik kiábrándítani a múltból, hogy ezáltal rátaláljon igazi folytonosságára. Ugyanez a szándék érhető tetten a tőle teljesen eltérő eszközökkel dolgozó *Huszárik* filmjében (Szindbád), ahol ez a keresés a romantikus megközelítési mód túlértékelésével párosul; *Huszárik* a nosztalgiával úz óvatos-szépséges játékot, melyben azonban ott rezegnek a XIX. századi történelmünkhöz fűződő érzelmi kapcsolataink — eddig mintha nem létezőnek számító — szálai. A cseh *Kachyna* (Szekérrel Bécsbe. Mégis versenyt száguldok a széllel) tartózkodóbb, klasszicizáló s gyakran ironikus elemzéseket készít történelme továbbélő folytonosságáról. Az új romantikának teljesen a lengyel *Wajda* adta oda magát; túlméretezett filmtablójában (Tájkép csata után) ugyancsak halmozva az emocionális eszközöket, de mégis konkrétan próbálja tetten érni a szálakat, melyek az 1945-ös Lengyelországot a múltjával és jelenével (tehát akkori jövőjével) összekapcsolták. A múltba fordulással együttjáró érzelmi töltés és a tudatosan vállalható folytonosság tisztázatlanságából származó rossz közérzet *Wajdát* — néhány nyugat-európai kortársához hasonlóan (*Visconti*: *Halál Velencében*; *Losey*: A közvetítő) a felfokozott érzékenységre és a szertelen romantika felé is elvezette (Nyírfaliget), hogy az így újrafeltalált emberi szenvedélyek ábrázolásával a folytonosság és a hagyomány egyetemesebb megfogalmazásáig jusson el.

Itt azonban álljunk meg egy pillanatra! *Jancsó*, *Huszárik*, *Kachyna* vagy *Wajda* művészetében a hagyományhoz és a folytonossághoz fűződő érzékenység nem értelmezhető valamiféle tradicionalista-neokonzervatív zászlóbontásként. Számukra csak a hagyomány jelentősége értékelődött újra, mely többé — s ez alapvető változás az eddigiekhöz képest — se nem árulás, se nem lázadásra való indok, s főleg: egyáltalán nem egyértelmű valami, hanem olyan örökség, mely elől — társadalmi jelenünk története a bizonyíték — nem lehet kitérni, melyet nem lehet lerázni harcias huszárvágásokkal. A tradicionális módszer; az említett rendezőknél azonban a folytonosság és a hagyomány csupán a társadalomban je-

lentkező letagadhatatlan tény jelent, s mint ilyen, a filmek *tárgya*. Rajtuk keresztül a jelen értelmezhető, többek között az a kérdés, hogy egyáltalán: új-e és miben új az, amivel szembekerülnek?

Ha a folytonosság szerepének jelentőségét a társadalom közönsége nem ismeri föl, akkor továbbra sem képes számot vetni saját létezés módjával. Filmjeinkben ez a számvetés folyik, és az esélytelenség fokozatainak mérlegelésekor az a legfontosabb, hogy különválasszuk egymástól a történelmi folytonosság alapján valóban bekövetkezett és bekövetkező változásokat az irracionális forrásból származó megszállott vágyaktól és messianisztikus szándékoktól. Az irracionális boncolgatásában a legtovább *Jancsó* ment; a sors — korántsem ritka — ironiája, hogy a boncolgatás következetes inkvizítori dühében s nem utolsósorban a „reményhez” való csak azért is görcsös ragaszkodásában már-már maga is valamiféle irracionális határát súrolja, melyre a Még kér a nép néhány részlete elgondolkoztató példa lehet; az ugyanis aligha kétséges, hogy az irracionális must lehet ugyancsak irracionális alapokon tagadni; az örök megváltás és az örökös elárulás hiteli egyforma indítástásúak.

Abban a felismerésben, hogy minden történelmi korszakot az előtte járó korszakok öröksége határoz meg, semmi új sincsen, legfeljebb a művészi ráeszmélés időpontja tolódhat el különféle okok miatt. Talán ezért is van, hogy ezekben a filmekben igazi tragédiákkal nem nagyon találkozhatunk, hiányzanak a drámai összeütközések is; a hősökre inkább jellemző, hogy önmaguk túlértékelt, periférikus indulatainak levezében főnek, s ott, ahol dramaturgiailag konfliktusoknak kellene kibontakozniuk, belső indítékokra robbannak ki belőlük a szenvedélyek. Mindez érthető, ha meggondoljuk, hogy bennük nem az új ütközik össze a régivel, hanem a jelen a néha időtlen, néha meg csak a régen jelenvalóval. Az azonosságok eme sajátos — többnyire szomorú vagy ironikus — egymásba akaszkodásából a kordokumentumok hideg, frissítő zuhanása születik meg.

UNGVÁRY RUDOLF

Nincs olyan nagy baj, ami el tudna választani Istentől, de a legkisebb szeretetlenség is elválaszt tőle.

Considine

KÉPERNYŐ ELŐTT

(JÖJJÖN EL A TE ORSZÁGOD)

Filmszínházaink néhány évvel ezelőtt nagy sikerrel vetítették — később a televízió is bemutatta — Wiedermann Károly „A holtak visszajárna” című filmjét. Ebben a filmben a rendező (és forgatókönyvíró) egy káplánt állított az események középpontjába, mégpedig azok aktív, realisan ábrázolt cselekvőjeként. A Jöjjön el a te országod címmel ez év nagycsütörtökén sugárzott tévéfilmben — amelyet ugyancsak Wiedermann Károly rendezett — a pap szintén a középponti szereplők egyike (a németek által halálraosztott bányász-falu plébánosa, aki sorsközösséget vállal az üldözöttel), a cselekményt pedig (mintegy párhuzamként) átszövik a krisztusi szenvedéstörténet motívumai.

A művészet sematikus korszakában a pap, a hívő, mint pozitív figura, a vallás, mint téma (vagy művészi motívum) általában nem volt „szalonképes”. Az egysíkú ábrázolásmód irántlan „esztétikája” (aminek ugyan vajmi kevés köze volt az esztétikához) itt is felállította a maga követelményeit (és tilalomfáit). A papok (és hívők) — csekély kivétellel (a kivételek főként a történelmi témákban érvényesültek) — a farizeusok, kufárok, a termelést és fejlődést akadályozó ellenségek kategóriájába tartoztak. (Persze — félreértés ne essék — voltak közöttük ilyenek is.) A sematizmus felszámolásával a művész — alkosson a művészet bármilyen ágában — visszanyerte a valósághoz, az árnyalt ábrázoláshoz, az alkotói szabadsághoz való jogát (ami természetesen nem válhat szabattossággá, az értékekkel, eredményekkel való szembefordulással). Az egysíkú „jellemek” (volta-képpen zörgő papír-utánzatok) sem mint „ideálok”, sem mint követelmények (adminisztratív előírások) nem léteznek. (Magától értetődik, hogy éppily anarquizmus volna, ha katolikus szemléletű alkotóművészeinktől, kiadóinktól, művészeti fórumainktól csakis és kizárólag az úgynevezett „pietisztikus” művészetet fogadnánk el „egyedül katolikusnak” — ami nyilvánvaló visszalépést jelentene a „kegyesre lakkozott”, problémáktól mentes, „fehér” álművészethez.)

Wiedermann filmjeinek pap és hívő szereplői itt és most élnek, vallási motívumai itt és most érvényesülnek. Amikor a Jöjjön el a te országod plébánosa

a bánya egyik zugában (ahová a falu apraját-nagyját túszként betelepítették a németek) annak a másik Nagycsütörtöknek (a történelemben elsőknek) az eseményeiről kérdezi a gyermekeket, a szavak (a közel kétezer évvel ezelőtti — immár Örök Pillanatot idéző kérdések és válaszok) megtelnek mai tartalommal. A téma feldolgoása kilép a konkrét — 1945 tavaszát — megjelenítő történet kereteiből, a kérdés (ami kimondatlanul ugyan, de tartalmilag kifejezően, érzékelhetően benne van a képernyőn ábrázoltakban) a mai nézőhöz is szól: Ember, vállalod-e emberségedet? Ember — vagyis mindenki, az egy-társadalomban élő egyének sokasága, közössége, akiknek együttesében a pap, a hívő nem „múzeumi lelet”, nem „csodabogár”, hanem éppoly Ember, mint a többiek.

Wiedermann — mint rendezőt, mint művészt — a papban is az ember érdekelte, úgy, amint létezik, a maga emberi, hivatásbeli történéseivel, konfliktusaival — sőt: éppen azokkal — együtt. Elfogadja az embert embernek akkor is, ha pap, akkor is, ha hívő. Elfogadja, előítéletek nélkül tudomásul veszi, hogy szocialista társadalmunkban papok is és hívők is élnek: a vallásos hit a ma világában is jelen van (természetesen: nem hatalmi, nem egyeduralmi igényekkel és értelemben. Ez — a hit lényegéből, a kereszténység történelmi-evangéliumi eredetéből következően — magától értetődő). Ha pedig léteznek hívők is papok, akkor ezekkel (és bennük) történik is valami — ahogy minden emberrel történik —, és e történések — legalábbis többségükben — nemcsak „egyediek”, hanem „tipikusak” is.

Alkalmasak arra — amint azt Wiedermann Károly filmjei is bizonyítják —, hogy általános érdeklődést keltő (és egyetemes mondanivalójú) művészeti alkotások — így tévéfilmek — témájául is szolgáljanak.

(ISMEREM POLDINI URAT) A teljes értékű művészet: művészi tükör, ami a színpad, a film világában azt is jelenti, hogy a teljes értékű művész egyszersmind társszerzővé is válik, társszerzőjévé az írónak, és társszerzőjévé az önmagát alakító, formáló, istenképiséget tökéletesítő — vagy eltorzító — embernek. Amikor Tomanek Nándor mint Poldini úr — Goda Gábor szatírójának címszereplője — mozzanatról mozzanatra leleplezte valódi önmagát, rádöbbsentem (és — gondolom — a té-

vénézők többsége is így volt vele), hogy ez az ember-utánzat, ez a mindig helyezkedő (de soha színt nem valló), egész korszakokat „átvészelő” ál-jellem: volt, van, létezik. És én ezt a sok álcú Poldini urat ismerem.

Poldini úr „napon olvadó aszpic” típusáról, az általa képviselt „semleges-ségről” azt mondja az író, hogy az „csakis egy történelmileg kiselejtett időpontban ábrázolható teljes dimenzióban”. Nos, Tomanek Nándor játékának nagy érdeme éppen az, hogy kiemelte a típust egy történelmi határhelyzetből, és az adott személyi vonatkozásokon túlmenően, általános érvényűvé, ma is időszerűvé avatta. Ahogy rezzenéstelen, szenttelen, nyájas arccal élte a maga hétköznapijait (és élősködött a mások jóhiszeműségén), Júdásra emlékeztetett: ilyen lehetett az is, amikor még Jézus közelében, meghitt társaságában élt, de már készülődött az árulásra. Ez az állandó árulásra készülődés, ez a mindig-ugrásra-készenlét benne volt (és benne van) Poldini úr egész művoltában. De nemcsak ez. Az a Poldini úr, akit Tomanek Nándor szinte holográfkép formájában élénk vetített, egyazon időben hamis tanú és köpenyét megszagató Kaifás. Amikor pedig látszólag ott-honába fogadja (valójában kilöki az éjszakába, a biztos halálba) a nála menedéket keresőt, gesztusaiban megvillant a minden hamis ítélkezésben megvillanó pilátusi kézmozdulat. És amikor a fia a szemébe vágja, hogy gyilkos, mentegetőzése: Káin-mentegetőzés. Valóban: hogy is lehetne Poldini úr — ez a „szerény” és „szelíd” lény — gyilkos? Hiszen ő a méltóság sznobos szobra. (De

ha nektár csöppen márvány-ajkára, megelevenedik és jóízűen lenyalja. Sőt — bár óvatosan — még a méhektől nyüzsgő kaptárok közé is bemeszkeedik. Viszont előfordul olyan eset is, hogy — persze „akaratán kívül” — valami főbb hellyel tisztelik meg. Ilyenkor soha nem mulasztja el az alkalmat, hogy — sokat sejtető célzásokba, „példabeszédekbe” burkolózva — fenn hangoztassa „méltatlanságát” és „örök optimizmusát”. És „szerény” és „szelíd” marad akkor is, amikor szuperlatívuszokban magasztalják.) Némelyek elvtenek tartják. Pedig ez tévedés. Poldini úrnak éppen az az elve, hogy: elvtelen. Poldini úr kötéltáncos egy padlóra fetekett kötél: a legnagyobb lelki nyugalommal végzi szemképrázató mutatványait, tudja, hogy semmit sem kockáztat.

A film befejezésekor — egy pillanatra — mintha megrendülne az önbizalma: üresnek és haszontalannak érzi az életét. Öngyilkosságra gondol, de elcsúszik a dunaparti lépcsőkön. Ez az elcsúszás elegendő ahhoz, hogy visszanyerje „külső-belső egyensúlyát”. És Tomanek Nándor alakításának egyik feledhetetlen mozzanata: feltápáskodik, megfordul, és lucskos nadrágjában elindul — a hivatalba. „Elpusztíthatatlansága tudatában, büszkén kihúzza magát: rá „szükség van”. Még a kísértését is elhesegeti annak, amit az élet dialektikája — a Jelenések Könyvének szavaival — mond: „Ismerem tetteidet. Bárcsak hideg volnál vagy meleg! De mivel langyos vagy és se hideg, se meleg, kivetlek a számból” (Jel 3, 15-16).

BALÁSSY LÁSZLÓ

SZÁMUNK IRÓIRÓL. — Tomka Ferenc teológiai doktor, jelenleg a Pápai Magyar Akadémia ösztöndíjasa Rómában. „Család, válás, magányos élet” c. írását 1972 márciusában közzöltük.

Király Ilona tanárnő, legutóbb (1971 május) „Szent Margit ereklyéinek története” és „Szent Margit legendái” c. tanulmányait közzöltük.

Vas József tanár a szentendrei ferences gimnáziumban.

Szántó Konrád ferences tanár a rend esztergomi gimnáziumában. Legutóbb (1971 október) „Változó és fejlődő erkölcsi törvények” c. cikkét jelentettük meg.

Makkai Ádám 1957 óta az Egyesült Államokban él. Nyelvészeti tanulmányait először a Harvard, majd a Yale egyetemen folytatta, az utóbbin 1965-ben doktori (Ph. D.) fokozatot nyert. Fő kutatási területe a szemantika, a fordításmélelet és a stratifikációs nyelvtan. 1967 óta az University of Illinois at Chicago Circle tanára „associate professor”-i rangban. *Idiom Structure in English* (Az angol nyelv idiómarendszer) c. könyve tavasszal jelent meg a hágai Mouton kiadó gondozásában.

Lukács László piarista tanár a rend kecskeméti gimnáziumában. 1970 decemberében „A boldogság karjaiban (C. S. Lewis)” c. tanulmányát közzöltük.

SOMMAIRE

Ferenc Tomka introduit son étude prépondérante („Sur les changements dans l'Église") avec les paroles de J. B. Metz, théologien allemand réputé. L'auteur parle des ambitions progressivistes de l'Église en sa qualité d'institution, de la mystification du respect et de la nécessité de la progression. „La vitalité et la modernité d'une institution dépendent — dit-il — de sa sensibilité, c'est-à-dire combien vite elle réagit aux exigences. Cette sensibilité vient cependant d'une fonction de la structure intérieure de l'institution et elle est coordonnée avec la démocratie intrinsèque. Sans doute, la structure constitutionnelle de l'Église était jusqu'à nos jours d'un caractère féodal et dictatorial (qu'exigeait, en part, le style de gouverner dans les temps passés). D'où le phénomène bien connu, enregistré et documenté par les sociologues: le sens critique du commun des catholiques fut en régression, et simultanément, des initiatives individuelles reculaient sensiblement. La formation des canaux d'information correspondants, lesquels auraient dû amener ces informations jusqu'aux autorités ecclésiastiques, fut donc entravée."

L'année jubilaire de St.-Étienne, annoncé le 20 août 1971, va terminer dans ce mois. A cette occasion, nous publions l'étude illustrée de *Ilona Király*, traitant les représentations du roi St. Étienne aux XI-XV. siècles, tandis que l'étude de *József Vas* contient un résumé chronologique des messes St.-Étienne. — *Konrád Szántó* écrit dans son étude commémorative des relations de 700 ans des *Iazyges (jászok)* et de l'ordre franciscain, à l'occasion du jubilé cinq fois centenaire de l'ancienne église et du monastère franciscains à Jászberény. — L'article par *László Lukács* „Sur le problème de l'infailibilité papale" présente le dialogue mémorable de Karl Rahner et de Hans Küng, et son écho dans le monde. — *Ferenc Pergel* est l'auteur d'un chapitre poignant de l'histoire de la résistance spirituelle hongroise (1941-1944), déclarant dès le titre que „Le Périodique littéraire *Magyar Csillag*" (Étoile Hongroise) fut le continuateur de la revue „L'Ouest". Les représentants promineents de la 2e et 3e génération, groupés autour de „L'Ouest" participaient à la direction et à la rédaction de cette revue, rédigée par Gyula Illyés, l'unique revue littéraire du pays pendant longtemps. Les meilleurs critiques et essayistes hongrois en étaient les collaborateurs: Endre Illés, Gábor Halász, László Cs. Szabó, György Rónay, Zoltán Farkas, etc. L'auteur cite les paroles de György Rónay, écrites dans l'introduction du roman de Bernanos, „Le Journal d'un Curé de campagne", traduit alors en hongrois, et qu'il considère comme une formule particulière de la résistance critique: „Il y a encore chez nous beaucoup de préjugés vis-à-vis de la littérature catholique, justement là, où il faudrait vaincre de tels préjugés. Bernanos nous apprend que la littérature catholique ne doit se compromettre ni au domaine des arts, ni d'une *Weltanschauung* quelconque, et qu'elle ambitionne avant tout la franchise intrépidable... La littérature catholique ne peut être expropriée et exploitée par aucun programme et par aucune politique, puisque le catholicisme n'a qu'une seule politique: celle de l'Évangile. Il nous enseigne cependant l'amour, et non la haine." — *Ádám Makkai* (USA) professeur de University of Illinois at Chicago Circle, analyse dans son étude „Le bilinguisme organique, problème de la langue maternelle", les chances de la survivance de la langue hongroise parmi les Hongrois vivant en Amérique. — Dans notre „Galerie de VIGILIA", *Iván Dévényi*, critique d'art et esthète, et *László Szedő* présentent, avec beaucoup d'illustrations, l'oeuvre du sculpteur d'une renommée européenne, *Miklós Borsos*, et ses créations récentes.

Sous la rubrique littéraire, nous publions les nouvelles de *Ferenc Kálló* et de *László Possonyi*, ensuite les poèmes de *László Mécs* et du poète géorgien *Miha Kvividze*, traduits par Zsuzsa Rab et György Rónay.

Sous la rubrique DIALOGUE un article de *Béla Hegyi* sur l'action réciproque du dialogue et de la communication dans les communautés sociales.

INHALT

Über die „Aenderungen in der Kirche“ schreibt *Ferenc Tomka* in seinem Essay, das der erste Artikel unserer Nummer ist. Er spricht über die Modernisierungsbestrebungen der Kirche als Institution, über Mystifikation der Autorität und über die Notwendigkeit der Weiterentwicklung. „Die Lebensfähigkeit und Zeitmässigkeit einer Institution — schreibt er — hängt davon ab, wie gross ihre Empfindlichkeit ist, beziehungsweise wie rasch sie auf die Ansprüche Antwort geben kann. Die Empfindlichkeit den Ansprüchen gegenüber hängt dagegen von der inneren Struktur der Institution ab und ist in direkter Proportion mit der inneren Demokratie. Es besteht kein Zweifel, dass die Struktur der institutionellen Kirche bis zu den letzten Zeiten feudal und diktatorisch war (was teilweise mit der Regierungsform der vergangenen Zeiten begründet werden kann). Infolgedessen kam es zu der, unter Soziologen gut bekannten und mit Fakten bewiesenen Tatsache, dass bei den durchschnittlichen Katholiken der Sinn der Kritik zurückgegangen ist und parallel damit auch die Empfänglichkeit zur Initiative. Das macht die Ausbildung von entsprechenden Kommunikationskanäle unmöglich, wobei diese Kanäle dazu berufen wären die Ansprüche und Informationen zur Obrigkeit weiterzuleiten. Öfters geschieht es, dass Laien und Priester ihre Vorstellungen nicht einmal konzipieren und sprechen dieselben nicht aus, weil sie — aufgrund schlechter Erfahrungen — keine Aenderung erhoffen. Wie anders ist der Geist der vom Konzil vorgeschriebenen und in mehreren Ländern schon verwirklichten nationalen — oder Diözesan — Synode, in welcher die Ansprüche sich ausdrücken können und auch eine Antwort bekommen. Nötigenfalls kann diese Antwort die ganze strukturelle Umänderung der Diözese oder der Seelsorge sein, wie das — um nicht weiter zu gehen — z. B. infolge der Wiener Synode in der Diözese des Kardinals König, geschah. Die verantwortungsvolle Teilnahme im Leben der Kirche und die Freiheit der Meinungsäusserung müssen auf jeder Ebene verwirklicht werden, so auch auf dem untersten Forum, also auch in der Pfarrei.“

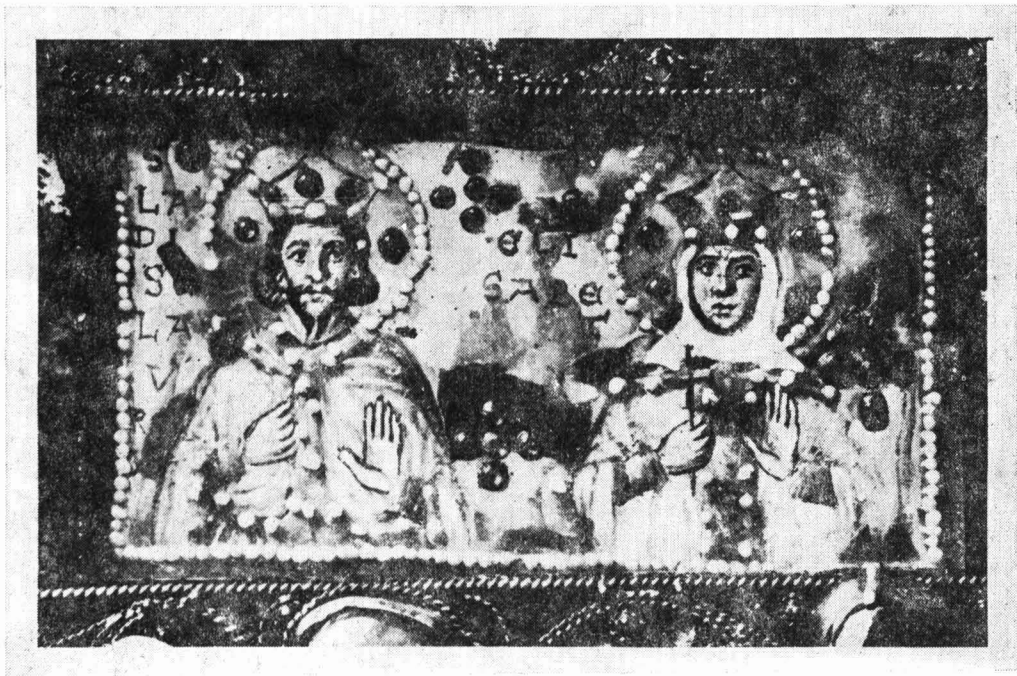
In diesem Monat endet das am 20. August 1971. verkündete Heilige Stephan Jubiläumsjahr. Bei dieser Gelegenheit veröffentlichten wir den Artikel von *Ilona Király* über die Heilige Stephan Abbildungen vom XI. bis XV. Jahrhundert, sowie einen Beitrag von *József Vas* über die Messtexte des Zeitalters vom Heiligen Stephan und ein Essay von *Konrád Szántó* über die siebenhundert Jahre hindurch andauernde Kontakte zwischen den Jassen und den Franziskanern.

In seinem Artikel, betitelt „Zum Problem der Unfehlbarkeit“ berichtet *László Lukács* über die denkwürdige Diskussion zwischen Karl Rahner und Hans Küng und das Weltecho derselben. *Ferenc Pergel* ruft einen aufregenden Kapitel des ungarischen geistigen Widerstandes in den Kriegsjahren (zwischen 1941 und 1944) in Erinnerung. Er berichtet über die Zeitschrift „Magyar Csillag“ (Ungarischer Stern), die als Nachfolger der Zeitschrift Nyugat erschien und von *Gyula Illyés* redigiert wurde. Diese Zeitschrift war damals das wichtigste Organ des ungarischen Geistes- und Literaturlebens und die besten Essayisten waren die führenden Mitarbeiter der Zeitschrift, so unter anderen: *Endre Illés, Gábor Halász, László Cs. Szabó, György Rónay, Zoltán Farkas* usw. Der Verfasser zitiert einen damaligen Beitrag von *György Rónay* den er gelegentlich des Erscheinens des berühmten Bernanos Romans „Tagebuch eines Landpfarrers“ schrieb, „Viele Missverständnisse bestehen bei uns — schrieb damals Rónay — im Zusammenhang mit der christlichen Literatur und auch dort wo man gegen diese Missverständnisse kämpfen sollte. Bernanos lehrt uns, dass die christliche Literatur weder in den Fragen der Kunst noch in den Fragen der Weltanschauung in kein Kompromiss eingehen darf und ihre Hauptaufgabe die unerbittliche Aufrichtigkeit ist.“

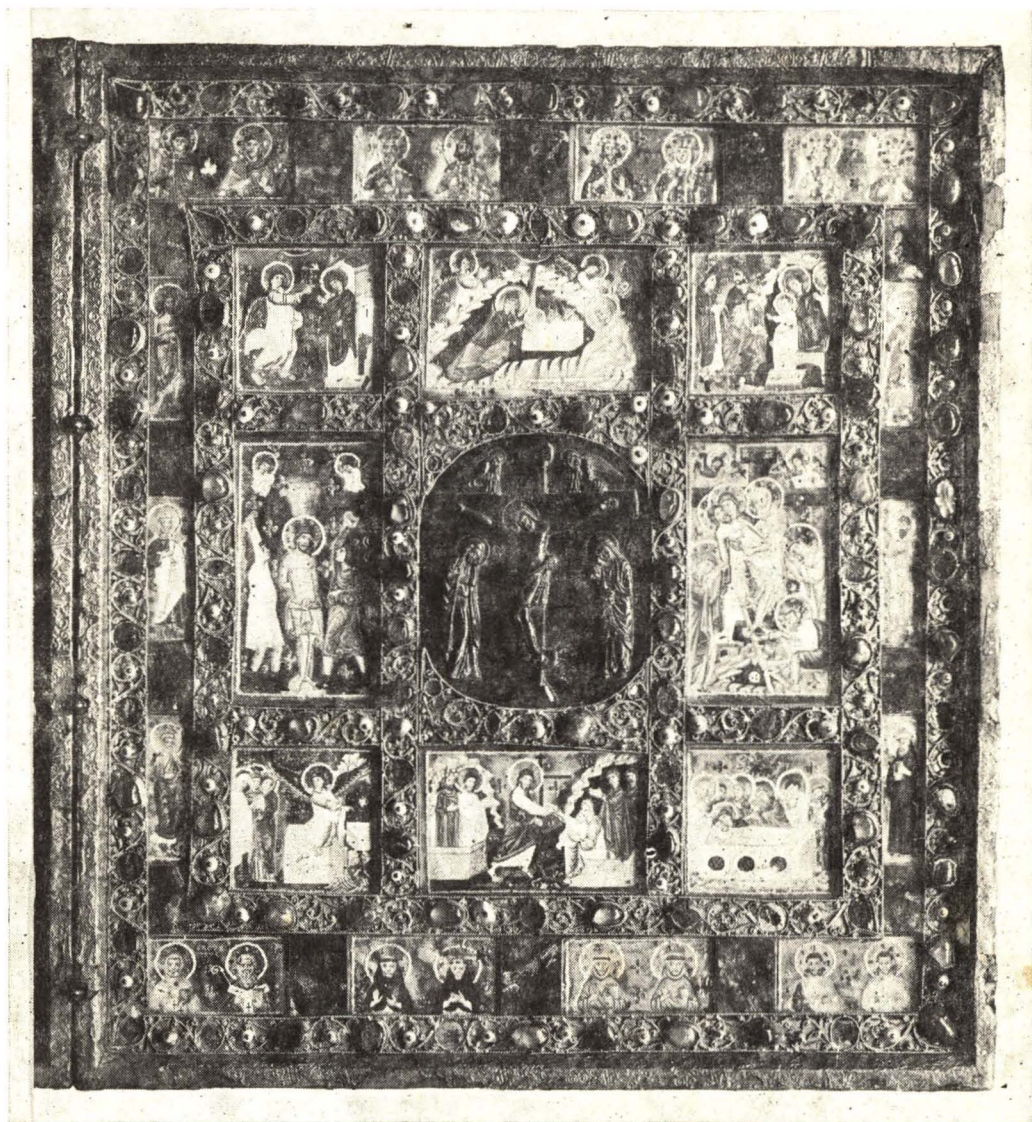
Adám Makkai, Professor an der University of Illinois at Chicago Circle, analysiert die Probleme der Beibehaltung der Muttersprache im Kreise der Ungarn in Amerika. Er befürwortet die „organische Zweisprachigkeit“, wie er sich ausdrückt.

Unter dem Kopftitel DIALOG veröffentlichten wir einen Aufsatz von *Béla Hegyi* in dem er die Wechselwirkungen des Dialog's und der kommunikation in gesellschaftlichen Gemeinschaften untersucht.

In unserem Feuilleton, Gallerie der Vigilia besprechen *Iván Dévényi* und *László Szédő* das Lebenswerk und die neuesten Arbeiten von *Miklós Borsos*, des berühmten Bildhauers. Im literarischen Teil veröffentlichten wir je eine Novelle von *Ferenc Kalló* und *László Possonyi*, sowie Gedichte von *László Mécs* und *Miha Kvlivdize*; letztere in Übertragung von *Zsuzsa Rab* und *György Rónay*.

A „berni diptikon” Szent István, Szent Imre,
valamint Szent László és Szent Erzsébet miniatúrái.

III. András házioltárának („berni diptikon”) baloldali szárnya.
Készült 1253 és 1296 között. A középső jáspiskövön Krisztus a kereszten,
körülötte evangéliumi jelenetek. A felső és alsó sorban szentek és vértanúk
ábrázolásai.